

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhib.am/>

E-mail: info@artsakhib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhiblibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ԺԱՆ ՊԻԿՏԵ

**ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆ ՈՒ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ**

ԿԱՐՄԻՐ ԽԱՉԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿՈՄԻՏԵ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆ ՈՒ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Մարդու իրավունքների միջազգային ինստիտուտի՝
1982 թվականին Ստասբուրգի համալսարանում
կազմակերպած դասընթացներին ժամ Դիլիստի կարգացած
դասախոսությունների շարքը

Հրատարակված է Կարմիր խաչի
միջազգային կոմիտեի կողմից

2000թ.

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեի անդամ Ժան Պիկսեն վերսերս է թողել մասնագիտական գործունեությունը: Մինչ այդ նա երկուր տարիներ մի օտր կարևոր դասընթաց է զբաղեցրել Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեում /ԿԽՄԿ/ և քաջ հայտնի է համալսարանական օրջանակներին: Նա, մասնավորապես, եղել է ԿԽՄԿ փոխնախագահ և ԿԽՄԿ իրավաբանական հանձնաժողովի նախագահ, դասախոսել է Ժնևի համալսարանում, եղել Աճրի Դյունանի անվան ինստիտուտի նախագահը:

Ժան Պիկսեն ստացել է Ժնևի համալսարանի քաղաքագրի, այնուհետև իրավագիտության դոկտորի աստիճան, արժանացել է Լեյդենի, Լոսվեյնի և Ցյուրիխի համալսարանների դոկտորի կոչման: 1935 թ. նա փաստաբանական տրակտիկա է անցել Վիեննայում և ժնևում, 1937 թ. զբաղեցրել է ԿԽՄԿ իրավական հարցերի ֆարսուղալի իսկ 1946 թվականից՝ սնտենի դասընթացը: Նա, մասնավորապես, անթողջությամբ ստանձնել էր այն նախադասարանական առխախտները, որոնք դեռ է հանգեցնեին 1949 թվականին դատերազմի փոխան մասին Ժնևյան չորս կոնվենցիաների ընդունմանը: Որդես վաճառակցել է 1949 թ. Դիվանագիտական համաժողովի առխախտներին, ղեկավարել Ժնևյան կոնվենցիաների չորս մեկնարկությունների հրատարակությունը, ինչպես նաև Երկրորդ համառխարհային դատերազմի ընթացում ԿԽՄԿ գործունեության վերառերյալ ընդհանուր հասվեսվության նախադատարանում: Ժան Պիկսեն դասախոսություններ է կարդացել Հասագայի Միջազգային խոսվունքի ակադեմիայում /1950 թ./, նա մեծ ավանդ ունի ԿԽՄԿ կոլոնից նախաձեռնած մարդասիրական իրավունքի զարգացման գործում, քանի որ Ձինված ընդհարումների ժամանակ կիրառվող միջազգային մարդասիրական իրավունքի հաստատմանը և զարգացմանը Խիլված Դիվանագիտական համաժողովում /1974-1977 թթ/ Կեռվի դատարկության ղեկավարն էր:

Թարգմանիչ՝ Անահիտ Մետրոյան
 Խմբագիր՝ Սեդա Մետրոյան

Հիմնական հրադարակումները

- * La Croix-Rouge et les Conventions de Genève (Paris, 1950).
- * Commentary on the First Geneva Convention of 1949 (Geneva, 1952).
- * Red Cross Principles (Geneva, 1956).
- * Commentary on the Second Geneva Convention of 1949 (Geneva, 1960).
- * The Principles of International Humanitarian Law (Geneva, 1966).
- * Humanitarian Law and the Protection of War Victims (Leiden, 1975).
- * The Fundamental Principles of the Red Cross. Commentary (Geneva, 1979).
- * Une Institution unique en son genre: Le Comité International de la Croix-Rouge (Genève, Paris, 1985).

Քաղմաքիվ քրոջյուրներ և հրադարակումներ գիտական ամսագրերում

- * Etudes et essais sur le droit international humanitaire et sur les principes de la Croix-Rouge/ Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles en l'honneur de / in honour of Jean Pictet (Genève/La Haye, 1984).

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Այս ուսումնասիրության սկզբում հարկ ենք համարում հիշեցնել մի քանի հիմնական հասկացություններ:

1/ Միջազգային մարդասիրական իրավունքի ինդիքն է կանոնակարգիլ ոսպնական գործողությունները՝ դրանց առաջ քնած սառապաններն ու գրիանները մեղմելու նպատակով¹:

Մարդասիրական իրավունքը միջազգային իրավունքի խոշոր բաժիններից մեկն է և իր մարդասիրական հենմով կոչված է դաստիարակելու մարդուն դաստիարակի ժամանակ:

Երբ տղերիս հեղինակն առաջին անգամ առաջարկեց «մարդասիրական իրավունք» արտահայտությունը, նրան ասացին, թե այն իր մեջ ներառում է երկու տարբեր հասկացություններ. մեկն՝ իրավական բնույթի, մյուսը՝ բարոյական: Սակայն այրդես էլ դեմք է լինել, քանի որ այս բաժինը կազմող դրույթները միջազգային իրավունքի ոլորտ են բերում բարոյական կամ, ավելի ճիշտ, մարդասիրական բնույթի մտահոգություններ: Այնուհետև որ սերմինը հարմար է:

Իրավունքի այս բաժինն իր ողջ նշանակությունը ստանում է հենց այն քանակի շնորհիվ, որ սերտորեն առնչվում է մարդուն, քանի որ հենց այս, և ոչ թե մեկ այլ բաժինը է կախված բազում մարդկանց կյանքն ու ազատությունն այն ժամանակ, երբ դաստիարակում իր շարագույժ սակերն է սխառում աշխարհի վրա:

«Միջազգային մարդասիրական իրավունք» սերմինը, որ շուտով ընդունվեց ասերի կողմից, այսօր կիսաաղաքական է դարձել²:

Մարդասիրական իրավունքը երկու մասից է բաղկացած՝ Ժնևյան իրավունք և Հաագայի իրավունք:

2/ Ժնևյան կամ քուն մարդասիրական իրավունքը կոչված է պաշտպանելու մարդկան գործողությունների ընթացքում շարքից դուրս եկած գիմկորակներին, ինչպես նաև այդ գործողությունների շնամակցող անհանգ:

Այն բաղկացած է 1949 թ. Ժնևյան չորս կոնվենցիաներից և 1977 թ. երկու լրացուցիչ արձանագրություններից՝ մոտավորապես 600 հոդվածից կազմված տղավորիչ իրավական մի կոթող, որ սահմանում է զինված ընդհարումների ժամանակ մարդուն դաստիարակող նորմերը: Իր յուրահատուկ մարդասիրական

¹ ՄԱԿ-ն այս դաստիարակում սովորաբար օգտագործում է «զինված ընդհարումների իրավունք» արտահայտությունը:

² Այդ սերմինը մեկ է 1974-1977 թթ. «Զինված ընդհարումների ժամանակ կիրառվող միջազգային մարդասիրական իրավունքի հաստատմանը և զարգացմանը» նվիրված Ժնևի Դիվանագիտական համաժողովի վերնագրի մեջ:

բնույթով, որ Բաղաձակբուրքյան և խտրաբուրքյան նախաստեղծ ստրն է. Ժնկյան իրավունքն արտահայտում է Կարմիր խաչի հիմնական իրավունքը: Չարձանալի չէ, որ հենց Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեն /ԿԻՄԿ/ է կոչել դրա ստեղծման և գտնաբերման նախաձեռնողը: Այսօր այդ իրավունքը զինված ընդհարումների ժամանակ դաժեղամտություն և օգնություն իրականացնող ԿԻՄԿ՝ Կարմիր խաչի այդ չեզոք կառույցի գործունեության իրավական հիմքն է:

Ժնկյան իրավունքի մեկնությունը է բացատրաբար դասերազմի գոհերի շահերից ելնելով և ի սարքերություն Հասագայի իրավունքի, դեկորություններին որևէ իրավունք չի բնօրնում՝ ի վնաս անհասների: Ժնկյան իրավունքով սկսվեց մի դարաբերական, որտեղ առաջնայնությունը տրվում է անհասին և մարդասիրական սկզբունքներին:

Յ/ Հասագայի կամ բուն պատերազմի իրավունքը սահմանում է պատերազմող կողմերի իրավունքներն ու պարտականությունները ռազմական գործողությունների ընթացքում և սահմանափակում ավերիչ միջոցների ընթացությունը:

Տարակույս չկա, որ Հասագայի իրավունքը ևս ներթափանցված է մարդասիրական գաղափարներով: Սակայն դրա նույնպես է կանոնակարգել ռազմական գործողությունները, ուստի այն որոշ չափով ելնում է ռազմական անհրաժեշտության և դեկորության դաժողանման գաղափարներից:

Հասագայի իրավունքը, հիմնականում, մազել է 1899 թ. Հասագայի կոմիտեի անդամներից, որոնք վերանայվել են 1907 թվականին: Սակայն այդ իրավունքից անհրաժեշտ է դուրս բերել ռազմագերիներին, ծովում ռազմական գործողությունների ընթացքում վիրավորներին և նավաբեկյաններին, ինչպես նաև գրավյալ տարածքների Բաղաձակբուրքյան բնակչությանը վերաբերող բան կարևոր հասվածները, որոնք 1929 և 1949 թվականներին ներառվեցին Ժնկյան իրավունքի մեջ, Բանի որ տրամաբանորեն հենց դրան են առնչվում:

Վերջերս ընդունված Ժնկյան կոմիտեի անդամների բացառիչ արձանագրություններն այնպիսի դրույթներ են դարձրել, որոնք ավանդաբար մտնում էին Հասագայի իրավունքի մեջ, այն է՝ մարտիկների դաժվածքը, և առանձնակի կարևորության մի գրույթ, որ վերաբերում է ռազմական գործողությունների ընթացքում խաղաղ բնակչության դաժեղամտությանը: Այս կերպ կարծես ճնշվում է Ժնկյան և Հասագայի իրավունքների սարքերությունը:

Սակայն դեռևս երկու բնագավառ վերաբերում են Հասագայի իրավունքին. մեկնությունային արժեքների դաժեղամտության մասին կոմիտեի անդամներն, որ ստորագրվել է 1954 թ. հունիս Հասագայում, և 1980 թ. հոկտեմբերի 10-ի՝ սովյ-

ական զեմի որոշ տեսակների արգելման կամ սահմանափակման մասին կոմիտեի անդամներն ընդունված Ժնկյան ՄԱԿ-ի կոմիտեի ներքո:

4/ Այժմ հարկ է հսկիրձ դարգաբանել, թե ինչպիսի փոխադարձ կողմից միջազգային մարդասիրական իրավունքի և մարդու իրավունքների օրենսդրության միջև, որի նույնպես է ցանկացած ժամանակ անձին հնարավորություն բնօրնել օգտվելու հիմնական իրավունքներից և ազատություններից, դաժեղամտությունը նրան սոցիալական աղետներից:

Այստեղ գլխավոր դերը դասկանում է Ազգերի լիգային փոխաբերած ՄԱԿ-ին: Երեկն աշխարհագրական տրջանակներում ակտիվորեն գործում են նաև այնպիսի կազմակերպություններ, ինչպիսիք են Եվրոպայի խորհուրդը և Ամերիկյան դեկորությունների կազմակերպությունը:

Միջազգային մարդասիրական իրավունքը, որդես գրավոր իրավունք, սկսվել է առնում 1864 թ. Ժնկի 1 դայմանագրից, իսկ մարդու իրավունքները՝ 1948 թ. Համընդհանուր հռչակագրից:

Սակայն որդես գաղափար՝ երկու բարձրաններն էլ նույն դասական և փոխադարձական ակունքներն ունեն, երկուսն էլ ծնունդ են առել դեռ վաղընջական ժամանակներում՝ մարդուն չար ուժերի սղառնալիցից դաժեղամտությունը անհրաժեշտությունից: Հեռագայում այդ ընդհանուր գաղափարը սկսվել էր հենց երկու սարքեր ուղղությունների՝ սահմանափակել դաժեղամտությանը չափները և դաժեղամտել մարդուն կանայականություններից: Գարերի ընթացքում դրանք զուգահեռաբար գաղափարացան:

Ահուրես, մարդու իրավունքներն ավելի ընդհանրական սկզբունքներ են, սիկչեռ մարդասիրական իրավունքը առանձնահասուկ և բացառիկ բնույթ ունի, Բանի որ այն սկսում են կիրառել հենց այն դաժից, երբ դաժեղամտվող խոչընդոտում կամ սահմանափակում է մարդու իրավունքների իրականացումը:

Իրավական այս երկու համակարգերը սարքեր են, Բանի որ եթե մարդասիրական իրավունքը գործում է միայն զինված ընդհարման ժամանակ, առաջ մարդու իրավունքների օրենսդրությունը գործնականում կիրառվում է հասկառոտ խաղաղ դայմաններում՝ դաժեղամտության ժամանակ դրա կիրառումը սահմանափակող հողվածներով: Բացի այդ, մարդու իրավունքները նիմնականում վերաբերում են դեկորության և նրա Բաղաձակբուրքյան միջև հարաբերությունների ոլորտին, միմչեռ մարդասիրական իրավունքը կարգավորում է դեկորության և բեռամի տերության Բաղաձակբուրքյան միջև հարաբերությունները:

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ բեռն իրավունքի այս երկու ճյուղերն իրար մոտ են, սակայն նաև սարքեր են և այդպիսին էլ դեժե և մնան, Բանի որ հուրաբար կերպով լրացնում են միմյանց:

Եթե որոշելով դրանք միալորել մեկ ընդհանուր վերնագրի ներքո, թերևս բեռ-

եին «Մարդկային իրավունք» սերմինը՝ այն սահմանելով հետևյալ կերպ.
«Մարդկային իրավունքը բաղկացած է միջազգային իրավական բոլոր այն դրույթներից, որոնք ադախովում են մարդ անհատի նկատմամբ հարգանքը և ինճնադրսւորման նրա հնարավորությունը»:

I

ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԱՐԵՐԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ¹

Մենք գիտենք, որ իրավունքն ավելի շուտ հաջողւում է փաստերին, քան նախադրում դրանց: Կարող ենք ասել նաև, որ իրավունքի հիմնական սարբերից սկսել էլ նրա շարունակականությունը, մեծնջեմականությունն է, քանի որ այն ձևավորւում է սովորույթի հիման վրա: Այդ է դասճառը, որ դասնությունն ուղիքան մեծ տեղ է գրավում իրավաբանական առարկաների ուսումնասիրման սեյ, քեև միտ չէ, որ դա գիտակցում ենք:

Փորձենք հակիրճ ներկայացնել մարդասիրական մտքի զարգացումը դարերի բնրացում և տեսնենք, քե ինչդիսի դեղբեր են ազդել այն իրավունքի ձևավորման վրա, որը դասրասւվում ենք ուսումնասիրել:

Պատեւագմի շարիքներից և կամայականությունից մարդուն դաշտուանելն ամնննին էլ նոր գաղափար չէ: Որդես դարերի խորից բխած կեներար աղբյուր այն ուժ է ստացել ու կորուացել և այսօր մեզ է հասել որդես հուժկու ալիք:

Այս ուղղությամբ մարդկության գործադրած ջանքերը ներդաշնակ են քաղաքակրթության վերընթաց շարժմանը, որի հեև մարդասիրական իրավունքը արկատրված է անքակտելիորեն: Քաղաքակրթության մման՝ այս իրավունքն էլ արկել է մերք քուրն զարգացման, մերք լճացման, նույնիսկ ետընթացի դաշեր, սոնն սև ու սոյիսակ նշաճողների ոդես ձգվում են դասնության ողջ ընթացքով:

Պարզ ասած, քե՝ այս հաջողությունները և քե՝ ձախողումները լոկ դրվագներն են այն վիթխարի դայքարի, որ դեռես մարդկության արշադույսին է սկիզբ ասել նրանց միջև, ովքեր, մի կողմից՝ ուզում են ոչստդաննել, միավորել և ազատագրել մարդկությունը, մյուս կողմից՝ ձգտում են իեխել, բնաջնջել կամ ոտկազնել նրան, այսինքն՝ այն հարաշե դայքարի, որ մղում են միմյանց դեմ խոր լրացնող և սերսորեն միմյանց հեև կաղված էրում ու թւանասուր:

Մուրադարձը, որ դասրասւվում ենք անել, ցույց կքա, որ կարելի է տանձել բուրությունը, մեղմել ճառադանները և կանխել անտեղի մաշերը: Մենք կքեսուենն նաև, քե որքան երկար ու դժվարին է այն ուղին, որ ճանում է դեղի միասուություն և առանց որի հնարավոր չէ ստեղծել ոչ մի վեև և տևական բան:

¹Ույն գլխում տեղ գքած դասնական փաստերը հիմնականում վերցրված են Ի. Հարդինգի, Գ. Ֆեերի, Պ. Բուասիեի, Հ. Կուսիեի և Գ. Դրադերի գրականության ցանկում նշված աշխատություններից:

1. ԳԻՆ ԱՇԽԱՐՀ

Մարդասիրական իրավունքը շատ ավելի խոր արձաններ ունի, քան կործանում էին որոշ ասիանական եվրոպացի հեղինակներ, որոնց կարծիքով այն ուղիքը էր անել ուր միջնադարում: Իրականում դասերազմի օրենքներ նույնօրինակ էին են, որքան ինքի՝ դասերազմը, իսկ դասերազմն էլ այնքան էին Լ. որքան կյանքը երկրի վրա:

Ժամանակակից բնագետները, ուսումնասիրելով կենդանական աշխարհի ցածրակարգ ներկայացուցիչների վարքագիծը, նույնիսկ նրանց մոտ հայտնաբերել են դասերազմի կանոնների դարձուկնակ դրսևորումներ: Օրինակ, նույն տեսակի ներկայացուցիչների օրջանում հարձակողական բնագրքը, սովորաբար, չի հանգեցնում հակառակորդի մահվան: Կոչվել կարգավորվում է որոշակի կանոններով, օրինակ, եղջերուները միմյանց դեմ կռվում են միայն եղջյուրներով, իսկ շների կամ գայլերի մարտի ժամանակ վերահաս դարձուկնակը զգալով կենդանին հանձնվում է՝ կոկորդիլ հաղորդին մեկնելով, իսկ վերջինս հրաժարվում է մահացու գրոհից¹:

Մարդկային հասարակության զարգացման վաղ օրջանում իբրևում էր հիմնականում, այսպես կոչված, «ջունգլիների օրենքը», այսինքն՝ ամենամոծեղ կամ ամենաանազանիվ ախոյանի հաղթանակն ուղեկցվում էր իրեալոր կոտորածներով և այլ սոսկալի զազանություններով: Այդ ժամանակների դասվախնդրության կանոնները մարտիկին արգելում էին հանձնվել, նա կամ դիմել է հաղթել, կամ մեռել: Սակայն այդ օրջանում արդեն, հասկառես նսակյաց ժողովուրդների մոտ, ի հայտ են գալիս դասերազմի սարսափները մեղմելու առաջին փորձերը: Պեղումները ցույց են տալիս, որ նոր քաղաքային օրջանում դասերազմի վիրավորներին խնամում էին, դասերազմի կենսիկների վրա երևում են ոսկերի ուղղման, նույնիսկ ոսկրաբուժարաններ:

Մերօրյա վայրի ցեղերի ուսումնասիրությունը բույլ է տալիս դասերազմին, քն ինչոյսին է եղել նախամարդը քաղաքակրթության արձարույսին: Օրինակ, Նոր Գվինեայում, որտեղ դասերազմի ցեղերը մեծապես դասերազմում են միմյանց դեմ, հակառակորդը վաղորտ գալուցավում է նախադասաբասվող հարձակման մասին, և դասերազմը չի սկսվում, քանի դեռ երկու կողմերն էլ դասերազմ չեն: Նեհերը չեն փնտրվում ավերող վնաս շրջաճառելու համար: Վերջապես, եթե որեւէ կողմից մեկը վիրավորվում կամ գրոհվում է, աղա կռվը սասնիկնեց օրով դադարեցվում է: Չինադարձում այնքան անհետուն է կասարվում, որ հակամարտող կողմերը նույնիսկ ժամազառներ կարգի կարի՛ չունեն:

Ինչոյս գրում է Քոլինսի Ռայքը՝, «Նախնադարյան մարդկանց դասերազմներում կարելի է գտնել դասերազմելու ներկայումս գործող միջազգային

կանոններից շատերը, ինչոյս, օրինակ, կանոններ, որոնք ասիանում են հասարակորդների տեսակները կամ վերաբերում են դասերազմի հանգամաններին, այն սկսելու և ավարտելու կարգին ու հիմներին, մասնակիցների քվին, սարգու կանակին, վայրին, ինչոյս նաև դասերազմելու ձևերին, նաև կանոններ, որոնք դասերազմն օրենքից դուրս են հայտարարում»:

Չիեւնք նաև մենամարտի մասնակիցներին տամադրող հավասար դասերազմները /այստեղ է ասոյեսական օրենքների սկիւնքը/, օտար կյուրի անձներն զննելուցումը՝ եթե նույնիսկ նա բեւանի էր, կամ քաճարներում աղասասնի զննելով՝ հեհաղնոյումից դասերազմելը: Որոշ հեղինակներ կարծում են, քն ոյս սովորույթները մասամբ կարելի է բացատրել ասսիանների փնտրելուրյան կամ մեռածների ոգիների նկատմամբ այն ժամանակների մարդկանց վախով, ինչոյս նաև հարևան ցեղի հեհ քաղաքայինական հարաբերությունները վերականգնելու ցանկութայնը:

Ինչոյսիս՝ն էր վիճակը էին աշխարհի հաղափակրթութայն վաղ օրջանում, սոյինքն՝ մեր քվարկութայնից 3000-1500 տարի առաջ: Տնտեսութայնն այդ ժամանակ հիմնված էր սրկախութայն վրա, որը մեծ ծավալ էր ստացել՝ բացատրել հնարափութայնը ընձեռնելով ոռոգելի դարձնելու անջոյի հողասարածները: Ամրոց ժողովուրդներ սրկացվում էին և ներգրավում հողամեալութայն և այն հոյաւոք շինութայնների կառուցման աշխատանքներին, որոնց ավերակներն առ այսօր հիացումն են դասերազմում: Եվ քեղեհ սրկախութայնն ինքնին նողկալի երևոյթ է, այն իրական առաջընթացի հիմք հանդիսարւով, քանի որ գերեզարված բեւանիների կյանքը մեծ մասամբ իմայում էին՝ Այնոյս որ, երբեմն ամենասուր նյութական շահը կարող է ժառայել սարկութայն քաղութայնը:

Այս օրջանում որոշ իբխանավորների կամ ժողովուրդների ցուցաբերած սարկափութայն օրինակներն առավել ևս իբարձան են, քանի որ հազվադեպ են: Ինչոյս իսալար գիբերվա մեջ վառված մի կայծ, դրանի ոյիսի բոցի վրա մեղեին և իրենց լոյսը սարածեին աշխարհով մեկ: Վերջապես, հաղափնելու զարգացմանը և ազգերի կազմավորմանը գուղընթաց, մոտավորապես ս. թ. ա. 2000 թվականին, ծնունդ առան իրավունքի այն առաջին կանոններ, որոնք հեհազայում միջազգային իրավունք անունը ոյիսի ստանալին:

Շումերների մոտ արդեն դասերազմը լիովին ձևավորված գործընթաց էր, որ ներառում էր դասերազմի հայտարարությունը, հրադարձի հնարափութայնները, բանագնացների անձեռնմխելութայնը և խաղադարձի դայմանակիրը: Բաբելոնի արքա Համմուրաքին հրադարձեց իր անունը կրող հայտնի օրենսգիրքը, որն սկսվում է այս խոսքով, «Ես հոչակում եմ այս օրենքները, որոյիս լուծելը չճեի սկարին»: Այս օրջանում դասերազմներին սպաս էին արձակում փրկագնի դիմաց:

¹ G. Febr.

A study of War, 1942.

G. Febr.

Հին Եգիպտոսի մշակույթը ներառված է մերձավորի նկատմամբ կարգանով: «Ճեմարիս գրաստության յոթ գործերը» գրում կոչ է արվում «կերակրել ֆաղցածներին, ջուր սալ ծարավներին, հագուստ՝ մեկերին, օրևան՝ օսարներին, ազատ արձակել զեբիներին, խնամել հիվանդներին և թաղել մեռելներին»: Երկրորդ հազարամյակի դասվիրաններից մեկն ասում է. «Ուտելիդ կիսիր թեմանուդ հե՛ս»: Հյուսն Աստունն է, քնկուզ՝ թեմանի:

Համեմատաբար վերջերս հայտնաբերված խեթերի ֆալսակրթությունը դասերագնկու զարմանալի մարդկային կանոններ էր դարձնակում: Նրանք նույնդեպ օրենսգիրք ունեին, որը հիմնված էր արդարության և ազնվությունից սկզբունքների վրա: Նրանք նույնդեպ դասերագն էին հայտարարում և խաղաղություն կնկում: Երբ թեմանի ֆալսակները համեմակում էին, բնակիչները, սովորաբար, հե՛սադնդումների չէին ենթարկվում: Դիմադրություն ցույց սվող ֆալսակների հե՛ս ազնվի դաժան էին վարվում, բայց նույնիսկ այդ ժամանակ բացառիկ դեռնեում էին դրանք հողին հավատարեցվում, իսկ բնակչությունը՝ կոտորվում կամ սրկություն ֆեվում: Այս գրաստությանը հակառակ՝ ասորեսանցիները չափազանց դաժան էին, և նրանց հաղթանակներն ուղեկցվում էին ստակալի վայրագություններով:

Եգիպտացիների և խեթերի միջև ծագած դասերագնն ավարտվեց մ.թ.ա. 1269 թ. հաճություն դարձանագրի կնքմամբ, որը կանոնակարգում էր երկու դե՛սությունների փոխհարաբեռությունները:

Մեր քվարկությունից առաջ առաջին հազարամյակում Ասիայում նոր ֆալսակրթություններ էին ծաղկում: Եթե հիմնդուիզմը կոչ էր անում յուրաքանչյուր մարդու ընձեռել սեփական ճակատագիրը կերելու հնարավորություն, առաջ քողդայականությունը գրաստություն էր ֆարդում՝ ընդունելով, որ հե՛նց դա կարող է փոխօգնության հիմք հանդիսանալ: Չինաստանում Լաո Յին հայտարարում էր, թե մարդն արժեք է ստանում մարդկանց ծառայելով, իսկ Կոնֆուցիոսը ֆարդում էր գործնական այլափոխություն՝ հիմնված համե՛րաբեռության և իմացության վրա: Մե՛ն-սին առաջ ֆա՛եց համընդհանուր սիրո՝ ողդես փոխօ՛ւտակցության աղբյուրի, գաղափարը՝ Մակայն, դժբախտաբար, բոլոր երկրներում էլ մարդիկ երբևէ չեն ջանացել առաջնորդվել այս դասվիրաններով:

Պարսկաստանում Ջրադաճը հանդուրժողականություն էր ֆարդում, այդ նույն ժամանակ Կյուրոսը վերավոր ֆաղդեացիներին նույնդիսի օգնություն էր ցույց տալիս, ինչ իր զինվորներին:

Հին Կասկարանի դասնական գրքերը լի են արյունահեղության դասնություններով: Դրանք կատարվում էին Բարձրլալի հրամանով, որն Ալեքսանդր երկրի բնակիչներին արգելում էր որևէ կերպ առնչվել ոսոխի հե՛ս: Մակայն վրե՛ծիմղության օրենքը սահմանում էր «ակն ընդ ական, և ասանն ընդ ասա-

¹ Jean-G. Lossier, *Les Civilisations et le service du prochain*.

նան», այլ ոչ՝ թեմանու կյանքը, դրանով իսկ սահմանափակելով բռնությունները: Ասվածաճե՛նի մի շարք այլ հասվածներ, ի տարբերություն վերը նե՛վածների, հե՛րաներին հողդուում են չաղանել թեմանուն, որը հանձնվում է, գրաստուրեն վերաբերվել վիրավորներին, կանանց, երեխաներին ու ծե՛րերին: Մակայն, հին սովորությունների համաձայն, ռազմագերիները սրկացվում էին:

Այս առումով մե՛ծ հե՛սաբեռություն են ներկայացնում հին հնդկական գրավոր աղբյուրները: Օրինակ, Մահաբհարա՛սան և Մանուի օրենքը դասերագնդուների համար այնդիսի կանոններ են սահմանում, որոնք մե՛ծ առաջընթաց հող են ժամանակի համե՛նաս: Ըստ այդ կանոնների, արգելվում է սղանել գե՛նը վայր դրած կամ հակառակորդին հանձնված թեմանուն, վիրավորներին, բաժնեղաց հե՛ս, ղե՛սք է տուն վերադարձնել: Որո՛ւ դրոյքներ զարմամալիորեն համաձուռնչ են դասերագնի օրենքների և սովորությունների մասին 1907 թ. Հասագայի կանոնակարգին: Օրինակ, դասերագնելու ոչ բոլոր եղանակներն էին բույլատրվում, արգելվում էին ասամնավոր կամ թունավորված գե՛ները, ինչուիս նաև այրվող սղաները: Կանոնակարգված էին թեմանու ունեցվածքի բո՛ւնագրավձան, ինչուիս նաև ռազմագերիների դա՛հույանման հե՛ս կաղված հողեղը: Չէր կարելի նաև հայտարարել, թե դասերագնի ժամանակ ոչ մեկի կյանքը չի խնայվի՞:

Հայճնի է Հոդկասանի արժա Ասոկայի վե՛հանձն վերաբեռնուցը թեմանու նկատմամբ, նա իր զինվորներին հրամայում էր հարգանքով վերաբերվել հակառակորդի վիրավորներին, ինչուիս նաև այն միանձնուիներին, որոնք նրանց խնամում էին:

Հին հունական ֆաղաները կազմակերվված հասարակությունների վարձիներն են: Բանականությունն այստեղ փոխաբերելու է գալիս գերբնական հավասարիներին, իսկ բնական իրավունքի հիման վրա ծնունդ է առնում արդարատրության հասկացությունը, ասինքն այն, ինչ այսօր անվանում ենք մարդու իրավունքներ:

«Իլիականում» Հոմերոսի նկարագրած դասերագնն արդեն գուրկ չէ սզնվության տարերից, այստեղ դա՛հույանվում է զինաղաղար, և հարգանքով են վերաբերվում մե՛ռած հակառակորդին: Մրա կողմին տակայն ինչուիսի՞ վայրագություններով է ուղեկցվում Տրոյայի կողդուոսը: Մե՛ծն Ալեքսանդրը մարդասիրաբար էր վարվում դարձվածների հե՛ս, նա խնայեց Դարեհի ընսանիի անդամների կյանքը և հրամայեց հարգանքով վերաբերվել կանանց: Մակայն ինն Հունաստանում դարձված կամ գերեվարված թեմանին հաղթողի սեփականությունն էր հանդիսանում, և վերջինս նրա հե՛ս կարող էր վարվել ինչուիս կամե՛նսար՝ սղանել կամ սրուկ դարձնել:

Ժամանակակից մարդու համար սղելի ֆան աղբեղուցիչ է այն փաստը, որ

² S. V. Viswanatha, *International Law in Ancient India*, 1925.

մին թե՛նամի չէ» /լատ. Hostes dum vulnerati fratres/ անճանախ խոսքերին: Աստիճանաբար, մարդիկ անվսանգություն երաշխիքը սեանում էին օրենքների դաստիարակման և հանրութեան կանոնադրության մեջ:

Մարկոս Ալբրեյխոսը, երկարածգելով այդ ոսկեդարը, իր ժամանակի համար այսպիսի գաղափարների միջև էր արտահայտում. «Մարդու համար լավ և օգտակար է այն, ինչ բխում է նրա բնույթից... Որդես կայսր՝ ես Հռոմը համարում եմ իմ ֆաղափը և իմ հայրենիքը, բայց որդես մարդ՝ ողջ աշխարհն է իմ հայրենիքը: Մյուսիս այն, ինչ լավ է Հռոմի և ողջ աշխարհի համար, լավ է նաև ինձ համար»:

Սակայն, ինչպես միշտ, իմաստուն մարդկանց մեջն ուր են կյանքի կոչվում: Առաջընթացը դանդաղ էր կատարվում, և նույնիսկ բիսոպներից և ընդունումից հետո Հռոմեական կայսրությունը շարունակում էր դաժանորեն վարվել թե՛նամիների հետ, մինչև որ ինքն էլ իր հերթին կործանվեց բարբարոսների հարձակումների հետևանքով: Այսպես, Թեոդոսիոսը մեր թվարկության 390 թ. հրամայեց Թեսալոնիկում արախողիտող անել 7000 հոգու՝ անկախ արիքից կամ սեռից, որովհետև արդարություն ընթացում ժողովուրդը մի ֆանի զինվոր էր սղանել: Սակայն եղիսկոպոս սուրբ Ամբրոջիոսը նրան բանադրանքի ենթարկեց՝ ներման ժամանակ դնելով 30-օրյա ժամկետի սահմանումը մահադատման դատարանում և դրաժամ ի կատար ածելու միջև. «որդեսդ կրե՛րը հանդարտվեն, և դրանց փոխարինելու գա բանակաճյուղերը»: Թեոդոսիոսը զիջեց և հրադարակավ ներում հայցեց¹¹:

Նշենք նաև, որ հռոմեացիներին և ստիկյան փիլիսոփաներին էր դասվանում «արդարացի դատաբան»՝ գաղափարը, որ այնուհետև վերածնվեց միջնադարում՝ իր հետ բերելով բազում չարիքներ: Լավագույն մղումներով էր թելադրված փիլիսոփայական այն դրույթը, թե՛ դատաբան չի կարելի սկսել առանց *justa causa*-ի: Այլ խոսքով, դատաբանը կարող է սկսվել ինքնադատաբանության կամ անարդարությունն ուղղելու նպատակով: Պատերազմից առաջ հավաքվում էր ֆահանգների խորհուրդը /*foetiales*/ և որոշում, որ ծրագրված արեականը սրբազան և արդարացի դատաբան է /լատ. *bellum justum et pium*/: Նվաճողները միշտ էլ փորձել են իրենց նվաճումները և հակառակորդների ոչնչացումն արդարացնել կրոնական կամ բարոյական սկզբունքներ վկայակոչելով: Հռոմեացիներն այդ անում էին բացառիկ երեսուցամյա¹²:

Այս հակիրճ ակնարկից դարձ է դառնում, որ Ասիայի և Եվրոպայի հին ֆաղափարությունները, միմյանց վրա ունեցած ակնհայտ ազդեցությամբ իրենց նպատակն են բերել մարդասիրական իրավունքի ծագմանն ու զարգացմանը:

¹¹ H. Coursier.

¹² I. Harding.

2. ՄԻՋԻՆ ԳԱՐԵՐ

Նեոպլատոնական մարդասիրական իրավունքի զարգացմանը նպաստեցին մի շարք այլ գործոններ, այդ թվում՝ բիսոպներությունը, իսլամը և ասոցիացիաները:

Հուդայա-բիսոպներական կրոնի համաձայն՝ բոլոր մարդիկ ստեղծվել են Աստծո դասկերով, միևնույն Հոր զավակներն են և կոչված են հավերժական կյանքի: Այս նոր վարդապետության հետևանքները բազում էին ու անհուսիք, ֆանի ու անհասն իր կարգավիճակով կատարում էր ժողովրդի կառույցին: Մարդ անհոսր ձեռք էր բերում այնուպիսի արժանադատություն, որ մինչև այդ չէր ունեցել: Երև բոլոր մարդիկ եղբայրներ են, առաջ նրանց սղանելը հանցագործություն է, և ստրուկներ էլ չդիտվում էին: Այս գաղափարներն այնքան հեղափոխական էին, որ ստանալուց հին հասարակարգի հիմքերը և մեծ նվաճումներին հավասար՝ նորաստեղծված հին աշխարհի վերջնական կործանմանը: Պարզ է դառնում, թե ինչու ոչ մի այլ կրոնի դեմ դայվարն ավելի անզիջում չէր¹³:

Բիսոպս ֆարգում էր սեր առ մերձավորը՝ այդ սերը բարձրացնելով համընդհանուր սկզբունքի աստիճանի: Մարդկային սերը դեռ էլ լինի աստվածային սիրտ արտացոլումը՝ բացարձակ և անուստիալի: Այն դեռ էլ սարածվի բոլորի, այդ թվում՝ թե՛նամիների վրա: Մերձավորին հարկ է սիրել ինքնին, անկախ նրա ստանալիքներից, փոխարենը ոչինչ չակնկալելով¹⁴:

Յավով, մարդիկ աղավաղեցին այս վարդապետությունը՝ այլափոխությունը գլուխստեղծելով լոկ որդես սեփական անձի փրկության, երկնի բարիքներին արժանանալու միջոց, և նրա ֆարգած սկզբունքները կիրառեցին միայն հավասակիցների նկատմամբ: Միջնադարում փորձում էին կյանքը ներկայացնել դեռևս հավիտենական երանություն սանող ճանադարի մի հանգրվան: Մարդիկ սովի և սառնության մահով լինում էին ոչ թե իրենց մարմնի, այլ հոգու փրկությանը, ընդ որում, հոգին ու մարմինը խստորեն հակադրվում էին միմյանց: Երկրային կյանքն այնուպիսի արժեք չէր համարվում, որդեսդ այն դաստիարակելու կամ երկարացնելու համար մարդիկ մեծ զոհողությունների գնային: Ոմանք նույնիսկ ստանալուց մեջ որոշակի գերբնական արժեք, դաստիարակչական հասկոթություններ էին սեանում:

Բիսոպներական հավատի մի շարք երևելիների օրինակով, որոնց թվում՝ սուրբ Թրանսուա Ասիցիցին, սուրբ Շառլ Բորրոմեոն, ավելի ուր՝ սուրբ Վինսենցի Գուրլը, վանականները և օսարքնկալ միաբանությունները, այդ թվում՝ Երուսաղեմի սուրբ Հովհաննեսի կամ Մաթթայի ուխտը, անօրինակ անձնվիրություններ փորձում էին մեղմել թե՛նամիների սառնասրտությունները, մանավանդ՝ երբ «նահարածանը», ինչպես անվանում էին ժանախոսն այն ժամանակ, իր

¹³ G. Fehr.

¹⁴ J.-G. Lossier.

սարսափն էր սարածել Ելիֆոդայի վրա: Սակայն հասարակ զանգվածը բա-
վական անարդեք էր մնում օտարի ցավին:

Քրիստոսն ինքը չի խոսել ոչ դասերագմի, ոչ էլ այն մասին, թե ինչոյես ոյեժ
է այն վարել: Այդ է դասճառը, որ դարեր շարունակ բռնի քննարկվել է՝ արդյո՞ր
Ասվածաճեչի «Մի սոյանաներ» դասվիրանը կամ Ավեսարսանի «Միբիր
բժնամուր» կոչը վերաբերում են դասերագմական իրավիճակին և՛ ս, թե՛ մի-
այն մարդկանց անձնական կյանքին:

Եթե առաջին դարերի քրիստոնյաները հրաժարվում էին ծառայել հռոմեա-
կան բանակում, դասճառն այն էր, որ հռոմեացի զինվորները հեթանոս էին,
ինչոյես նաև այն, որ կայսրն իրեն ասվածային ծագում էր վերագրում: Այս ա-
ռարկությունները վերացան մ.թ. 313 թվականին, երբ Կոստանդիանոս կայսրը
Միլանի հռովմաբանությամբ քրիստոնեություն ընդունելով՝ մի օրում եկեղեցին վերա-
ծեց հզոր աշխարհիկ ուժի:

Եկեղեցու և դեռևս դասերագմի հետևանքներից մեկն էլ
հոգևոր իշխանության կողմից դասերագմի օրինականացումն էր: Սակայն
ժամանակակից գործիչներ այդ դիրքորոշումը ցավազին կերպով ընդունեցին,
քանի որ, Տերտուլիանոսի կամ Օրիգենեսի նման, մրանք նույնոյես կարծում
էին, թե արյուն հեղելը Սուրբ զբի կողմից դասադասարկող հանցանք է:

Ահա, խղճի այս խայթերը փարսելու համար սուրբ Ավգուստինոսը, որ,
անսարակույս, քրիստոնեական մեթոդականորեն ներկայացուցիչներից էր, V
դարի սկզբին մեկնեց մի սետություն, որ փոխառված էր հռոմեացիներից: Խոս-
ելու հայցնի չարաբաստիկ «արդարացի դասերագմի» սետության մասին է, որ հե-
տագայում զարգացրին Թովմա Ավիլիանցին և բազմաթիվ այլ ասվածաբան-
ներ: Այդ սետությունը բարոյական բարձր սկզբունքների և բարոյական անհրա-
ժեշտության յուրահասուկ վտիպիչում էր առաջադրվում, որի նդասակն էր հա-
վասացյալների աչքում արդարացնել դասերագմն ու նրա արհավիրքները:

Տետությունը հիմնվում էր հետևյալ փաստարկների վրա, բնական կարգն
ասվածային կարգի արժանությունն է: Օրինական սիրակալը կարող է հասա-
սել և դաստիարակել այդ կարգը: Քանի որ նդասակն արդարացնում է միջոցնե-
րը, ուրեմն իշխանավորի սահմանած կարգի համար մղվող դասերագմն իր մեջ
մեղք չի դարձնակում, հետևաբար այն արդարացի, Աստու կամով մղվող դա-
սերագմ է, և հակառակորդն էլ Աստու բժնամին է, ուրեմն՝ անարդար դասե-
րագմ է վարում¹⁷:

Ըստ այդմ, անհուտե, դեժ է բավարարվեն մի շարք ոյայմաններ, որոյեզի
դասերագմն արդարացի համարվի, դեժ է, որ արդարացի լինի այն հրահրող
դասճառը՝ ինքնատյաճաճություն կամ արդարության վերականգնում: Այդ
առումով սուրբ Ավգուստինոսը մերժում էր նվաճողական դասերագմները:
Սակայն դասմության ընթացում եղե՞լ է մի դեղմ, երբ որե՛ն իշխանավոր կամ

¹⁷ G. Draper. *The Conception of the Just War*.

դեռևս դասերագմն հայտարարի, թե ինքն անարդար դասերագմ է մղում կամ չհայտա-
րարի, որ իր մղած դայբարը բժնամու կողմից ոճնահարված արդարության վե-
րականգնումն է:

Ով ծանոթ է մարդկային էությանը կասի, որ արդարացի դասերագմն այն
դասերագմն է, որն ինքն է մղում, իսկ անարդարը հակառակորդի վարած դա-
սերագմն է: Այսոյես է եղել և այսոյես կլինի մի՛ս: Եվ այսոյես յուրաքանչյուր
կողմը կամ չարամտորեն, կամ, լավագույն դեղմում, միանաբար կողմի, որ
արդարացին միմյայն իր դասերագմն է:

Չինված ընդհարման մեջ ներմուծելով հուզական և լոկ էլեթին հասու սար-
ուր՝՝ արդարացի դասերագմի առատելը դարեր շարունակ արգելակեց մար-
դասիրական գործընթացների զարգացումը: Մեկական արդարացիությունն
սոյացուցելու համար ցանկանալով ամեն գնով հաղթանակի հասնել, արդա-
րացում փնտրելով հավասի, բարոյականության, արդարության կամ դասվի
հասկացություններում, դասերագմող կողմերը կովում էին մինչև ուժերի լիա-
կասար սղառում:

Իհարկե, այդ ժամանակաբացումն ևս փորձում էին դասադարձել ագրե-
սիան: Սակայն չի կարելի լինել միաժամանակ դասավոր և շահագրգիռ կողմ:
Վասադարձել կարող է միայն բարձր հեղինակությամբ օճված, անաչառ և ի-
րավասու դասական աչյանը, որը ոյեժ է հնարավորություն ունենա անհրա-
ժեշտ բնություն անցկացնել սեղում՝ ճճարությունը վեր հանելու և խճնված
կծիկը բանդելու համար:

Արդարացի դասերագմի սետության ամենասարսափելի հետևանքը /մեզ
հետաքրքրող սեանկյունից/ այն է, որ թե՛ մեկ և թե՛ մյուս կողմն օգսվում էր դրա-
նից՝ արյունահեղություններով լի այդ դարաբացումն արդարացնելու համար
իր չարագործությունները, որ անդասկառորեն Աստու դասիժ էին անվանում:
Եվ իհարկե, լրենց գործողությունները ոչ թե հանցանք, այլ արժանի դասիժ
էին մեղավորների նկատմամբ: Անդրադառնանք միայն մեկ օրինակի՝ իսաչա-
կրաց արեավանքներին, որոնք, այսոյես կոչված, «արդարացի դասերագմի»
սկնառու օրինակ են:

Ահա թե ինչ էր գրում սուրբ Ավգուստինոսը. «Արդարացի դասերագմը
ոյայբար է մեղքի և արդարության միջև, և ցանկացած հաղթանակ, նույնիսկ
մեղավորների սարած հաղթանակը, նվաստացում է դասվածների համար, ո-
րոնք Աստու դասասանով դասվում են իրենց գործած մեղքերի ու չարիքների
համար»¹⁸ Գոմինիկյան ուխտի գեներալ Թովմա Գահեսանն ավելի ուճ գրում
էր. «Արդարացի դասերագմի ժամանակ բժնամի սետության զինվորներին կամ

¹⁸ Այդ մասին է վկայում նաև այն փաստը, որ կրոնական դասերագմներն աչքի են ընկ-
նում առանձնակի զազանություններով: Ըստ երեսուրթին, կիրքն ու դաժանությունն
անբաժանելի են:

¹⁹ De Civitate Dei, XIX, 15.

այլ բնակիչներին հասցված վնասը մեղք չի համարվում... Չարժն որոշել, քի
 ֆաղափարներից ով է մեղավոր և ով՝ անմեղ, քանի որ ողջ լուսնային է
 քեզանի համարվում, հեռաբար ողջ երկիրն էլ անհիմնում ու ավերվում է»:
 Փաստորեն, եկեղեցին ընդունում է, որ իրավունք ունեն սղանել գերի վերցված
 թեմանիներին, որոնց հաճախ հերետիկոս էին անվանում, և առավել ևս՝ նրանց
 ստրուկության մասնել, այդ թվում՝ կանանց և երեխաներին: Երբ 1139 թ. Լաս-
 րանի երկրորդ ժեզերական ժողովն արգելեց արբալետի օգտագործումը, վերա-
 դաժան մեջ նշվում էր, որ այն, այնուամենայնիվ, կարելի է կիրառել անհա-
 վասների նկատմամբ: Նույնողիսի վերադառնում կար նաև թույլների վերաբեր-
 յալ: Այս ամենը զաս հեռու է ավեսարանական ողորմածությունից: Հոգևորա-
 կաններն, իհարկե, ջանում էին մեղմել չարիքները, մասնավորապես՝ անենու-
 ժանը հանցագործություններ կատարածներին աղաբխարանք դարձնելով:
 Մակայն նրանք անգոր էին փոխել ողբերգական իրավիճակն ամբողջությամբ:

Միայն XX դարում կաթոլիկ եկեղեցին դադարեց դասերագմը համարել
 նախասեղծ մեղքի բնական հետևանք: Շաս ավելի ցավալի է ճեսնել, թե մեր
 օրերում ինչոքն է վերածնվում արդարացի դասերագմի առաստելն իր բոլոր
 հետևանքներով, այժմ արդեն դրա օգտին բերվող բացահայտ ֆաղափարական
 վասարկներով: Այդ առաստելն առաջին հերթին արդեզեցին հիմնական
 գաղափարախոսությունների ղեկավարները, իսկ Ազգերի լիգայի և այնուհետ,
 Միացյալ ազգերի կազմակերպության կողմից դասերագմն արգելելուց հետո
 այդ առաստելն սկսեց կիրառվել ավելի մոտ թափով: Այս խնդրին կվերադառ-
 նանք ավելի ուշ :

Իսկ այժմ անդրադառնանք աստելության դարաշրանին: Ծագելով Քեր-
 մանիայում, Ֆեռդալիզմի դարաշրանում՝ աստելությունն ընթրյալ զուբեր էր
 կազմում բոլոր նրանցից, ովքեր գեմ կրելու և հեծյալ կովելու իրավունք ունե-
 ին, այսինքն՝ ազնվականներին: Այս իրավունքն ստանալը դասիվ էր, միաժա-
 մանակ աստելը երկվում էր ծառայել իր Ասծուն, ժիրոջ և արթի ժիրուհուն: Եր-
 դունը դրծելը մեծագույն խայտառակություն էր: Այստիսով, աստելի հասկու-
 րություններն էին դասիվը, հավասը և սերը, իսկ նրա առափինությունները՝
 ազնվությունը, հավասարությունը, նվիրվածությունը, չավալուությունը և
 գրաստությունը:

Աստելական կանոներն ինչ-որ չափով իրենց լուծան ցերդրեցին միջագ-
 գային իրավունքի զարգացման մեջ: Պասերագմ հայտարարելը, բանագնացնե-
 րի անձեռնմխելիությունը, գեմի որոշ ճեսակների արգելը ժառանգել ենք այս
 օրջանից: Աստելությանն ենք դարսակն այն գիտակցությունը, որ դասերագ-
 մը, ինչոքն ւախմասը, իր կանոններն ունի, և ոչ ոք չի ւախի՝ խաղասախսակը
 դարգաղես զուտ սալով:

Մակայն այս կանոնները մեծ նշանակություն չունեին, քանի որ դրանք վե-

րաբերում էին միմիայն բխսոնյաներին, այն էլ՝ միայն ազնվական ծագումով:
 Նշենք նաև, որ երբեմն ազնվականի կարգավիճակն ավելի բարձր էր դասվում
 քեզանու կարգավիճակից: Ավելին, այդ կանոնները սահմանվում էին միայն
 ստղեակն իսակի բարօրության համար, օրինակ, միայն ազնվական գերու
 կյանքն էր խնայվում, և միայն նա կարող էր գեմ իր ազատությունը: Երոք, մի-
 քի կարելի է թույլ սալ, որ Էբեղ գեմք ու գրահով, նմուդգի բանքին բազմած գե-
 ողգիկ աստելը սղանվի մի թեվառ ռամիկի՝ հեռուից արձակած նեռով: Երբեք:
 Այդողիսի գեմքը ոյեք է արգելել, իսկ անսառ ռամիկին կախել:

Նման օրինակներն օգնում են ավելի լավ հասկանալ կարելցանքի և դա-
 ժանության, նրբագացության և կողոսության, ազնվության և դավաճանու-
 րյան, իղեալիզմի և այլասերության այն հետաքրիք խառնուրդը, որ աստելու-
 րյան էությունն է²⁰:

Իսաչալիսց արեալանքները դասնության այն օրջանն են, որեղ միա-
 խոսունվեցին բխսոնեությունն ու աստելությունը: Իսկ ի՞նչ ւախյան էր նրանց
 դեմ կանգնած: Իսլամը, որն իր բուսն ստաչխաղացման ընթացքում հասել էր
 մինչև Եվրոպա:

Ինչոքն գրել է ոյրոքեսուր Մասինյունը. «Իրավական ճեսակեցից իսլամը
 էրխսոնեությունից առաջ է անցել՝ մարդկային արժանուդասվությունը վերա-
 դառնելով բարբարոսների՝ օսար լինեն, թե սերուկ»: Մակայն Ղուրանի չա-
 վալուության հորդորները վերաբերում են միայն ճեմարիս հավասացյալնե-
 լին: Մահմեդականների արդարացի դասերագմը «ջիսաղն» է, որ սխալմամբ
 լուրգմանվել է որդես «սրբազան դասերագմ»²¹: Ջիսաղին նույնոքես բնորոշ
 ևն աստելական ոգու սարբեր, որ, մասնավորապես, դրսուրվում են աղասա-
 ուի և կյուրնկաղության իրավունքի մեջ: Ուազմագերիներին մահաղասժի էին
 ենթարկում կամ սերուկ դարձնում, բացի նրանցից, ովքեր մահմեդականություն
 էին ընդունում կամ փրկագնով ազատվում էին: Մոտ 1280 թվականին գրված
 «Վիլիսյաթը» իսկական դասերագմի օրենքների ժողովածու է, որ սեղծվել է
 Իսղանիայում, մավերի իշխանության ժաղկման օրջանում: Այն թույլ չի սա-
 լիս սղանել կանանց, երեխաներին, ծերերին, հոգեկան հիվանդներին, հա-
 մանոլաններին և բանագնացներին: Արգելվում էր նաև դարսվածներին հա-
 մարյուն դասճառելը, նեռերը և ջրի աղբյուրները բունավորելը:

Իսալիքների և Բյուզանդական կայսրության միջև կնքված դայմանագրե-
 ուով նախասեվում էր, որ ռազմագերիների հետ կվարվեն մարդասիրաբար, և
 նրանք կարող են փրկագնի դիմաց ազատ արձակվել: Ահա ևս մի օրինակ, երբ
 սղաժությունը բարբար աղեցություն էր ունենում մարդասիրական հիմ-
 նավանդիների վրա: Մահմեդականներն անհնարին էին համարում դայմա-

²⁰ G. Draper. *The interaction of Christianity and Chivalry in the historical development of the Law of War.*

²¹ «Ջիսաղ» բառացի նշանակում է «նվազանք ջանք»:

նագրերի դրժումը, մինչդեռ Եվրոդայում սահմանված համոզմունքի համաձայն կարելի էր միակողմանկորեն լուծարել անհավասանների հետ կնքված համաձայնագրերը, մի բան, որ շատ հաճախ էր կիրառվում:

Խաչակրաց արշավանքներին գոն զնացին միլիոնավոր մարդիկ: Հսկա-մարտը երկու կողմերն էլ զարհուրելի կոտորածներ էին կազմակերպում, որի արդյունքում ի վերջո ոչ մեկն էլ չէր շահում: Այսօր եվրոդային դարձավոր է իտասոլանել, որ ինչո՞քն այլուր, այստեղ ևս ֆաղափակություն էր և իրական հավատի բողի սակ իրենք միայն ասեություն և ավերածություն բերեցին: Այս արշավանքների ընթացում ֆրիսոնյաները, որոնց մեղքերին եկեղեցին նախատես բողություն էր ասվիս, աննկարագրելի ոճիրներ էին գործում: Այն վիճիք, որ նրանք վորեցին Արևմտսի և Արևելի միջև, առայսօր չի լցվել: Բերեն միայն երկու-երեք օրինակ:

Երբ 1099 թվականին խաչակիրները գրավեցին Երուսաղեմը, ֆաղափ ողջ բնակչությունը սրի ֆալեցին: Ականատես Ռեյմոն դ'Աժիլը գրում է. «Այնքան արյուն քսվեց Սողոմոնի նախկին սաճարում /որտեղ աղասան էին գտել 10000 մահմեդական/, որ դիակները բակում թող էին ասվիս կրամ ձեռքերի ու քների մեջ»: Մեկ այլ ականատես դասմում է, որ արյունը մինչև ձկներն էր հասնում:

Աղեցուցիչ հակադրություն, երբ 1187 թվականին Սալահ-էդ-Դին սուլթանը, որին խաչակիրները Սալադին էին անվանում, մտալ Երուսաղեմ, նրա զինվորները չաղանեցին կամ չվնասեցին ոչ մի թեմաճու: Սուլթանը ֆրիսոնյաներին դաճաղանեղու նոդասակով հասուկ դարեկներ էր նսանակել: Այնուհետև նա, փրկագին վերցնելով, ազատ արձակեց հարուստ գերիներին, իսկ չունևորներից ոչինչ չվերցրեց և այդդես ազատեց:

Նույն Սալահ-էդ-Դինը թույլ տվեց հակառակորդի թժիկներին գալ և օգնություն գույց ասլ իրենց վիրավոր հայրենակիցներին ու ազատներն վերադառնալ իրենց ճամբարը: Նա նույնիսկ իր անձնական թժիկն ուղարկեց Ռիչարդ Այլոմասարի մոտ, որը, որդես փոխհասուցում, 1191 թվականին Մեն-ժան-գ'Ալրի նվաճումից հետո տանաարտերն հրամայեց կոտրել 2700 ողջ մնացածներին, այդ թվում՝ կանանց ու երեխաների:

Մավայն բոլոր ոճիրներից ամենատակալին կոտորածն էր վեհեհիկցիների և խաչակիրների կողմից 1204 թվականին: Այս անգամ թե՛ դահիճները և թե՛ զոհերը ֆրիսոնյա էին: Իճը դար շարունակ ֆաղափ եղել էր արևելաֆրիսոնեական ֆաղափակության ու եկեղեցու սիրը: Պատական դեսոյանն ազատեց էր աստեներին իրենց ուխտից, որին հաջորդած կոտորածը տեղ ևրտ օր: Չիմայեցին ոչ ոքի և ոչինչ, ոչ եկեղեցիները, ոչ միանձնուկներին: Այսոյիսին է դասերազմը, երբ բռնության համար դասուլակ է դառնում հավայսը կամ արդարությունը²²:

²² P. Boissier.

Արյո՞՞ք Արևմտսում դասուլակների վիճակն ավելի նախանձելի էր, Բնալ: Այդ ժամանակ դասերազմների ելը որոշում էր մեկ ճակատամարտի ընթացում, որից հետո այլևս մոռանում էին կովի անանուն գործիներին՝ զինվորներին, որոնք, ի վերջո, ախասանք էին անում և դրա դիմաց վարձարկում էին, իսկ թալանն ու բռնություններն այդ վճարի մասն էին կազմում: Նույնիսկ վիրավոր, զինվորը զթասություն չէր արժանանում, և հաճախ նույնիսկ վանկերի դռներն էին փակ մնում նրա առջև²³: Ի լումն սրա, Լասրանի 1213 թ. տեղեկության ժողովն արգելել էր հոգևորականներին վիրաբուժությունը զբաղվել:

Բանակներում թժիկական ծառայություն չկար: Ազնվականներին միայն իրենց անձնական թժիկներն էին ուղեկցում, ֆանի որ նրանք իրենց թանկագին առողջությունը չէին կարող վստահել այն վայր-թժիկներին ու շաղասաններին, որոնք բուժում էին զինվորներին: Այսոյիսով, վիրավորները դարձապես լիվում էին կովի դաճում, իսկ թեմաճու վիրավորներին մեծ մասամբ վերջ էին տալիս մահակներով: Գեռ 1533 թվականին Հեդիմի դաճարման ժամանակ նսանավոր վիրաբույժ Անթուսգ Պարեն մահից փրկվեց և չկոտորեց մյուս գերիների հետ, որովհետև բուժեց խաղանական քանակի տղաներից մեկի ստանոսի խոցը:

Այն ռազմագերիները, որոնց համար փրկագին ստանալու հույս չկար, սովորաբար տղանվում էին: Խաղաղ բնակչության վիճակն ավելի լավ չէր, երբ դասուլակ ֆաղափ գրավում էին և անցնում նրա թալանին, կայագոր ոչնչացվում էր, իսկ կանանց ու երեխաների ճակատագիրը կախված էր լիմում հաղորդի ֆմահանույլից:

1027 թվականին միսոնությունն ու եկեղեցին՝ ժամանակի միակ կազմակերպված իսխանությունները, Արևմտյան ախարիին դասարեցին, այսուդես կոչված, «Տիրոջ զինադադարը», որով արգելվում էին ռազմական գործությունները կիրակի օրը՝ շաբաթ երեկոյից մինչև երկուշաբթի առավոտ: Հեսագարում այս «ռազմական հանգստյան օրը» երկարացվեց՝ սկսվելով ուրբաթ, նույնիսկ ինճգաթթի երեկոյից²⁴: Մավայն դա թավական չէր դասերազմի ստեսակներին վերջ դնելու համար: Մեզ հետաքրքրող տեսակետից միջնադարը մոլեռանդ ու արյունարբու ժամանակաշրջան էր:

3. ՆՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ

XIV դարի վերջին հրազենի գյուսը զջաղարձային եղավ ռազմի դասունության մեջ, ֆանի որ այլևս գաճաճը հավասարվում էր հսկային: Հեհսանին խկական հեղաճրում առաջացրեց ռազմարվեստի, ինչուդես նաև ընկերային

²³ P. Boissier.

²⁴ P. Boissier.

կարգի մեջ: Թնդանոթները թանկ արժեին, հեռաբար՝ մասշտիպ էին միայն քազավորներին: Այստիպով, բանակները դառնում էին թագավորական և կազմվում վարձկաններից: Շուտով ասդեսները դուրս եկան դասնության բասերաքենից: Կենտրոնացված իշխանությունը փոխարինեց առանձին ֆեոդալներին՝ իրենց անվերջ երկդասակություններով: Վերջ դրվեց ճոհաթայանը: Միաժամանակ, սկսեցին որոշ կարեկցանք դրսևորել գերիների փնտրելի հանդեպ, որոնց ավելի հաճախ էին ազատ արձակում փրկագնի դիմաց: Վիրավորներին այլևս չէին թողնում մարտի դաշտում, այլ հավաքում և հոգ էին տանում աստիճանաբար ձևավորվող բժշկական ծառայությունները:

XVI դարում այս հարցերը կարգավորվում էին հակառակորդ բանակների առաջնորդների միջև կնքվող համադասաստիան դայանամագրերով: 1581 և 1864 թվականներին, միջև այդդիսի առնվազն 291 դայանամագիր է կնքվել²⁴: Նման առաջին դայանամագրերից մեկը կնքվել է դեռ ավելի վաղ՝ 1393 թ. /Մեմոդախի համաձայնություն/ Եվրոպայի կանտոնների միջև: Համաձայնության որոշ կետեր հարգալից վերաբերմունք են նախատեսում վիրավորների և կանանց նկատմամբ, այդ իսկ դասճառով համաձայնությունն ավելի հայտնի է «Frauenbrief» /գերմ.՝ «Կանանց նամակ»/ անունով: Ըստ այդ դրույթների, կանայք չդիմեցին մասնակցեցնել դասերազմին, ինչ վերաբերում է վիրավորներին, առաջ ասվում է. «Որանց անձը և գույքը դիմեց է անձեռնմխելի մնան»:

Նույն XVI դարում ժամանակակից դիտարկումների ձևավորումը և Հռոմի տարրի իշխանության անկումն առաջ բերեցին միջազգային իրավունքի նոր ընթացում: Jus gentium-ին փոխարինելու եկավ jus inter gentes-ը, որտեղ անհասների տեղը, որդես իրավունքի սուբյեկտ, գրավում են քաղաքական միավորները:

Այս դարաշրջանում սխոլաստ փիլիսոփաները բարեբար ազդեցություն ունեցան դասերազմի օրենքների վրա: Դոմինիկյան ուխտի անդամ, իտալացի Ֆրանսիսկո դե Վիտորիան զարգացրեց սուրբ Ավգուստինոսի և սուրբ Թովմա Ավինոնացու գաղափարները՝ ստեղծելով մի ամբողջական վարդապետություն: Վիտորիայի մարդասիրական հայացքները մի քանի առաջ էին իր ժամանակից: Այն է, նա դեռ չի կարողանում ձերբազատվել արդարացի դասերազմի կառավարմանից, սակայն ընդունում է, որ այն արդարացի կարող է համարվել երկու կողմից էլ, մի բան, որ նրա գործընկեր Ֆրանսիսկո Սուարեսն անհեթեթ էր անվանում:

Հիմնվելով «քնական իրավունքի» վրա՝ Վիտորիան դաստիարակում էր զուրառադանքները և այն, ինչ ինքն անվանում էր «անմեղներին» կոտորած: Իր ժամանակի համար մեծ արիություն դրսևորելով՝ նա, Լաս Կասալի նման, չէր ընդունում արդարացի դասերազմի անվան թակ Ամերիկայի հնդկացիների

²⁴ Պրոֆեսոր է. Գյուրջևն այդ դայանամագրերը հավաքել է իր գրքում՝ *Zur Geschichte der internationalen und freiwilligen Krankpflege im Kriege*, Leipzig, 1873.

ոչնչացումը: Սակայն նա նույնդիսի հանդուրժողականություն չէր ցուցաբերում մավրերի նկատմամբ և ընդունում էր, որ կարելի է սղանել գերիներին, իսկ կանանց ու երեխաներին սրկացնել: Ըստ Սուարեսի, եթե անգամ միջազգային իրավունքը թիում է քնական իրավունքից, այն արբերվում է նրանով, որ «գործող մարդկային իրավունք» է:

Մրանից փյ ժամանակ անց Ռեֆորմացիան քրիստոնեությունը բաժանեց երկու մասի: Միջազգային հարաբերությունների կառուցման համար նոր սկզբունքներ էին անհրաժեշտ, և դրանք գտնվեցին միջազգային իրավունքի մեջ: Այս անգամ առաջամարտիկները բողոքականներն էին՝ Գրոսիուսն ու նրա հետևորդները:

Ըստ Գրոսիուսի, իրավունքը ոչ թե ասվածային արդարացիության, այլ մարդկային բանականության արտադրությունն է: Այն ոչ թե նախորդում է գործողությանը, այլ թիում է դրանից: Միջազգային իրավունքը թիում է ազգերից, որոնք այն ստեղծում են իրենց ինքնիշխան գոյության ընթացքում: Այս հասկացական համաձայն, եթե ազգային օրենսդրությունը, հենվելով քնական իրավունքի սկզբունքների վրա, հռչակում է անհասի մի Եւրոպիանական իրավունքներ, առաջ դրանց իրականացումը դիմեց է առաջնորդի դիտարկման իշխանությունների կողմից: Սակայն քանի որ դասերազմի ժամանակ երկրի օրենքները նրա քաղաքացիներին չեն դաստիարակում թե՛ քնանույց, միայն միջազգային իրավունքը կարող է դա անել:

Գրոսիուսը նույնդես չէր հրաժարվել արդարացի դասերազմի գաղափարից, սակայն նա կարծում էր, որ դիտարկման դասերազմելու անհասելի իրավունքն ավելի կարևոր արտ է, քան դասերազմի դասճառի արդարացի լինելը: Դասերազմն, ըստ նրա, դիտարկումը դիտարկելու քաղաքական միջոց է: «Դասերազմելիս, - ասում էր նա, - հարկավոր է մեծադես մտածել խաղաղության մասին»: Նա առաջինն էր, որ ասաց, թե «արդարացի դասճառը», որ դիտարկումը թույլ է տալիս դասերազմ սկսել, չի նշանակում, թե հակառակորդներն ազատվում են դասերազմելու կանոնները դիտարկելու դասերազմությունից: Սակայն, Վիտորիայի նման, Գրոսիուսը ևս կարծում էր, որ հակառակորդ երկրի քնակությունը թե՛ քնանի է, և նրա ճակատագիրը կախված է հաղթողի կամից: Սակայն նա չէր արդարացում ավելորդ դաժանությունը, որն անհրաժեշտ չէր հաղթանակի համար և կոչ էր անում խնայել ոչ միայն խաղաղ քնակությանը, այլև զինվորներին՝ եթե դա թույլ է տալիս ռազմական անհրաժեշտությունը: «Քանի որ քնությունն այլևս չէր դիտարկվում որդես դասիժ, այն անխնայ էր դառնում: Այն դառնում էր մի միջոց, որն ավելի ու ավելի չափավոր էին գործածում»²⁵: Իր հիմնական աշխատության՝ «Օրինական դասերազմից մինչև խաղաղություն» /լատ. *De jure belli ac pacis* / մեջ, որ կաթողիկե եկեղեցին արգելված գրականության ցանկն էր մեցրել մինչև 1899 թ., Գրոսիու-

²⁵ P. Boissier.

սը թվարկում է դասերագ՞ը մեղմելու ուղիները *խառ. temperamenta bellii*, որոնք դասերագ՞ն իրավունքի ամենակարևոր հենասյուներից են:

Ավաղ, սեռաբյուրեղի միջև գործնական կյանք ճանադարի դեռ շատ երկար էր: Գրոտիուսի աղյուս՞ ժամանակագրության մագա՞ծ Երեսնամյա դասերագ՞ն աչքի ընկավ ամենասուր ու խայտառակ դրվագներով: Թալանի հա՞վին աղբերով, սեփական երկրում չինք, թե թեմա՞ն՝ զինվորները հարստահարում էին գյուղացիներին, որոնք իրենց վրեժը լուծում էին զորերի խուճառային վախճանի ժամանակ: Միայն մի թիվ բերե՞նք՝ Բոհեմիայի 3 միլիոն բնակչությանից մնաց 750 հազարը: Երբ Կորստի զինվորները 1521 թ. գրավեցին Տենոչտիտլանը՝ ներկայիս Մեխիկո՞ Կոլմբոսի ցամաքի վրա, նրանք քաղաքը ամրացրին և սուր հիմնահասակ արեցին, այդ թվում բոլոր 400 սա՞ճարները: 1527 թվականին Կառլոս V-ի զորերը չորս ամիս շարունակ թալանում էին Հոմբոլ՝ չինացիներով նուսնիակ սուր Գետոսի սա՞ճարը: Նման օրինակներ շատ կարելի է բերել:

Որտեղի՞ց է գալիս Վերածննդի ոգուն անհատը այս հակասությունը: Չի կարելի ամեն ինչ բացատրել միայն մարդկային հիմնարկյանը կամ վանդաչիզմով: Բանակներն այդ ժամանակ դեռևս վաղ մարտիկ վարժականների լսմբեր էին: Միայն Լյուդովիկոս XIV-ի և Ֆրիդրիխ II-ի բարեփոխումներից հետո բանակը դարձավ կանոնավոր, ազգային կազմով, ժամանակին և լավ վարժարտով և հասկառա՞նք՝ կարգադրամ:

Վերջապես արքանգալ զինական միտքը: Մտադր հայցնագործեց Ֆիզիկալի օրենքները, որոնք կառավարում էին սիեզերը և հենց իրեն: Կյանքը դադարեց հալոսեմականության լուր մի վուլ չինելուց և վերածվեց նոյասակի: Այդ դրանից հասարակությունն իր բախսն իր ձեռքը վերցրեց և ձեռնամուխ եղավ ճակատագրի սխալներն ուղղելու: Լուսավորության դարաշրջանում ծնունդ առավ մարդասիրությունը՝ կարեկցանքի և արդարության բարձրագույն և բանական ձևը: Փիլիսոփաները մեթոդից հառադանները դիտել որտեղ անխուսափելի չարիք՝ հրաժարվելով այն դարգանակ մոտեցումից, ըստ որի յուրավանչյուր ոք դասասխանասու է աշխարհի սառադանների համար: Մարդիկ իրավահավասար են, իսկ այդ իրավունքները, որ դարսավոր են աղաղակել դեռությունները, անօտարելի են: Առաջնահերթ խնդիր էր դառնում լիակատար երջանկություն աղաղակել հնարավորին չափ մեծ թվով մարդկանց համար:

XVIII դարում դասերագ՞ը վերածվեց փոքր թվականով որոնքստանակ բանակների միջև դայմարի: Զաղա՞րացիական քնակչությունն այլևս դրանից չէր սու՞ժում, քանի որ բանակն ուներ ամեն անհրա՞ժեշտ բան, և թալանն առգելված էր: Պասերագ՞ը դառնում է արվեստ՝ իր յուրահասուկ կանոններով, և չնայած այդ կանոնները խախտվում էին, դա, այնուամենայնիվ, հազվադեպ էր դասանում: Ռոյասագրում և դա՞ժան միջոցներն առգելվում էին, քանի որ դրանք բորբոքում էին հակառակորդի զայրույթը: Կարճ ասած, դասերագ՞ը դուրս չէր գալիս թուլասրելի քրջանակներից:

Եվրոպայում դասերագ՞ն արագ սեմոդեռով մարդկայնացվում էր: Բանակների հրամանատարների միջև նախադեռ համաձայնագրեր էին կնքվում սու՞ժանների վերաբերյալ, որոնք հա՞ճախ ողջախոսության և չափավորության հմու՞ժներ էին: Այս համաձայնագրերից ամենահն՞ժանակալին, անսարակոյս, Ֆրիդրիխ Մեծի և Բենջամին Ֆրանկլինի միջև 1785 թ. կնքված «Բարեկամության և խաղաղության» դայմանագիրն է: Այստեղ շարադրված դրոյթները սկզբունքների աստիճանի են բարձրացված: Երանցում առաջին անգամ դայմանավորվող կողմերը «վոյսադարձաբար դարսավորություն են օսան՞ժում աշխարհի առջև»՝ հավաստելով, թե դեռությունների միջև կնքված դայմանագրի նոյասակը անհատի դա՞ժառանգությունն է:

Պայմանագրում նշվում էր, որ ընդհարման դեղում կողմերը կհրաժարվեն քրջախակումից, և թեմամի սերության քաղաքացիները հնարավորություն կունենան, սահմանված ժամկե՞ժը լրանալուց ոչև, թողնել երկիրը: Ռագնագրիները կաղաղակվե՞ն սննդով և կացարանով, ինչո՞ղև գերեվարող սերության զինվորները: Վստակված անձը կարող է նրանց այցելել և օգնություն ցույց տալ:

Նման դրոյթների կրկնությունից իսկական սովորության իրավունք էր ձևավորվում, որն անփոփ կարելի է ներկայացնել այսպես.

1/ Հիվանդանոցներն անձեռնմխելի են և դե՞ժ է նշվե՞ն հասուկ դրու՞ժ, որի գույնը յուրաքանչյուր բանակի համար սարքեր է:

2/ Վիրավորներն ու հիվանդները ռագնագրերի չեն համարվում: Նրանց ցույց է սրվում նոյնոյսի օգնություն, ինչ գերեվարող բանակի վիրավորներին ու հիվանդներին, և աղաղխումից հետո նրանք հայրենադարձվում են:

3/ Չի կարելի գերի վերցնել թ՞ժիկներին, նրանց օգնականներին և հոգևորականներին: Հարկավոր է նրանց վերադարձել իրենց բանակները:

4/ Ռագնագրիների կյանքը դե՞ժ է դա՞ժառանգվի, և նրանք դե՞ժ է վոյսանակվեն առանց փրկագնի:

5/ Զաղաքացիական խաղաղ բնակչությունը չդե՞ժ է սու՞ժի ռագնական գործողություններից:

Այս դրոյթները կասարեության այնոյսի աստիճանի էին հասցված, որ Լուդերը 1876 թ. գրում էր. «Փնկյան կոնվենցիայի համարյա բոլոր գործող դրոյթները... կարելի է գ՞ժնել ավելի վաղ շրջանի պայմանագրերում, ի դե՞ժ, շատ առումներով՝ ավելի լիար՞ժեք, ավելի ծավալուն, ավելի արդարացի և գործնականում՝ ավելի օգնակար...»²⁷: Սակայն հարկ է նշել, որ այս դայմանագրերը հա՞ճախ միանգամյա «օգնագործման» համար էին, և մշակվում էին որևէ կոնկրետ հավանարսության աղթով:

Երբ 1747 թ. Ֆոնսենուայի ճակատանարսի ավարտին Լյուդովիկոս XV-ին

²⁷ Lüder, *Etude sur la Convention de Genève*.

հարցին. թե ինչդեռ դեժ է վարել թեմանու բանակի վիրավորների հետ. նա դասասխանեց. «Ճիշտ և ճիշտ՝ ինչդեռ մեր վիրավորների հետ, քանի որ վիրավոր վիճակում նրանք այլևս մեր թեմամին չեն»: Արդեն 4000 մահճակալ էր դասաստանվել հիվանդներին ընդունելու համար: Ճակասամարտի ավարտից անմիջապես հետո 1200 ձիասայեր սկսեցին վիրավորներին տեղափոխել շարքեր հիվանդանոցներ. որտեղ նրանց սղասում էր որակյալ բուժամենակազմը և բավարար քանակով վիրակադակաճ նյութեր: Մի քանի ժամվա ընթացքում տեղափոխվեցին 3790 ֆրանսիացի և 2368 թեմանի զինվոր: Հետագա երեք շաբաթվա ընթացքում մահացավ նրանցից ընդամենը 583-ը: Եթե Աճրի Դյունանն աղբեր այդ ժամանակ և լինե՞ր Ֆոնսենուայում, ոչ թե Մոլլերինոյում, նա դժգոհելու դասճառ չէր ունենա, հետևաբար և չէր առաջարկի ստեղծել Կարմիր խաչը²⁸: Սակայն ճարտենք ընթերցողին ետ դառնել չափից դուրս լավաստությունից: Կազմակերպական և իրավական բնույթի այս նվաճումները վերաբերում էին միայն Արևմտյան Եվրոպայի մի քանի երկրների, մինչդեռ աշխարհի մեծ մասում վիճակը նույնն էր, ինչ Երեսնամյա դասերազմի ժամանակ:

Ժամանակի մտածողներին ենք դասական եղած փաստերի ուսումնասիրման հիման վրա հասարակության համար օգտակար տեսական հետախոյուններ անելու համար: Ժամ-Ժակ Ռուսոն. օրինակ, այսպես էր գրում 1762 թ. իր «Հասարակական դաժիճում».

«Պատերազմը ոչ թե մարդկանց, այլ դեռությունների միջև հարաբերություն է, և մարդիկ թեմամի են դառնում դասակարգվածներ, ոչ որդես մարդկային էակներ, և ոչ իսկ որդես քաղաքացիներ, այլ որդես զինվորներ, որոնք արդեն ոչ թե հայրենիքի քաղաքացիներ են, այլ նա դաստանները...»

Քանի որ դասերազմի նյութակար թեմամի դեռության ոչնչացումն է, ուրեմն մյուս կողմն իրավունք ունի սղանել այդ դեռության դաստաններին այնքան ժամանակ, քանի դեռ նրանք զենք են կրում: Սակայն հենց որ նրանք վայր դնեն այդ զենքն ու հանճնվեն, դադարում են թեմամի կամ թեմանու ձեռքին գործիք լինելուց և դառնում են նորից դարճադես մարդիկ, որոնց այլևս չի թույլատրվում կյանքից զրկել»:

Այսպիսով, Ռուսոյին ենք դասական դասերազմի ժամանակակից իրավունքի հիմնարար սկզբունքի հսակ և սղադիչ ձևակերտման համար: Գրչի մի հարվածով նա ոչնչացրեց Հոբսի տեսակետներն այն մասին, որ դասերազմը բնական է մարդկության համար, որ այն բացատրվում է դեռության գերազույն ճահերով, որի համար անհասները լույ առարկա են: Նա հոգս ցնդեցրեց նաև անարդար դասերազմին հակադրվող արդարացի դասերազմի վերաբերյալ սոփեսական տեսությունը՝ դրա փոխարեն ճեճադելով ճառ ավելի էական մի ճարքերություն՝ մարտիկների և մարտական գործողություններին չմասնակցող անճանց միջև: Ձիմված ընդհարման միակ նդասակր հակառակորդ տե-

ությունը ճնկի քերկն է, և ոչ ավելին: Գարից դուրս եկած զինվորները կամ լուսղաղ բնակիչները չեն կարող դասասղանասղություն կրել այն հանցանքի համար, որ խեճն չեն գործել: Պեճ է խնայել նրանց կյանքը և փորճել մեղմել ճառաղանճները, որոնք երկու կողմի համար էլ միաճեսակ են:

Միլոդիզմի ճնով ճարադրված այս թեճն անես հասարակության ճագման մասին Ռուսոյի գաղաղարները ճարաճում է միջաղգային հարբության վրա. Խաղաղացին իր իրավունքների մի մասը զիջում է դեռությանը՝ փոխարենը վերջինիս կողմից դաստանված լինելու համար: Այսպիսի մեճերը վճռական աղակցություն ողիսի ունենային իրավաղեսության և քաղաղակաղության վրա: Կասահաքար, դրանք ինչ-որ բան փոխել են աշխարհում:

Այս գաղաղարները հեճագայում վերցրեց Ֆրանսիական հեղաղիտությունը՝ իր Մահմանաղրությանը հանդիսաղրաղես հոչակելով «մարդու բնական, անկաղեսելի և սղբաղան իրավունքները» և ընդունելով Մարդու իրավունքների հոչակաղիքը: Բացի այդ, օրենաղրությունը սահմանում էր «դարճարիսի հավասար վերաղերմումն թեմամի և սեղական զինվորների նկասմամբ»՝ նեկելով, որ «նագմագերիները զնվում են աղզի և օրենքի դաստանության ներքո» նույն չաղիով, ոչաղի երկրի քաղաղացիները: Ինչդեռ զրել է Հոլցենդորֆը, «այն մեճ սկզբունքները, որ հոչակեց Ֆրանսիական հեղաղիտությունը, և որոնք դարճան քաղաղակիթ աղզերի ընդհանուր ճառանղությունը, այդ հեղաղիտությանը բացաղիկ կարևորություն են սաղիս միջաղգային իրավունքի դասմության աղումով»²⁹: Այնուամենայնիղ, նեանավոր թղիկ Լարեն հաղիվ խույս սղեց զիլոսիմից այն բանի համար, որ խնամել էր մի վիրավոր աղսեղացի սղայի և օղնել հայրենիք վերաղաղումաղու: Մինչդեռ Վանդեղայի սղդասմությունը ճնեղուց հեճո գորաղար Վեսերմանը մահաղասղի ենթարկեղ թղր «աղդասմքներին»՝ ճղամարդկանց, կանանց, երեղաների:

1789 թ. հեղաղիտության «անմահ սկզբունքները», ինչդեռ կարճում էին դրա առաղնորղները, դեճ է հանղեղենին հանընդհանուր խաղաղության: Կճքաղսաղար, իրակաղությունն այլ եղավ, ողջ ճողղվորղղ ոճի հանղեղ հեղաղիտությունը փրկելու համար: Այս երղանի մի նորամոճություն ևս հեղաղերղում առաղացրեց ճագմական դասմության մեղ, խոսըղ զինաղարճություն, այսինն՝ թղրորի համար դարճաղիղ զինվորական ճառաղության մասին է, ուն արմասաղես փոխեղց դասերազմի բնույթը: Այդ դաղից դասերազմները նսացան զանղվաճային բնույթ, երբ միմյանց էին բաղիղում ողջ ճողղվորղղներ իրենց թղրը նյութական ու բարղական ուճերով: Կռղում էին ոչ միայն ճաների բաղման դեղղում, այլև հանոն գաղաղարի կամ կյանքի նկասմամբ ունղցած վերաղերմունքի: Այսղես սղիղբ է աղնում, մարճաղ Ֆոբի բնորոճումաղ, «անղոր դաճանությանը սանճագերճված» դասերազմների դարճերցանը: Այն բնութաղբղում է մարղասղրական սկզբունքների ճեճակի նա-

²⁸ P. Boissier.

²⁹ Holzendorff, *Éléments de droit international*.

հանցով: Իրենց կառույցներով աճող ռախանյութներին չհամադասարանող ռազմա-բժշկական ծառայությունները կարվածախար են լինում:

Առաջին կայսրության դասերագմանը միայն արագացրին այդ ողբերգական անկումը: «Անխոստակների դասերագմանը միջ առարարի են»,- ասում էր Նադոլեոնը: Մեծ հավանորին չէր մտածում իր վիրավորների ճակատագիրը, նրան մտադեռ քարե միջ էր հարկավոր իր ռազմական մատուցի համար: Այդ իսկ դասնառով մահացությունը բանակում էս բարձր էր, իսկ վիրավորների «սառաղանթները» աննկարագրելի: Թեքեա բավական է, կիսել նադոլեոնյան բանակի նահանջը Ռուսաստանից, որի դժոխային դասերներն անջնջելի հետ են բողբ մարդկանց կիսոտոյան մեջ: Մեծ հաղթանակների ևսեմ հաճախ մայր դասնություններ կան, և Առաջելիցն իրավամբ անվանում են «Բժշկական Վաթերոն»¹¹:

Ավելի ցավալին այն էր, որ ծարրասիրական սկզբունքները կամեն քն նուրից մոռացության էին մատնվում: Ավելի հազվադեպ էին համաձայնություններ կնքվում, և դրանք իրենց նախկին ուժը չունեին: Դասային հոսողիստաններն ավելի ու ավելի հաճախ էին կրակի թիրախ դառնում, բժիշկներին գերի էին վերցնում, դառնում որդեա ռազմագերի՝ թույլ չստլով օգնել վիրավորներին: Եզրիտական արեալանի ժամանակ, երբ Նադոլեոնը դեռևս գորավար Բոնապարտ էր, սառնաստրեմն հրամայեց հրացաններով ու սվիններով տղանել Յաֆֆայի կայազորի 4000 բուր գինվորներին, որոնք մինչ այդ հանձնվել էին կլանր խնայելու դայմանով:

Այս վրդովեցուցիչ դայմանների դեմ իրենց ձայնը բարձրացրին սկանալոր բժիշկներ Պերսին և Լարեն Գրանսիայում, Ֆաուստ ու Վասեֆյուրը Գերմանիայում: Երև հետեին նրանց խորհուրդներին, կարելի կլիներ փրկել հազարավոր կլանր, սակայն գինվորական բարձրաստիճան դաստնյաները չանապին նրանց հորդորներին: Ավելին, իրենց ժամանակաբաժանից կես դար առաջ անցած այս բժիշկներն առաջարկում էին միջազգային մի կոնվենցիա ստորագրել, որով աղանովներ վիրավորների անձեռնմխելությունը: Սակայն նրանց բոլոր ջանքերը գուր էին:

4. ԿԱՐՄԻՐ ԽԱՉԻ ՉԵՎԱԿՈՐՈՒՄԸ

Այս ցավալի իրավիճակը գրեթե չէր փոխվել XIX դարի երկրորդ կեսին: Մեխիմայի դասարժան մասնակից բժիշկ Պարախանոն՝ Կարմիր խաչի նախակարողեսներից մեկը, հազիվ կարողացավ խույս սալ մոստոյանից և դաստարարվեց մեկ սարվա ազատագրված այն բանի համար, որ օգնություն էր ցույց սկել դասված կայազորի վիրավորներին: Երբ 1854 թ. ծագեց

Վրլոնի դասերագմը, ֆրանս-բրիտանական համատեղ գորբերն ընդհանրապես բժշկա-սանիտարական ծառայություն չունեին: 300000-անոց բանակի գինվորներից 83000-ը մահացան սարբեր կիվանդությաններից՝ աննկարագրելի խառնաբոլորի և սառաղանթների դայմաններում: Իսկ անդամաստիճան վիրավորների Երջանում մահացությունը կազմում էր 72%: Այս դայմաններում միայն 26-ամյա անգլոնի Զյուրան Նայրիգեյլի անտարտե-նանը և ինֆանտիլիումը կարողացան ինչ-որ չափով Եսկել աղեսալի իրավիճակը: Վրլոնի դասերագմը դաս եղավ Մեծ Բրիտանիայի համար, որդեպի նա հիմնովին վերակառուցի իր բանակի բժշկական ծառայությունը: Պասերագմի ժամանակ լիովին ոսնտարվեցին նաև մարդասիրական իրավունքի սկզբունքները:

Մրան հաջորդեց Իսպանիայի դասերագմը ալստիական և ֆրանս-իսպանական գրեների միջև: 1859 թ. հունիսին երկու հզոր բանակները բախվեցին Սոլիերինոյում: Սա դասնության ամենաարյունալի ճակատամարտերից մեկն էր, ճակատամարտից հետո 6000 սղանված և 36000 վիրավոր մնացին ռազմի դուրսում: Նրանց հալալել սկսեցին միայն հաջորդ օրը, սակայն ոման օգնություն ստացան միայն մի քանի օր անց:

Անրի Դյունան անունով մի երիտասարդ Եվեյարացի դասահարար այդտեղ էր գնվում: Տեսներով էլեղեցիներում կիսված վիրավորներին, որոնք ախալոր սառաղանթների մեջ մեռնում էին ստացած վերքերից, մինչդեռ ժամանակին օգնություն ստանալու դեպքում կարող էին փրկվել, նա համակվում է առաալիով ու խղճախարությամբ: Դյունանն ինն է ձեռնամուխ լինում նրանց օգնել՝ ինչով կարող է, վործում է առաջին օգնություն կազմակերպել տեղացի կանանց հետ՝ ոգևորելով նրանց խոսով և անձնական օրինակով, այնուհետ, որ ի վերջո կամայր բազականչում են. «Sono tutti fratelli.» /Իս. Նրանք բոլորը եղբայրներ են:/

Սոլիերինոյի ճակատամարտում գոնվեցին 22000 ալստիացի և 17000 ֆրանսիացի: Արեալանի ժամանակ վիրավորների 60%-ը գոնվեց, իսկ ֆրանսիական 200000-անոց բանակի գինվորներից 120000-ը կիվանդացան: Պետք է ասել, որ այդ Երջանի ռազմական գործողությունների ժամանակ ռազմասնականում գոնված գինվորները մահացածների ընդհանուր քվի մեկ հառորդ էին կազմում:

Երկար ժամանակ Դյունանին հանցիտ չէին սալիս այն դեպքերը, որոնց ալանաստան էր եղել ինքը: Նման առաալիքների կեկնությունը բացառելու բուռն գանկությունը սղորված՝ նա գրեց իր հուզիչ «Հուրեր Սոլիերինոյի մասին» գրվույկը, որտեղ ալանաստի իր վկայությունները ներկայացնելուց բացի՝ երկու առաալիություն էր անում, նախ, որ ամեն երկիր ստեղծի օգնության կամալոր մի կազմակերպություն, ընդ որում՝ դեռ խաղաղ դայմաններում /արանում է Դյունանի նորարարությունը/, որը դաստաս լինի դասերագմի ժամանակ օգնելու բժշկական կազմավորումներին, և երկրորդ, որդեպի ողեսություններն ընդունեն «անխախտեղի միջազգային սկզբունքներ», որոնք կերալալորեն ռազ-

¹¹ Dr André Soubiran, *Napoléon et un million de morts*, Paris, 1969.

մակյան հուղիքակների և բուժանձնակազմի իրավական դաճադանությունը: Առաջին առաջարկությունից ծնվեց Կարմիր խաչը, իսկ երկրորդ հիմք դրեց Ժնևյան կոնվենցիային. այս երկուսն անհակեղիորեն կառված են իրար:

Դյունանի գիրքը մեծ արձագանք գտավ հասարակության մեջ, որն ավելի ու ավելի զգայուն էր դառնում մարդասիրության սկզբունքների նկատմամբ: Այլ գործիչներ ևս՝ Պալաեիանոն՝ Իտալիայում, Արոն՝ Ֆրանսիայում, Գման մեֆեր էին արտահայտում: Սակայն Դյունանի ձայնն ավելի լսելի էր: «Սա հազար անգամ ավելի գեղեցիկ է, քան Հոմերոսը... ամեն ինչից ավելի գեղեցիկ»՝ թերևս, որոշ չափազանցությամբ գրում էին Գոնկլոր եղբայրներն իրենց Օրագրում: «Հուներ Մոլֆերինյի մասին»-ը կարդաց նաև Գուստավ Մուանի-ենի՝ Ժնևի Նոյասամասույց ընկերության նախագահը, իրաեսն և գործի մարդ: Նա հրավիրեց իր ընկերության նիստ՝ ուսումնասիրելու Դյունանի առաջարկները և դրանց գործնական ընթացքը սարս համար: Այս նոյասակով նախ համաձայնագրով ստեղծվեց, այնուհետև հինգ հոգուց բաղկացած կոմիտե՝ Դյունան, Մուանի, գեներալ Դյուֆուր, բժիշկներ Ադիա և Մոնուար, որն առաջին ժողովը գումարեց 1863 թ. փետրվարի 17-ին: Առաջին օրվանից կոմիտեն հանդես եկավ որդես մեծատես գործող հասասություն՝ հեռագայում դառնալով Կարմիր խաչի հիմնադիրը և նոյասակով Ժնևյան կոնվենցիաների ընդունմանը: 1880 թվականին այն անվանվեց Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտե:

Նույն տարում այս փոփոխված կոմիտեն, որ բաղկացած էր ութ իշխանություն չունեցող մասնավոր անձանցից, որոնց սակայն առաջ էր սրում մարդասիրության նկատմամբ խոր հավատը, աշխարհի ղեկավարներին առաջարկեց իր ներկայացուցիչներն ուղարկել Ժնև: Ճակատագիրը բարեհաճ է խիզախների հանդեպ, 1863 թ. հոկտեմբերին կայացած նախնական ժողովին, որը դրեց հեռագայում Կարմիր խաչ անունը ստացած կազմակերպության հիմքերը, և որը դեռևս իր միակ նոյասակն էր համարում օգնել վիրավոր զինվորներին, 16 երկրներ ուղարկեցին իրենց ներկայացուցիչներին:

Այս ժողովը, սակայն, իրավասու չէր բնարկել իրավաբանական հարցեր: Դա արեց հաջորդ տարին հրավիրված Դիվանագիտական համաժողովը, որն էլ ընդունեց «Գործող բանակներում վիրավոր զինվորականների վիճակի բարելավման մասին» 1864 թ. օգոստոսի 22-ի Ժնևի կոնվենցիան: Մրանով նշանակված մարդասիրական իրավունքի ծնունդը:

Ոչ, XIX դարը ոչ մի դեպքում չի կարելի անվանել հիմնարկային դարաբայան: Ունակ այն այդդես են որակել, որովհետև 19-րդ դ. առաջին կեսին հասարակությունն իր զարգացումը հիմնել էր միմիայն տեխնիկական առաջընթացի և բարի վրա, ստվածացրել փողը՝ լիովին անտեսելով մարդուն: Սակայն նա իր մեղքը բավեց XIX դարի երկրորդ կեսին՝ փորձելով իր իսկ ծնած չարիքների դեմն առնել: Եղբայրության այդ թարմ բուռնը չէ՞ր միթե, որ իր հետ բերեց ինտերնացիոնալիզմի ոգին, վերջ դրեց սրկությանը և հիմնեց Կարմիր խաչը:

ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՆԵՐԻ ՄՇԱԿՈՒՄԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ

1. ՄԱՐՏԻ ԴԱՇՏՈՒՄ ԿԻՐԱՎՈՐՎԱԾ ԶԻՆՎՈՐՆԵՐԻ ԴԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ԺՆԵՎԻ ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՆ

2

Ժնևյան կոմիտեի խնդրանքով Ըվեյցարիայի Դաճնային խորհրդի հրավիրած միջազգային համաժողովը՝ նվիրված մարտի դաճումն ռազմա-բժշկական ծառայությունների չեզոքության կարգավիճակին, տեղի ունեցավ Ժնևում, 1864 թ. օգոստոսի 8-ին: Համաժողովին ներկա էին սասնվեց երկրների դասվիրակներ: Այն նախագահում էր գեներալ Դյուֆուրը: 1847 թ. Ըվեյցարական կանցոնների միջև ծագած կարճատև ֆաղափարական դաճեցազմի ընթացումն նա իր զինվորներին հրահանգել էր հարգալից վերաբերմունք ունենալ վիրավորների հանդեպ և, ընդհանրապես, ավելի շատ հանդես էր եկել խաղաղարարի, քան հաղորդի դերում: Նա նաև Կարմիր խաչի հիմնադիր կոմիտեի անդամ էր:

Համաժողովի աշխատանքների հիմքում դրվեց Մուանիեի և Դյուֆուրի մեծակամ նախագիծը: Այն այնքան լավ էր նախադաստասված, որ համաժողովը գրեթե փոփոխություն չնսցրեց: Եվ այդպես, 1864 թ. օգոստոսի 22-ին ընդունվեց «Գործող բանակներում վիրավոր զինվորականների վիճակի բարելավման մասին» կոնվենցիան: Միջազգային իրավունքի մեջ այս վասասուրդի բերած կարևոր նորամուծությունը չեզոքության հասկացությունն է այն տեսակով, ինչդես այն ներկայացրել էր Դյունանը, բժիշկները և սանիտարները չեն համարվի ռազմական գործողությունների մասնակից և գերի չեն վերցվի: Բանակի հրամանատարներն այլևս չդիտվեցին վախենալ կորցնել իրենց բժիշկներին մահանջի ժամանակ, երբ վերջիններիս բողոքն վիրավորների մոտ, հետևաբար, վիրավորներն այլևս չեն մնա բախտի փնտրանքում, ինչդես արվում էր նախկինում: Մյուս կետերը՝ մեծատես և ամենուր հարգալից վերաբերմունք դրսևրել վիրավորների նկատմամբ, նրանց՝ թեմանի լինեն թե սեփական բանակից, ցույց տվեց անհրաժեշտ բժշկական օգնություն, վաղուց գործող սովորյթներ էին, որոնք դիտվեցին հասասել դաճանադես:

1864 թ. կոնվենցիան ընդամենը 10 հոդված էր դարձնակում, սակայն սյունիսի հիմքեր դրեց, որոնք այլևս երբեք չխախտվեցին: Այն սահմանում էր

հիմնական սկզբունքները՝ բժեկա-սանիտարական փոխադրանքները և հոստիսալները չեզոք էին ճանաչվում, դրանք ողբ է արժանանալիս հարգանքի և դաշտախնայության. այդ չեզոքությունը սարածվում էր իրենց դաշտակալությունները կասարող բուժանձնակազմի, ինչպես նաև հոգևորականների վրա. հակառակորդի ձեռքն ընկնելու դեպքում նրանք ողբ է ազատ արձակվելին և վերադարձվելին իրենց ճամբարները, վիրավորներին օգնության հասած խաղաղ բնակչությունը ողբ է հարգանքի արժանանար. վիրավոր կամ հիվանդ զինվորականները, որ կողմին էլ դասկանելիս լինեին, ողբ է բուժօգնություն ստանալին, հոստիսալները և բժեկա-սանիտարական անձնակազմը ողբ է կրելին սոցիալական հիմնադաստի վրա դասկերված կարմիր խաչ՝ որդես իրենց չեզոքության խեղճանում:

Այստեղ հարկ է մի դաս կանգ առնել ու խոսել դրեի մասին. որը շուտով ողբ է ծածանվել աշխարհի բոլոր կողմերում, այնտեղ, ուր դասերազմ էր մղվում: Դյունանն առաջինն արտահայտվեց բոլորի համար միասնակ խորհրդանշան ունենալու անհրաժեշտության մասին: Նրա գործընկեր Ադիան 1863 թ. համաժողովում առաջարկեց սոցիալական քննադդը, սակայն նրան հիշեցրին, որ դա արդեն համընդհանուր ճանաչում գտած զինադադարի կամ հանձնվելու նշանն է: Ինչ-որ մեկը, - ըստ երևույթին՝ Գերմանիայի ներկայացուցիչ Լյոֆերը՝, առաջարկեց ավելացնել կարմիր խաչ: Առաջարկությունն ընդունվեց:

«Շվեյցարիայի նկատմամբ հարգանքից ելնելով՝ սոցիալական հիմնադաստի վրա կարմիր խաչի նշանը, որը կազմվում է դաշտային գույների հակառակ դասավորմամբ...», այսպիսին է 1906 թվականին վերանայված Ժնևի կոնվենցիայի բնագիրը: Սակայն ի սարքերություն հաստատված կարմիր, Կարմիր խաչի հիմնադիրները գուցե թե նույնպես չեն ունեցել նոր խորհրդանշանի գաղափարը հիմնել շվեյցարական գույների հակառակ դասավորության վրա: Այս մասին երկու համաժողովների արձանագրությունների մեջ ոչինչ չի ասվում, և ընդհանրապես, այդ ժամանակվա որևէ փաստաթղթում նման մոտեցման մասին խոսք չկա: Այդպիսի կադի մասին գաղափարն առաջին անգամ ի հայտ է գալիս 1870 թ. միայն:

Այսօր դժվար է դասկերացնել, թե միջազգային իրավունքի զարգացման վրա ինչ վիթխարի ազդեցություն ունեցավ Ժնևյան առաջին կոնվենցիան: Առաջին անգամ մարդկության դաստիարակման մեջ ողբությունները դաշտանադադար արտահայտվում էին մշտադադար սահմանափակել իրենց հզորությունը՝ հոգու անհասի և մարդասիրության: Առաջին անգամ դասերազմն ընկրկում էր օրենքի առաջ:

Մեկ դարից դադար ժամանակի ընթացքում Ժնևյան կոնվենցիայի

¹ Այս ենթադրությունը հիմնվում է Անրի Դյունանի՝ վերջերս հայտնաբերված մի անձնակի վրա, ըստ որի՝ համաձայնությունը ձեռք է բերվել ոչ դաշտանական խոսակցությունների ժամանակ, նիստերի միջև ընդմիջմանը:

սկզբունքներն աստիճանաբար սարածվեցին դասերի այլ կատեգորիաների վրա՝ ի վերջո համագեցնելով նաև Հաագայի փաստաթղթերի կնքմանը: Այդ դասձառով էլ Ժնևյան կոնվենցիան անվանում են «մայր կոնվենցիա»: Կարելի է նույնիսկ ցնդել, որ բախումները խաղաղ ճանադարիով լուծելու և դասերազմն օրենքից դուրս հայտարարելու ժամանակակից ջանքերը անող դակի կերպով թխում են առաջին կոնվենցիայից:

Ժնևյան կոնվենցիան իր մարտական միջոցներն ստացավ երկու արիանց, 1866 թ., ավստրա-դուսական դասերազմի ժամանակ: Այստեղ էլ առաջնությունը նրա անառարկելի արժեքը, մասնավորապես՝ Սադովայի ճակատամարտում, որը համարյա նույնքան արյունալի էր, որքան Սոլֆերինոն: Պրուսիան մինչ այդ վավերացրել էր կոնվենցիան և այն կիրառում էր: Նա ուներ հրաւալի կազմակերպված հոստիսալներ, և դրուսական Կարմիր խաչը մշտադադարից եր, ուր նրա կարիքը կար: Մինչդեռ հակառակորդի ճամբարում իրադրությունն այլ էր. Ավստրիան չէր ստորագրել դայամանագիրը, և մահանջի ժամանակ նրա բանակը մարտի դաշտում լիում էր իր վիրավորներին: Սադովայի ճակատամարտից հետո մի բացասում հայտնաբերվեց 800 վիրավորի դիակ, որոնք մահացել էին բժեկական օգնություն չստանալու դասձառով:

1867 թ. բոլոր մեծ տերությունները վավերացրել էին կոնվենցիան՝ բացառությամբ Միացյալ Նահանգների, որն այդ արեց 1882 թ.: Այդ ժամանակից ի վեր կոնվենցիան համընդհանուր բնույթ ձեռք բերեց, որը նրա հեղինակության վճռական գործոններից մեկն է:

1870 թ. դասերազմի ժամանակ Ժնևյան կոնվենցիան գրեթե անձանոթ էր իրականացրում, մի բան, որ լուրջ խնդիրներ առաջ բերեց: Առաջին ռազմական լուրհարումը, որի ժամանակ կոնվենցիան լիովին կիրառվեց հակամարտող երկու կողմերից էլ, 1885 թ. սերբ-բուլղարական դասերազմն էր: Այդ իսկ դասձառով մահացությունն այդ դասերազմի ժամանակ կազմեց ընդամենը 2%: Պետությունները հասկացան, որ Ժնևյան կոնվենցիան ծառայում է իրենց փոխադարձ բարօրությանը, և այդ ժամանակից ի վեր այն ոչ ոք կասկածի տակ չի դրել:

Կոնվենցիան, սակայն, մի բանի անգամ վերանայման է ենթարկվել: Հարկ է եղել օրենքը համադասասխանեցնել նոր դայամաններին, ինչն, անշուշտ, չի նշանակում, թե այն մահանջել է ինչ-ինչ ճնշումների կամ ոչնչացման միջոցների զարգացման ազդեցությամբ: Հիմնական սկզբունքները, որոնք անհրաժեշտ են անհասի դաշտադարձության համար, անփոփոխ են մնալու: Փոխվել են կիրառմանը վերաբերող դրույթները, որոնք իրատեսուրեն համադասասխանեցվել են աշխարհում իրավիճակի զարգացմանը: Կարմիր խաչի կոնվենցիաները և նրանց հետևորդները լավ էին հասկացել, որ այդ փոփոխություններն անհրաժեշտ են մարդասիրական իրավունքի արդյունավետությունը սրտադանելու համար: Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեն /ԿԻՄԿ/ մշտա-

դիս ուղղորդել է մարդասիրական իրավունքի հեկտորական զարգացումը: Միջազգային փորձագետների օգնությամբ նա նախագծեր էր մշակում, որոնք հետագայում դրվում էին Շվեյցարիայի կառավարության կողմից հրավիրված Գիվանագիտական համաժողովների աշխատանքների հիմքում:

Կոնվենցիան առաջին անգամ վերանայվեց 1906 թ., երբ հողվածների քիվը հասցվեց 33-ի՝ առանց փոփոխության ենթարկելու Լուրյունը: Առաջին համաշխարհային դասերագմի ժամանակ այն բավականին հաջող կիրառվեց, բացի, թեև, բժեկա-սանիտարական անձնակազմի հայրենադարձանը վերաբերող դրույթներից: Այս հարցում դասերագմող Տերոբյունները բավականին խստասուններ կատարեցին՝ մեծ թվով բժիշկների ու սանիտարների դասերով ճանաչեցին: Որոշեցի նրանք իմանեն իրենց վերավոր հայրենակիցներին:

Երկրորդ անգամ կոնվենցիան վերանայվեց 1929 թ.: Այս օրջանում էր ծնունդ առել սանիտարական ավիացիան, որն էլ հազվի առնվեց փոփոխություններում, ինչդեռ նաև վերացվեց «փոխադարձության հիման վրա» դրույթը /լատ. si omnes/, անհեթեթ մի դրույթ, համաձայն որի դայմանագիրը կարող էր կիրառվել միայն այն դեպքում, եթե բոլոր դասերագմող կողմերն այն վավերացրել էին: Քաջի այդ, 1929 թ. Գիվանագիտական համաժողովն ընդունում է, որ մասնաճակատային երկրները կարմիր խաչի փոխարեն օգտագործեն կարմիր մսիկը: Այս երկու խորհրդանշանների մեջ կարելի է շեղել խաչակրաց արժանանքների իրադրությունը, չնայած կարմիր խաչն իրականում որևէ ազգային կամ կրոնական ենթահետև չունի և ստեղծվել է որոշեա չեզոք նշան, ինչդեռ չեզոք է դրանով նշված առաքելությունը:

Կարելի է միայն ավստրալ միասնական խորհրդանշանի մեծումը, որը սարաբնույթ խնդիրներ է հարուցում: Սակայն առ այսօր որևէ լուծում չի գտնվել միասնական սարքերանցանին վերադառնալու այնքան անհրաժեշտ հարցին: Մնում է միայն հուսալ, որ իրավիճակն ավելի չի բարդանա՝ նոր խորհրդանշանների ընդունմամբ:

Ընդունվեց նաև բուժանձնակազմը գերության մեջ դասերա անթույլատրելիության և նրա՝ սեփական ճանաչար վերադարձվելու մասին սկզբունքը, սակայն այստիպի վերադառնումով, «եթե հասուկ համաձայնագրով այլ բան չի նախատեսված»:

Ժնևյան կոնվենցիան բավականին լավ դասերագմեց Երկրորդ համաշխարհային դասերագմի ժամանակ, սակայն դասերագմող երկրները, օգտվելով 1929 թ. ընդունված վերադառնումից, դարձյալ շարունակում էին ճանաչաններում դասերա բուժաշխատողներին, որոշեցի վերջիններս օգնություն ցույց տան իրենց հայրենակիցներին: Զանի որ համադաստասյան կանոնակարգ

² Ինչդեռ նաև կարմիր առյուծն ու արևն՝ Իրանի համար, որը վերջերս հրաժարվել է այդ խորհրդանշանից՝ որդեգրելով կարմիր մսիկը:

չկա՝ շատ հաճախ այդ դասերագմ անձնակազմի հետ վարվում էին՝ ինչդեռ սուղանգերիներ:

Այս հարցը կոնվենցիայի սահմանափակարար կետերից մեկն էր, և երկրորդ առ իսահամարի ավարտից հետո որոշվեց վերանայել և լրացնել Ժնևյան կոնվենցիաները: Դրան ձեռնամուխ եղավ 1949 թ. Գիվանագիտական համաժողովը:

Այս կոնկրետ հարցի վերաբերյալ ընտրվեց փոխգիտնական մի սարքերակ, լատ որի բուժանձնակազմի դասերում օրինականացվում էր այն չափով, որչափ դա սուղանգվում էր սուղանգերիների թվով: Պատկերով բժիշկներն ու սանիտարները սուղանգերի չէին համարվում, սակայն օգտվում էին նույն իրավունքներից, ինչ սուղանգերիները, ինչդեռ նաև իրենց առաքելությունից բխող մի շարք արժանություններից: Ավելորդ բուժաշխատողները հայրենադարձվում էին: Այստիպի անորոշ ու կիսաս-դրաս լուծումը ոչ մեկին լիովին չբավարարեց:

Թող սա կրկնակի դաս լինի առյուծա օրենսդրությունի համար: Նավթ, եթե ստիպված ես սողանցք բողնել դայմանագրի դարսողի մեջ՝ հասուկ համաձայնագրերի միջոցով նախատեսելով դրա որոշ դրույթների շղատիղանման հնարավորություն, աղա հարկավոր է մտածել նաև հետևանքների և այն իրավիճակի մասին, որոնց դա կարող է հանգեցնել, այլ ոչ թե հույսը դնել դասերագմությունների վրա՝ հետևելով լավ հայտնի ջայլամի փաղափակությունը:

Եվ երկրորդ, լիազոր ներկայացուցիչների համաժողովների ժամանակ ավելի միջ է ձայների մեծամասնությամբ բողնիմ դարսողից հասուկ ձևակերտված հետևողական որոշում, փան դարսանքային միաձայնության հետևյալ ընկնելով՝ անորոշ կամ երկիմաստ փաստաթղթեր ընդունել:

Կոնվենցիայի 1949 թ. վերանայված սարքերակում ես մեկ խոցելի կետ կար, որը կարգվածաբար արեց սանիտարական ավիացիան: Մինչև 1949 թ. բժեկական օդանավի դասերանության համար բավական էր, որ այն ներկված լինի սոխակ և ունենա կարմիր խաչեր: Սակայն 1949 թ. դարս դարձավ, որ ներկն իրական դասերանություն չի աղատիվում, փանի որ օդանավը կարող է խոցվել նախքան շեղանկիության սահմանում հայտնվելը: Այդ դասերանով որոշվեց օդանավի դասերանությունն աղատիվել դասերագմող կողմերի միջև նախատեսված կոնվենցիայի համաձայնագրով, որեղ կոնվենցիայի սողությունը: Սակայն փանի որ չափազանց դժվար է դասերագմի թե՛ դասերի համաձայնագիր կոնվել, հասկաղա՞ եր խոսքը վերաբերում է արտակարգ դեպքերին, այս նոր սարքերակը, փաստորեն, գործնականում կսեղ օգնության այդ հրաժայի միջոցի սանիտարական ավիացիայի թեղը:

Սակայն հարցին ավելի աղատացի մոտեցում ցուցաբերվեց Ժնևյան կոնվենցիաների լրացուցիչ I արձանագրության մեջ, որն ընդունվեց 1977 թ., և որն սողաժմ վավերացվել է գրեթե նրանում դասերանությունների կողմից: Գիտությունը գտավ իր իսկ առաջ բերած չարիքի լուծումը, փանի որ, հակառակ ընդունված

կարծիքի, թռչող օդանավի ճանաչումը հնարավոր է: Արձանագրության ճեխ-
նիկական հավելվածում նշվում է երեք տղայի ազդանշանների մի համակարգ՝
առկայծող կադույոյս լույսը, ռադիոազդանշանը և երկրոչայսին ռադիոսնդորո-
շիչ համակարգը:

Այս ազդանշանները ներկայումս ներառված են միջազգային կադի հա-
մակարգի մեջ:

1974-77 թթ. Դիվանագիտական համաժողովը նաև այլ զգալի բարելո-
խումներ արձանագրեց: Օրինակ, ֆազաֆացիական բուժանձնակազմին երա-
խավորվում է նույնոխաի դաշտաճուրայում, ինչոյիսին 1864 թ. գոյություն ու-
ննր գինվորական բուժանձնակազմի համար, ոյայմանով, որ նա աշխատի դե-
տայան վերահսկողության ներքո: Նրանք, հեկաբար, իրավունք են ստանում
կրել կարմիր խաչի սարքերանշան: Նույնոյիսի դաշտաճուրայում էր երաշխա-
վորվում նաև ֆազաֆացիական դաշտաճուրայան ծառայություններին, որոնք
օգնության էին հասնում օդային ուժակոծություններեից տուժածներին: Այլ
դրոյթներով դաշտաճուրայում էր բժեկի մասնագիտական գործունեությունը,
նրա անկախությունը և նրա կողմից բժեկական էրիկայի նոբների դաշտա-
նումը:

Կոնվենցիայի վերջին սարքերակը, ինչոյես տեսնում ենք, արժանի է մնում
այս փաստաթղթի երկարատև ավանդույթներին:

2. ԾՈՎԱՅԻՆ ԿՈՆՎԵՆՏԻԱՆ

Մինչ այժմ խոսվել է միայն ռազմի դաշտում վիրավորների մասին: Իսկ
ինչոյիսի՞ն էր վիճակը Նեոտունի բազավորությունում: Մարդասիրական իրա-
վունքը դանդաղորեն էր ճանադարի հարթում ծովում, ուր դաշտերակմի դայ-
մաններն ավելի ծանր էին, իսկ բարերն՝ ավելի դաժան: XVIII դարում, սա-
կայն, հակառակորդ բանակների հրամանատարների միջև կնքված ոյայմա-
նագրերում մի շարք դրոյթներ վերաբերում էին նաև մարդու դաշտաճուրայա-
նը ծովային մարտերում: Խոսքը վերաբերում էր, մասնավորադես, նավաբեկ-
յակների հայրենադարձմանը, բուժանձնակազմի ազատ արձակմանը, այսոյես
կոչված՝ «գինադադարի դրոշի» ստեղծմանը, որ բարձրացվում էր վոխանակ-
ման համար ռազմագրերներ տեղափոխող նավերի վրա՝ նրանց անձեռնմխելի-
ությունն ադաշտովելու նոյասակով:

Դեռևս Կարմիր խաչի հիմնադիրներն էին մտածել Ժնևյան կոնվենցիայի
սկզբունքները սարածել ծովային մարտերի վրա: Մակայն 1864 թ. Դիվանագի-
տական համաժողովին ներկայացված նախագծում տեղ գտած համեստ ակ-
նարկն այդ մասին չընդունվեց այն դաշտաճուրայ, որ նավերն այդ շրջանում
ռազմածովային նավատորմի դաշտայան մեջ աննախադեղ փոփոխու-

թյունների էին ենթարկվում՝ շոգենեֆենայի, թիադոտուսակի և գրաիկ ներդրման
հոնիով: Դժվար էր ստոյգ կանխագուշակել, թե ինչոյիսին կլինեք ծովա-
մարտն ադազայում:

Մարդասիրական իրավունքի նորների բացակայության ողբերգական
հեկաները եղավ Լիստայի ծովամարտը՝ «ծովային Սոլֆերինոն», 1866 թ. հուլի-
սի 20-ին: Դալմաթական ափերի մերձակայքում չորսամյա կաստի մարտե-
լից հետո ավաբիացի ծովակալ Թեգեթիոֆի նավերը ջախջախեցին իսպա-
կան նավատորմը:

Խոյախարված «Ռե դիտալիա» հրամանատարական նավը ջրատույզ ե-
րավ՝ ծովի հասակը սանելով հարյուրավոր նավաստիների, ֆանի որ ոչ մի նավ
սիր չարեց օգնության հասնել:

Ժնևյան կոնվենցիայի մի նախագիծ դաշտաճուրայ, որով 1864 թ.
կոնվենցիայի սկզբունքները սարածվում էին ծովային դաշտերակմի վրա: Նա-
խագիծն ընդունվեց 1868 թ. Ժնևում գումարված Դիվանագիտական համա-
ժողովում: Այն նավ-հոտոյիտակներին՝ այդ հակա սամիտարա-տրանտոյոտային
միլոյոգներին, երաշխավորում էր դաշտաճուրայում, բայց ոչ՝ գերությունից ա-
դատում: Մակայն կոնվենցիան այդոյես էլ չվավերացվեց:

Մի նոր աղեկ տեխ էր տեղի ունենար Կուբայի ափերի մոտ, 1898 թ. իսոյանա-
մուրեկիյան դաշտերակմի ժամանակ, որոյեսուի ի վերջո Ժնևում առաջ ֆաշված
մոյոյրներն ուժի մեջ մտնեին հաջորդ արի՝ որոյես Զաազայի III կոնվենցիայի
մաս: Խադադոյան երկրորդ ժողովի ընթացքում վերանայվելուց հետո այն
կոչվեց 1907 թ. Զաազայի X կոնվենցիա և կիրառվեց երկու համաշխարհային
դաշտերակմների ժամանակ: Զաազայի կոնվենցիան անմիջադես հեկեց
1906 թ. Ժնևյան փաստաթղթերին: Այստեղ նավաբեկյակները հավասարեց-
վում էին վիրավորներին, հոչակվում էր նավ-հոտոյիտակների անձեռնմխելիու-
թյունը, որոնք այլևս չէին կարող գերել: Դա սարածվում էր նաև բուժանձնա-
կազմի և նավաստիների վրա, ֆանի որ առանց նրանց՝ անօգնական նավը
կոնսուլեր ճակատազարի ֆնաշառույթին:

Մակայն Առաջին համաշխարհային դաշտերակմի ընթացքում ոյեսություն-
ների միջև յուրջ սարածայնությունների և մի շարք ողբերգական միջադեղերի
հեկաներով կոնվենցիան փաստորեն չկիրառվեց: Դաշտերակմող տերություննե-
լից մեկի նավատորմը հարձակվեց և ջրատույզ արեց հակառակորդի նավ-հոտ-
ոյիտակները՝ ոյոնելով, թե իբր դրանք օգտագործվում են զոր և զինամթերք տեղա-
փոխելու համար, իսկ ֆանի որ իրենց՝ հարձակվող կողմի նավատորմը հիմնա-
կանում բաղկացած է սուզանավերից, ադա իրավունք չունեն կոնվենցիայով
հայտատեղված սուզանավ անցկացնելու: Դրանից հետո հակառակորդ կողմերն
լուեց նավ-հոտոյիտակներն ուղեկցում էին ռազմանավերի միջոցով՝ հրաժար-
վելով կոնվենցիայի ընձեռած դաշտաճուրայունից:

Երկրորդ համաշխարհային դաշտերակմի ժամանակ ևս որոշ թվով նավ-հոտ-

դիսպլներ, հասկադես՝ Հեռավոր Արևելքում, հարձակման ենթարկվեցին և ջրասույգ արվեցին: Այդ դրամասիկ միջադեպերի մեծ մասը տեղի ունեցավ գրոհող ինժեներներից՝ երևացող սարքերանձանների բացակայության դասճառով: Բանն այն է, որ 1907 թ. կոնվենցիայով դասանջվում էր կարծիք խաչի սարքերանձանները տեղադրել միայն նավակողերին: այլ ոչ՝ սախսակամածին:

Այսօրիսով դաստեղծվելու մեթոդների զարգացումը հրատարակվեց կոնվենցիայի վերանայումը, ինչը տեղի ունեցավ 1949 թ.: Ծովային կոնվենցիան այսուհետ մաս կազմեց Ժնևյան իրավունքի, որին նա բարոյադես վաղուց էր հարու: Այն իր ներկա տեսքով ավելի մաքրամասն է մշակված, սակայն սկզբունքային փոփոխություններ չեն կատարվել ոչ 1949 թ., ոչ էլ 1977-ին:

Մեր օրերում նավ-հոսողիսպներն առաջնակարգ օժանդակ միջոցներ են ծովային մարտերի ժամանակ: Նրանք հետևում են ռազմականներին և հավաքում վիրավորներին: Իսկ ցամաքային դաստեղծների ժամանակ նավերով տարահանվում են վիրավորներն ու հիվանդները: Եթե դաստեղծն ընթանում է և ցամաքում, և ծովում, դրանք ծառայում են որդես մշտադես գործող լողացող հոսողիսպներ:

3. ՌԱԶՄԱԳԵՐԻՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ

Հենց սկզբից Անրի Գյունանը, ամեն ինչ ընդգրկելու իր ցանկությանը, առաջարկեց, որ համադասաստիան կոնվենցիա ընդունվի ինչոդես վիրավորների, այնոդես էլ ռազմագերիների հետ վարվելաչեղողի մասին: Մակայն նրա գործընկերներն ավելի զգույց էին և առաջարկում էին առաջ գնալ հայլ առ հայլ:

1863 թվականին, երբ ստեղծվում էր Կարմիր խաչը, աշյունայի հաղափայտական դաստեղծի մեջ զանվող Միացյալ Նահանգներն ընդունեց բարձր մատրաստիական բնույթ ունեցող «Հրահանգներ ԱՄՆ դասային գորբերին» ձեռնարկը: Գիրքը գրել էր ծագումով գերմանացի, ամերիկյան իրավաբան և փիլիսոփա Ֆրենսիս Լիբերը՝ եղբայրաստղան դաստեղծի դաժանությունից ցնցված նախագահ Աբրահամ Լինկոլնի խնդրանքով: «Լիբերի օրենքները», ինչոդես այն անվանվեց հետագայում, ներծծված էին XVII դարի մատոդների գաղափարներով և հիմնվում էին այն մտքին, որ դաստեղծն օրինական կարող է համարվել միայն որոշակի կանոնների ենթարկվելու դեղում:

Լիբերի օրենքները զուտ ազգային բնույթ ունեին, սակայն դրանք միջազգային լայն արձագանք գտան, ինչոդես և Գերմանիայում դասավանդող նեանավոր Ըլեյցարացի իրավաբան Ժան-Գաստար Բյունեյլի՝ 1868 թ. հրատարակած կոթողային «Կողմիկացված միջազգային իրավունքը»: Այս երկու փաստաթղթերը դայմանավորեցին ռազմագերիների կարգավիճակի հարը մշակելու դասանջի ձևավորումը: 1874 թ. Բրյունելի համաժո-

ղովն, ինչոդես նաև Միջազգային իրավունքի ինստիտուտն աշխատեցին այդ փաստաթղթի վրա, վերջինս 1880 թ. լույս ընծայեց «Օբստրոդի ձեռնարկը», որի զլխավոր հեղինակը Կարմիր խաչի հիմնադիրներից մեկն էր՝ Գուսավ Մուանիեն:

Այս ջանքերն իրենց տրամաբանական ավարտին հասցվեցին 1899 թ., Հաագայի IV կոնվենցիային կից՝ ցամաքային դաստեղծի օրենքների ու սովորույթների մասին հայցնի կանոնակարգում, որը վերանայվեց 1907 թ.: Կանոնակարգում ռազմագերիներին նվիրված էր 17 հոդված, որոնց համաձայն՝ ռազմագերիները համարվում են ոչ թե իրենց գերելարած զինվորների, այլ բեանմի կառավարության իշխանության ներքո: Այդ կառավարությունը կարող է նրանց ներկայել, որդեսի նրանք հնարավորություն չունենան մասնակցելու ռազմական գործողություններին, սակայն նա դաստեղծ է նրանց հետ վարվել մատրաստիար և դասիել նույնոդիսի դայմաններում, ինչ՝ իր զինվորներից: Կառավարությունը կարող է նրանց օգտագործել զանազան աշխատանքներ կատարելու համար, որոնք, սակայն, կարողված չեն լինի ռազմական գործողությունների հետ:

1914-18 թթ. այս կանոնների շեղումներն իրականացվեց յոթ միլիոն ռազմագերու վիճակ: Մակայն, թեև կանոնակարգի ընձեռած օգնության երաշխիքները կարևոր էին, ռազմագերիների վիճակն Առաջին աշխարհամարտի ժամանակ համախա ցատ ծանր էր: Առանց համադասաստիան իրավական հիմքերի՝ ԿԽՄԿ-ն ստեղծեց Ռազմագերիների կենտրոնական գործավարություն, որն օգնության հասավ բազմաթիվ ընձանիքների՝ փարատելով նրանց անհանգստությունն ու անորոշ վիճակը: Նա նաև ձեռնարկեց չեղոք դասվիրակների կողմից ներկայնան ճամբարների ստուգայցեր, ինչն առ այսօր մնում է այն հասանելի միջոցներից մեկը, որով կարելի է սահմանադիակել գերելարող տեղությունների կամայականությունները:

Շատ տուտով անհրաժեշտություն գգայվեց լրացնել գործող օրենքները, չնայած չաղիազանց դժվար էր դաստեղծի թեժ դասին հակամարտող կողմերի միջև համաձայնություն կնել:

Քանի որ՝ դաստեղծող կողմերի ներկայացուցիչները լիազորված չէին իրար հանդիղել, բանակցություններն ընթանում էին չեղոք մի անձի միջնորդությամբ, որը հերթով այցելում էր սարքեր սենյակներում տեղավորված ներկայացուցիչներին: Միայն որոշ համաձայնություններից հետո նրանք հանդիղեցին երես առ երես: 1917 և 1918 թվականներին, հիմնականում՝ Շվեյցարիայի կառավարության հովանու ներքո, գրեթե մեկ տասնյակ համաձայնագրեր կնվեցին: Դրանցից մեկը, որ ստորագրվեց 1918 թ. աղիլի 26-ին, թույլ էր տալիս տարեց կամ երկար ժամանակ գերության մեջ զանվող 100000 ռազմագերիների հայրենադարձումը:

Այս բոլոր հայերը հող նախատրաստեցին 1929 թ. Ժնևում կնված

«Ռազմագերիների օրենսգրքի» համար. որը համադարձակ կերպով կանոնա-
կարգում էր գերմանական և գերության մեջ տղաներու հետ կառավարած հարցերը:
Հաստատելով նախկինում ընդունված սկզբունքները՝ կոնվենցիան միաժամա-
նակ նշանակալի առաջընթաց քայլ կատարեց. այն արգելում էր հովանավոր-
վող անձանց նկատմամբ վտանգավոր վերահսկողություն կիրառումը. կանոնակարգում էր
ռազմագերիների աշխատանքն ու նրանց նկատմամբ քրեական դատաբանություն-
ները և հասկառու սահմանում էր. սցառու կոչված. հովանավոր սերույթուն-
ների կողմից իրականացվող վերահսկողություն: Հովանավոր սերույթուն էին
կոչվում այն չեզոք ոչսերույթունները. որոնք հանձն էին առնում դատաբանող
կողմերից մեկի օգնությամբ ներկայացնել մյուս կողմի մոտ: Այս առաջնությունն իր
գործունեությամբ լրացնում էր ԿԽՄԿ-ն, որի դասակարգումն օգտվում էին
նույն լիազորություններից. ինչ հովանավոր սերույթունները:

1929 թ. կոնվենցիան. ընդհանուր առմամբ. դասվով անցավ Երկրորդ հա-
մաշխարհային դատաբանական փորձությունը: Այն բազմաթիվ գերիների համար
խախտանքներ տրամադրեց. որ շահեկանորեն արտադրում էր
1914-18 թթ. դայմաններից: Դրանում համոզվելու համար բավական է նշել. որ
այնտեղ. ուր այն կիրառվում էր. ռազմագերիների մահացության տեղիքը չէր գե-
րազանցում բնականին. մինչդեռ ռազմագերիների այն ճամբարներում. որտեղ
կոնվենցիայի կանոնները չէին յուրացվում. կամ ֆաղաֆաղակալ բնակ-
չության համակենտրոնացման ճամբարներում. մահացությունը կազմում էր
30-90%: Սա ցույց էր տալիս. որ նույնիսկ ոչ լիարժեք կիրառվելու դեպքում մար-
դասիրական կոնվենցիան իշխանության չարաչափումների դեմ ամերաժեշտ
դասեր է հանդիսանում:

Անուշտ. սա վերաբերում է միայն նրանց. ում նկատմամբ կիրառվել է
Ժենևյան կոնվենցիան. այսինքն՝ 12 միլիոն ընդհանուր թվով ռազմագերիներից
4 միլիոնին կամ միայն մեկ երրորդին: Նշենք նաև. որ ֆրանսիացի և բելգիա-
ցի ռազմագերիները գրկված էին որևէ հովանավոր սերույթան դատաբանու-
թյունից Գերմանիայի և այդ գրավված երկրների կառավարությունների միջև
համաձայնության դայմանների համաձայն:

Այն ռազմագերիների թվում. որոնց վրա կոնվենցիայի դատաբանությունը
չէր սարածվում. հարկ է նշել խոհրդային գերիներին՝ Գերմանիայում և Ա-
ռանցիի երկրների գերիներին՝ ԽՍՀՄ-ում: ԽՍՀՄ-ը չէր միացել ռազմագերիներ-
ի հետ վարվելալիտերի մասին Ժենևյան կոնվենցիային: Ճակատի երկու կող-
մում գերված գիմնորակները գրկված էին իրավական դատաբանությունից.
որի հետևանքով մահացությունն ահավոր էր: Խոհրդային Միությունում դաս-
վող 3 միլիոն ռազմագերիների գրեթե մեկ երրորդը գոհվեց՝ Գերմանիայում
մահացության տեղում ավելի բարձր էր՝ ռազմագերիների ընդհանուր թվի երեք
հինգերորդը /5.7 մլն ռազմագերիներից՝ 3.3 մլն գոհված/:

Գժվար չէ հասկանալ այս ողբերգության իմնական դատաբան. երկու
երկրներն էլ դնում էին. թե իրենք «արարացի դատաբան» են մղում. այս ան-
գամ՝ հանուն զարգացող աշխարհի: Թեմանին հանցագործ էր հռչակվում.
որի դեմ միայն անզիջում դայմար կարելի էր մղել:

Ինչ վերաբերում է ճառագերիների ձեռքն ընկած դատաբանից երկրների
ռազմագերիներին. նրանք ավելի սահմանափակ չափով օգտվեցին կոնվենցի-
այի դատաբանությունից: Ռատոնիան նույնպես չէր ստորագրել 1929 թ. կոն-
վենցիան: ԿԽՄԿ դնում էր նա համաձայնեց կիրառել այն. սակայն լուր
դեպքում:

Վերջապես. իրավաբանական կամ կեղծ մի շարք փաստերից երկու
լուրերի ռազմագերիներ չկարողացան լիարժեքորեն օգտվել կոնվենցիայի ե-
րաշխավորած դատաբանությունից: Դրանց թվում էին գրավված երկրների
դատաբանները. իսպաղի «գիմնորակներ կարգավորները». որոնք Գերմանի-
այի կողմից գերի էին վերցվել 1943 թ. գիմնադարձից հետո. այն գերիները. ո-
րոնց անվանում էին «ֆաղաֆաղակալ աշխատավորներ» և. վերջապես. «գե-
րի հանձնված հակառակորդը». այսինքն՝ Առանցիի սերույթունների այն գիմ-
նորները. որոնք զանգվածաբար գերի էին հանձնվել 1945 թ. Գերմանիայի կա-
ռավարչացիայից հետո:

1949 թ. կոնվենցիայի վերանայման իմնական խնդիրը եղավ ընդլայնել
այն անձանց շրջանակը. որոնց. գերի ընկնելու դեպքում. կրկն ռազմագերու
կարգավիճակ: Հենց այս խնդիրն է հետադարձում Ժենևի III կոնվենցիայի հաս-
գույցային 4 կողմածք:

Անենաբարոյը դատաբանների հարցն էր. որոնք մարտնչում են գրավյալ ա-
րածում: Երկրորդ համաշխարհային դատաբանական ժամանակ գավթիչ սերու-
յթունը նրանց չէր համարում մարտիչ. այլ հանցագործներ. որոնց դեմ կարելի է
դայմարել ամենադաժան եղանակներով:

1949 թ. Գիմնադարձի համաժողովը դարձյալ առաջ ֆալեց Հասագա-
լի կանոնակարգի հայտնի դրույթն այն չորս դայմանների վերաբերյալ. որոնց
դեմ էր բավարարել մարտիչները՝ միջազգային իրավունքի դատաբանությու-
նից օգտվելու համար: Դրանք են. ունենալ դատաբանաբան դեկավար. կրել
սարքերանում. գեները կրել բացեկից և ենթարկվել դատաբանական օրենքներին և
տվորություններին: Բացի այդ. կոնվենցիան դատաբաններին հավասարեցրեց
ռազմականացված կազմավորումներին և աշխարհագրայիններին. որոնք օ-
ժանդակվում են կանոնավոր բանակին. դայմանով. որ դրանք «դատաբան»
ընդհանրան մեջ գտնվող կողմերից մեկին: Եվ վերջապես. զարգացնելով Հաս-
գույցի իրավունքը՝ սահմանվեց. որ այդ կազմավորումները կարող են նաև գոր-
ծել գրավյալ արածներում:

Այստիպով. խոհուր առաջընթաց քայլ կատարվեց դիմադրության շարժում-
ների ճանաչման ուղղությամբ. թեև դեմ է ընդունել. որ վերջին աշխարհա-

մատնում դիմադրության շարժման մասնակիցների վիրավորի մի քիվ դուրս կանուր այս դրույքների կիրառման դարձից:

Այդ է դուստառը, որ 1974-77 թթ. Դիվանագիտական համաժողովի ուժադրության կենտրոնում դարձյալ այս հարցերն էին, քանի որ աշխարհն ավելի ու ավելի էր բախվում դարձիզանական դասերագմների, ուռնմ, ըստ էության, նոր բան չէին, սակայն այնուպիսի ընդգրկում էին ձեռք բերել, որ այլևս չէր կարելի դբան անձեակել: Հրատաղ խնդիր էր դարձել դաստայանել դարձիզանական դասերագմի գոհերին և առաջին հերթին՝ խաղաղ բնակչությանը:

Պարձիզանական դասերագմը բնորոշվում է նրանով, որ դրա մասնակիցները հաճախ գործում են գաղտնի, կիրառում շեղակի հարձակումներ և ծուղակներ փորձելով սեղծել անադախտության մթնոլորտ: Պարձիզանական ջոկասները հաճախ ձևավորվում են այնտեղ, ուր կողմերից մեկի ուժերն անհամեմատ գերագանցում են մյուսին՝ լավ գինված կանոնավոր գորբեր՝ մի կողմից և փոքրաթիվ դարձիզանական ջոկասներ՝ մյուսից, որոնք իրենց թուլությունը փորձում են փոխհատուցել գաղտնի գործողություններով և նույնիսկ անաբելչությունը՝ թուլների գեմնով: Այս դայմաններում կառավարական ուժերը գործի են դնում իրենց ռազմական ողջ հզորությունը՝ դարձիզանական շարժումը դաժանորեն ճնշելու համար և, իրենց հերթին, դուրս են գալիս օրինակաճուրյան օրջանակներից:

Թեժ բնաարկումների ադյունքում ընդունված որոշումը նդասակ ուներ, նախ, հնարավորինս ճշգրիտ սահմանել, թե ինչ սակ է գինված ուժեր, այնուհետև ընդլայնել մարձիզների կատեգորիաների ցանկը՝ մեղմագնելով Հասագայի կանոնակարգի դասանջները: Որոշվեց, որ մարձիզները ողես է սարբերվեն խաղաղ բնակչությունից, սակայն չէր ճշգրտվում, թե ինչդես ողես է դա արվեր: Գուցե որևէ սարբերանճանի միջոցով, սակայն, ամեն դարադայում գեմեր բագելիքաց կրելով: Միաժամանակ, 1977 թ. Ժնևյան արճանագրությունն ընդունում էր, որ որոշ դեղդերում դարձիզանները չեն կարող սարբերվել խաղաղ բնակչությունից՝ առանց վճանգի ենթարկելու իրենց կյանքը կամ ծրագրված գործողության հաջողությունը: Այդ դեղդում նրանցից դասանջվում է գեմեր բագելիքաց կրել միայն ռազմական բախման և հարձակմանն անմիջադես նախորդող մարձակարգերի ծավալման ընթացքում:

Եվս մի հարց, որ 1949 թ. սարբերակում նճանակալի բարելոխման ենթարկվեց, վերաբերում է ընդհարման ավարձից հետո ռազմագերիների հայերենադարճությունը: 1907 թ. կոնվենցիայում նճվում էր, որ դա ողես է սեղի ունենա հաստություն կնեղուց հետո: Մակայն Վերալի դայմանագիրն ուժի մեջ մտավ միայն 1920 թ., այնդես որ բազմաթիվ գերիներ կարողագան հայերենի վերադառնալ հրագանի վերջին կրակոցից միայն երկատակես սարի անց: 1929 թ. կոնվենցիան փորձեց իրավիճակը օճկել և գերիների տուղարճը կաղել գիւնադարի կնեման հետ: Սակայն շատ երկրների համար երկրորդ համաշխարհ-

կային դասերագմն ավարձեց առանց հաստության դայմանագրի կամ գիւնադարի կնեման: Եվ դարձյալ միլիոնավոր գինվորներ ճամբարներում մնագին կաղիտուլյացիայից հետո ամբողջ չորս սարի:

1949 թ. վերանայված սարբերակում նճվում է, որ գերիների հայերենադարճությունը ողես է սեղի ունենա անհատաղ՝ ակձիվ ռազմական գործողությունների ավարձից հետո:

Կարելի էր կարճել, որ հարցն իր վերջնական լուծումն էր գճել, սակայն այն դարձյալ արճարճեց կորեական դասերագմից հետո: Բանն այն է, որ հարավում հայտնված շատ ռազմագերիներ հրաճարվեցին վերադառնալ տուն՝ Հյուսիսային Կորեա: Արդյոք ողեճ էր նրանց վերադարճնել իրենց կամին հակառակ: ՄԱԿ-ն այս հարցին ժխտական դասասխան սվեց, և ոչ մի ռազմագերի, երև չէր ցանկանում, հարկադրված չեղավ վերադառնալ: Այնուամենայնիվ, սողագայում անհրաճեճ է, յուրաբանչուր անհասի հանդեղ մարդասիրական մոտեցում դրսևորելով հանդերճ, ճզուշանալ այս հիմնարար սկզբունքը խախտելուց, եթե ոչ՝ կարող է վճանգ ծագել, որ հայերենադարճությունն ասիճանաբար, ամենասարբեր դասրվակներով, ընդհանրադես չիրականացվի:

Նշենմ նաև, որ 1949 թ. Ժնևյան կոնվենցիաները, այդ թվում՝ ռազմագերիների հետ վարվելակերդի մասին կոնվենցիան, վավերացվել են թուր երկրների կողմից, մի բան, որ նճանակալի առաջընթաց է 1929 թ. սարբերակի համեմատ, քանի որ, ինչդես տեսամ, որոշ երկրների կողմից վերջինիս վավերացված չլինելու վրասը լուրջ խնդիրների և մեծ ողբերգությունների դասճառ հանդիսացավ Երկրորդ համաշխարհային դասերագմի սարիներին :

4. ԲԱՂԱԲԱՑԻԱԿԱՆ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՍԱՅԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ

Խաղաղ ժամանակ օտարերկրացիների կարգավիճակը սահմանվում է սրբյմանագրերով, որոնց համաճայն՝ նրանց անճը և գույլը դաստանվում են իրենց իսկ երկրի դիվանագիտական և հյուդաստական մարմինների կողմից: Մակայն գինված ընդհարում ծագելուն ողես իրավադայմանագրային այս ողջ օճեմը փլուզվում է:

Գեո մինչև վերջերս մեծ թիվով բաղաճացիական անճին, որոնք տանամյակներ շարունակ, նույնիսկ մի քանի սերնդի ընթացքում, աղյում էին որևէ երկրում, բացարճակադես գրկված էին որևէ իրավական դաստանությունից և հարճնված էին սվյալ երկրի իշխանությունների սնօդնությունը:

Այս ամորալի իրավիճակը դարեր ճեց: Եվ միայն վերջին օրջանում հաստացվեց այն սկզբունքը, ըստ որի՝ ռազմական գործողությունները ողես է վարել միայն գինված ուժերի դեմ, և խաղաղ բնակչությունը դրանից չղես է տուժի:

Այս գլխում կեննարկենք թեմանի սերության կամուսակառնություններից և իշխանության չարաժառանգի քաղաքացիական բնակչության դաժադանության հարցը, իսկ մեկ այլ գլխում կխոսենք գեների արքեր սեռակներից քաղաքացիական բնակչության դաժադանության մասին:

Հաագայի 1899 թ. կանոնակարգի 1907 թ. վերանայված արքերակում քաղաքացիական բնակչությանը վերաբերող մի քանի հիմնական նոր կա: Օրինակ, նշվում է, որ դեռ է հարգել «ընտանիքների դասիվն ու իրավունքները, մարդկանց կյանքը և սեփականությունը»: Սակայն այս դաժադանությունը նախատեսված է միայն գրավյալ արքերներում:

1907 թ. կանոնակարգի վերանայման ժամանակ ճադոնական դասվիրակությունն առաջարկեց հավելում կատարել, ըստ որի՝ հակառակորդ սերության արքերում բնակվող քաղաքացիական անձինք ներկայված չեն ենթարկվի, եթե դա թեքորված չէ ռազմական անհրաժեշտությամբ: Այս առաջարկությունը միաձայն մերժվեց, սակայն, ընդգծենք, ոչ այն դասճառով, որ դասվիրակներն անհրաժեշտ ուժադրության չէին արժանացնում խաղաղ բնակչությանը, այլ, ընդհակառակը, որովհետև «ինքնըստինքյան հասկանալի էր», որ նրանք չդեռ է ներկայվեն:

Սակայն հայտնի է, թե ինչ տեղի ունեցավ Առաջին համաշխարհային դասերազմի ընթացում: Չորաւարժի առաջին իսկ օրը դեռություններից շատերը փակեցին իրենց սահմանները՝ արգելելով իրենց երկրում զենվող թեմանի սերության քաղաքացիներին մեկնել, իսկ հետագայում համարյա բոլոր ներկայվեցին: Նշենք այդդիսի միայն մեկ օրինակ՝ բժիշկ Ալբերտ Շվեյցերը¹: ԿեհՄԿ-ն փորձեց օգնության հասնել ներկայվածներին: Եվ դարձյալ բոլորը համոզվեցին, թե ինչ միանություն է հավասար «ինքնըստինքյան հասկանալի» բաներին:

Պատերազմից հետո ԿեհՄԿ-ն փորձեց շեղել միջազգային իրավունքի այդ մեծ և ցավալի բացը: Նա կոնվենցիայի մի նախագիծ մեկնեց և ներկայացրեց բննարկման՝ ռազմագերիներին վերաբերող վարվելակերտի մասին փաստաթղթի հետ միասին: Սակայն այս նախաձեռնությունը դժգոհությամբ ընդունվեց որոշ բարձրաստիճան դաստնյաների կողմից: Ոմանք նույնիսկ երեսուցուրտն հայտարարեցին, թե դրանով կվսանգվի համաշխարհային խաղաղությունը, որը նորաստեղծ Ազգերի յիգայի հիմնական նդասակն էր: Այդ դասճառով 1929 թ. Դիվանագիտական համաժողովը կանգ առավ միայն ռազմագերիների հարցի վրա:

Սակայն ԿեհՄԿ-ն չվիսակեց և իր նախագիծը ներկայացրեց 1934 թ. Տոկիոյում բացված Կարմիր խաչի XV միջազգային համաժողովում, որտեղ և այն ընդունվեց:

¹ Բժիշկ Շվեյցերը ծնվել էր Էլզասում, երբ այն Գերմանիայի մասն էր կազմում, Առաջին աշխարհամարտի ժամանակ նա ներկայվեց Ֆրանսիայում, իսկ այդ ընթացում Ալբրիկայում նրա հիվանդանոցն ապրվեց:

Նախագծի համաձայն՝ հակառակորդի արքերում զենվող քաղաքացիական անձանցից կարող են ներկայվել միայն զորաւարժի ենթակա և կասկածելի անձինք: Նախագիծը ցանկացուներին մասն բույլ էր արքիս վերադառնալ հայրենիք, արգելում էր հարկադիր արքահանումները և զանգվածային տեղահանությունները, երաշխավորում էր բոլոր մնացածների ազատությունը՝ վերահսկողության և անվսանգության անհրաժեշտ միջոցների դասմանդան դայմաններում: Վերջապես, քաղաքացիական ներկայված անձանց համար երաշխավորվում էր առնվազն նույնդիսի վերաբերմունք, ինչ՝ ռազմագերիներին:

Գրավյալ արքերներում արգելվում էին բնակչության տեղահանումը և դասանդներին մահադասժի ենթարկելը: Խաղաղ բնակչությունը մասնակազմության և ժամոցներ ստանալու իրավունք ուներ:

Վերջապես, կոնվենցիայի նախագիծը նույնդիսի վերահսկողություն էր նախատեսում, ինչդիսի 1929 թ. կոնվենցիայով սահմանված էր ռազմագերիների վերաբերյալ:

Կարմիր խաչի համաժողովը ԿեհՄԿ-ին լիազորեց օվեյցարական կառավարության հետ համատեղ բննարկել Դիվանագիտական համաժողով գումարելու հնարավորությունը՝ «Տոկիոյի նախագծին» օրենքի ուժ արքու նդասակով:

Օվեյցարիայի Դաւնային խորհուրդը համակողմանի աջակցության արժանացրեց ԿեհՄԿ-ին՝ համաձայնելով համաժողով գումարել և նախագիծը որդես առաջարկություն, ուղարկել բոլոր դեռություններին: Սակայն հրավերի դասասխաններն ուժանում էին՝ շատերը դեռ չէին գիտակցում խնդրի հրատարկությունը: Միայն 1939 թ. որոշվեց համաժողովի անցկացման ժամկետը, այն դեռ է տեղի ունենար 1940 թ., սակայն արդեն ուշ էր, ռազմական գործողությունների սկիզբն անհնարին դարձրեց համաժողովի հրավիրումը:

Պատերազմի առաջին օրերին ԿեհՄԿ-ն դասերազմող սերություններին կոչ արեց օրենքի ուժ արք Տոկիոյի նախագծին: Զանի որ այս կոչն անհրաժեշտ արձագանք չստացավ, ԿեհՄԿ-ն ռազմական գործողությունների սկզբում թեմանու արքերում զենվող քաղաքացիական անձանց դաժադանության համար մեկ այլ արքերակ առաջարկեց, այն է՝ ներկայված քաղաքացիական անձանց նկատմամբ կիրառել ռազմագերիների մասին կոնվենցիայի համադասասխան դրույքները: Ի վերջո, այս սահմանափակ արքերակն ընդունվեց դեռությունների կողմից, որոնք ԿեհՄԿ միջնորդությամբ համադասասխան համաձայնության եկան: Դրա արդյունքը եղավ այն, որ շուրջ 160000 քաղաքացիական անձինք ստացան նույնդիսի իրավական կարգավիճակ և երաշխիքներ, ինչդիսիք նախատեսված էին ռազմագերիների համար:

Սակայն ոչինչ նախատեսված չէր գրավյալ երկրների քաղաքացիական բնակչության առնչությամբ, մինչդեռ եթե Տոկիոյի նախագիծն ընդունվեր, բնակչության այդ կասեգորիան ևս դաժադանության կարժանանար: Ըստ է-

ուրջան. Առանցքի երկրների կողմից Եվրոպայի մեծ մասի գավթունը միլիոնավոր ֆաղաֆաղիական անծանց դրել էր մեկ հսկայական սփռադեպարտման արդյունքում: Հավասարակշռության այսօրվա խախտման դրամաներում, երբ վոլտաճանձնությունը չկար, որ չարավորեք բեմանու դաժանությունը, ֆաղաֆաղիական անծանց ավելի ու ավելի էին ենթարկվում կանայականությունների: Միլիոնավոր մարդիկ սեղահան արվեցին, դասանդ վերցվեցին, ֆելեցին համակենտրոնացման ճամբարներ, ենթարկվեցին խոստանալուների ու սոյանվեցին: Բոլորին է հայտնի արդի ժամանակների այս մեծագույն ողբերգությունը:

Որևէ իրավական հիմքի բացակայության դրամաներում ԿԽՄԿ-ն շարունակում էր այնուամենայնիվ, նախաձեռնություններ հանդես բերել: Մակայն եթե նա կարողացավ ֆիչ բե շահ գործել Գերմանիայի դաժանակից երկրներում, առաջ քան Գերմանիայում համառ դիմադրության հանդիման: Բաղաֆաղիական անծանց վերաբերյալ ոչ մի տեղեկություն նրանց չէր տրվում, ԿԽՄԿ դասվորակները, մինչև դասերազմի ավարտի փուլը, մութ չունեին համակենտրոնացման ճամբարներ: Մակայն համառ աշխատանքի շարունակում նա կարողանում էր որոշ տեղեկություններ կորզել և դրանց հիման վրա սնունդամթերքի ծանրացներ ուղարկել շառաղայներին, որի շարունակ շահերը վերկվեցին:

Մատրասիական իրավունքի գաղափարները ողբով հեռադասերազմյան աշխատանքներում գերիշխում էր ֆաղաֆաղիական բնակչության համար արդյունավետ երաժիշիներ առաջադրող դիվանագիտական փաստաթղթերի ստեղծման համայնականը, որոնց կարիքն այնքան երկար ժամանակ էր զգացվում: Ինչպես ԿԽՄԿ այդ ժամանակվա նախագահ Մախ Հյուբերն էր ասում. «Պատերազմի» աստիճանաբար ավելի ու ավելի տոսալ բնույթ ստանալը, փաստորեն, զինված ուժերն ու բնակչությանը վստահի ու շառաղայների առումով հավասար դրամաների մեջ է դրել »:

Խնդիրը դյուրին չէր, քանի որ խոսքը գրեթե լիովին նոր իրավաբանական բնագավառի մասին էր: Մինչ այդ Ժնևյան կոնվենցիաները կիրառվում էին միայն զինվորականների, այսինքն՝ անծանց հսակ սարքերակվող խմբի նկատմամբ, որոնք գործում են իրենց համանաճարների դասախառնակության ներքո և ենթարկվում խիստ կարգադատության: Այսուհետ հարկավոր էր իրավունքի նորմերը սարածել ֆաղաֆաղիական բնակչության անկազմակերպ զանգվածի վրա, որը ցրված էր երկրի ողջ տարածքով:

Բացի այդ, նոր կոնվենցիան, նախորդների նման, չդիմեք է սահմանափակվել դասերազմի գոհ դարձած անծանց դասախառնությանը սուկ, այլ թույլ չտար, որ նրանք գոհ դառնան: Եվս մի մեջքերում Մախ Հյուբերնից. «Մենք ելել էինք դասերազմի դեմ դասարի, քանզի խնդիրը ոչ միայն մարդկային շառաղայները նվազեցնելն էր, այլև այդ շառաղայների դասաճարները վերացնելը»: Բացի այդ, վերափոխելը կամ ռազմագերիներն այլևս վստահ չէին ներկայացնում, մի բան, որ չէր կարելի ասել շահ ֆաղաֆաղիական անծանց մասին:

Այսինքն՝ խնդիրը շահ ավելի բարդ էր, քան նախորդները:

Այսօրվա, Ժնևի IV կոնվենցիան 1949 թ. Դիվանագիտական համաձայնագրի մեծագույն նկատման է:

Այն սկսվում է հիմնարար սկզբունքների հռչակմամբ, որոնք բոլոր հանգամանակներում առաջադրվում են անհասի նկատմամբ հարգանքը՝ արգելելով հարկադրանքը, խոստանալուները, կոլեկտիվ դասաճարները և վոլտաճարները, դասանդ վերցնելը, տեղահանությունները:

Ընդունելով, որ օտարերկրացիներն իրավունք ունեն երկրի տարածքը լինել տասերազմի սկզբում կամ դրա ընթացքում, կոնվենցիան միաժամանակ նշում է, որ դասախառն իրավունք ունի դասել այն անծանց, ովքեր գեղմ կրելու ունակ են կամ դեռևս կան գաղտնիքի են սփռադեպարտման: Անծանց, որոնց թույլ չի տրվել լինել երկրի տարածքը, իրավունք ունեն դասական կարգով անենակարճ ժամկետում բողոքարկել նման որոշումը: Նրանց դեք է թույլ տրվել բնականոն կյանք վարել:

Ո՞ր դեպքում է թույլատրվում ներկայել ֆաղաֆաղիական անծանց: Միայն այն դեպքում, երբ նրանք լուրջ վստահ են ներկայացնում դեպարտման անվստահությունները: Մակայն ներկայվելու դեպքում նրանց տարին երկու անգամ հնարավորություն դեք է տրվել իրենց գործը վերանայելու դիմումով դիմել դասարան:

Գրավյալ տարածներում մինչև տասնութ տարեկան ֆաղաֆաղիական անծանց չի կարելի ստիպել աշխատել, և, ընդհանրապես, ֆաղաֆաղիական բնակչությանը չի կարելի հարկադրել մասնակցելու ռազմական գործողություններին: Գրավող տարածքում դասարափոր է երկիրն առաջադրել անդամներով և դեղորայքով, հետևել կոմունալ և առողջապահական ծառայությունների անխափան գործունեությանը: Եթե նա ի վիճակի չէ դա անել, առաջ դեք է ընդունի արտասահմանից առաքված օգնության ծանուցանելը:

Կոնվենցիայի մի բաժին նվիրված է գրավյալ տարածներում կիրառվող օրենսդրությանը: Այդ դրույթները հնարավորություն են տալիս գրավող տարածքում դասախառն կարգ ու կանոնը և դասարափոր առաջադրական շահունքների դեմ, միաժամանակ՝ բնակչությանը դասախառնելով կամայականություններից: Սկզբունքորեն, գրավող տարածքում դեք է ոչառաջադրող օրենսդրությունը և երկրի դասական համակարգը:

Նշանակալի առաջընթաց ֆայլ է այն, որ այս կամ այն դասաճարով ազատությունից գրված բոլոր ֆաղաֆաղիական անծանց այսուհետ կոզակեն մասնաճար կանոնակարգված նույնդասի արտոնություններից, ինչ՝ ռազմագերիները:

1977 թ. լրացուցիչ I արձանագրությունը ֆաղաֆաղիական բնակչությանը կամայականություններից դասախառնող ֆիչ նորմեր է դասարանակում: Մակայն հարկ է այստեղ առանձնացնել «Հիմնական երաժիշիներ» վերադասարանքը և անակալի 75 հոդվածը, որն իր ծախսով երեք էջ է գրավում: Այդ հոդվածն

առանձին վերցրած մի ամբողջ կոնվենցիայի սովոր ունի. շատ ավելի. քան 1949 թ. կոնվենցիաների համար ընդհանուր՝ 3 հոդվածը: Այն ստեղծվում է վարկերակերտի այն նվազագույն կանոնները, որոնցից ոչե՛ս է օգտվեն դաստիարակից տուժած և ոչ մի կոնվենցիայի հովանավորությունից չօգտվող անձինք. ինչդեռ, ստե՛նք. չեզոք երկրների ֆաղափացիները, կոնվենցիայով չկառավարված երկրների ֆաղափացիները, լրեսաները, վարձկանները:

«Իրավունքի այս հակիրճ շարադրանքը՝ գալիս է լրացնելու մի մեծ բաց՝ նդաստերով կամայականությունների տանձնամալիակվանը. չնայած այն բանին, որ նրա դրույթների հիմնական մասը վաղուց ճեղ է գտել երկրներից շատերի օրենսդրություններում: Հողվածը մասնավորապես թվարկում է դոսական երուսիսների այն ամբողջությունը, որոնցից ոչե՛ս է օգտվի ցանկագրած անձ: Նե՛նք նաև փախսականներին, կանանց ու երեխաներին վերաբերող նորմերը:

Սակայն, ինչդեռ կեսնենք ստորև, 1977 թ. համաժողովի ամենամեծ նորամուծությունն օրենսդրական բնագավառում վերաբերում էր օդային ուժակոծություններից բնակչության դաստիարակությանը:

5. ՆԵՐՔԻՆ ՉԻՆՎԱԾ ԸՆԴՀԱՐՈՒՄՆԵՐԸ

Կարծիր խաչի համար օրինական կամ անօրինական ընդհարումներ չկան, կան միայն գոհեր, որոնց ոչե՛ս է օգնել: Մարդասիրական սկզբունքը, որ դրված է նրա գործունեության, ինչդեռ նաև մարդասիրական իրավունքի հիմնում, սարածվում է բոլոր սառադող մարդկանց վրա, առանց որևէ խտրականության: Արյունն ամենուր նույն գույնն ունի, ուսի ԿԽՄԿ-ն դարձավոր է մե՛սադեռ հի՛շեղ իր առակության մասին՝ քե՛րկացնել մարդկային սառադունքները:

ԿԽՄԿ-ի առջև մի կարևոր խնդիր էր կանգնած՝ ի՞նչ անել, որդե՛սզի միջազգային ընդհարումների ժամանակ մարդուն դաստիարակող կանոնները, գոնև իրենց հիմնական մասով, կիրառվեն նաև ներքին զինված ընդհարումների ընթացքում:

Ժամանակագրական առումով Կարծիր խաչն առաջինը ծեռնամուխ եղավ ֆաղափացիական դաստիարակի հե՛ս կառավարված խնդիրների լուծմանը: Քաղաքացիական դաստիարակը՝ մարդկության այդ ամենամեծ չարիքներից մեկը, որ Շևտոլիք համեմատում էր ինքնատղանության հե՛ս /ի՛րավի/, չէ՛ որ դա ժողովրդի ինքնառնչացում է/. նույնքան ի՛նք է, որքան մարդկությունն ինքը: Քաղաքացիական դաստիարակները, իրենց բնորոշ ակտիվությամբ և կաստիությունով, ավելի մե՛ծ սառադանքներ են ծնում, քան միջազգային ընդհարումները: Ինչու՞ է այդդեռ: Ցինիկ է հնչում, սակայն ներքին ընդհարումների ժամանակ

մե՛նք լավ ճանաչում ենք այն մարդկանց, որոնց դե՛մ դաստիարակում ենք և անձնական դաստիարակներ ունենք ասելու նրանց: Մինչդեռ երկու ազգերի միջև դաստիարակներում քանի՞ զինվոր է անձնական թե՛սամանք սառում հակառակորդի նկատմամբ: Ի՛հարկե, շատ քիչ:

Դժվար է ավելի լավ բնութագրել այն գիտակցությունը, որ ուղղորդում է ներքին ընդհարումները, քան դա արել է Սվեդենիումը՝ մեքքերե՛րով Վիսեղիուս կայսեր խոսքերը Բեդրիակի ճակատամարտից հետո: Երբ նրա զինակիցներից մեկը նկատում է, որ կայսեր ֆաղափական հակառակորդների՝ երկար ժամանակ անբաղ մե՛սացած դիակները գառա՛հոս են արձակում, վերջինս դասատիստում է. «Նե՛սանու դին մի՛շ լավ է բուրում, հասկադե՛ս՝ երբ դա հայրենակիցից է»:

Միջազգային դաստիարակների կողմից՝ դաստիարակները հարուս է սիրակալների և նրանց սեղծած վարչակարգերի դե՛մ բազում ադոսամբություններով, որ հաճախ բռնության դե՛մ ուղղված օրինաչափ հակադեդություն է: Գրանք կրչվել են հեղափոխություն, ադոսամբություն, ընդվզում, ներքին գժություն: Մեր օրերում սովորաբար ասում են կայքայիչ գործունեություն: Այս ադոսամբությունները երկու կարիի ջրի դեռ նման էին մյուս դաստիարակներին, սակայն ունեին մի կործանարար առանձնահատկություն, դրանք ճնեղիս ոչ ոք չէր մսածում, որ կարելի է առաջնորդվել ինչ-ինչ օրենքներով, այդ իսկ դաստիարակ դրանք խեղդվում էին արյան հեղեղների մեջ:

Մենք չենք դաստիարակում բնարկիլ այստեղ՝ օրինակա՞ն է ադոս կամ իրավակա՞ն հարստահարիչ վարչակարգի սառադան համար ո՛սքի ելած ժողովրդի շարժումը: Մենք հարցր դիտարկում ենք սուկ մարդասիրական ճեռակլունից:

Միայն XVIII դարում առաջ ֆա՛ւլեց այն մի՛սքը, որ իրավունքի նորմերը ոչե՛ս է կիրառվեն նույնիսկ նրանց նկատմամբ, ո՞վքեր գե՛նք են վերցրել սեփական ի՛շխանության դե՛մ: Նե՛սասեղի իրավաբան Վասեղն առաջինը ծեռակերոց այդ մի՛սքը, ճի՛շ է, շատ երկչոս կերտով:

Գրե՛ք երկու ճանամյակ անց մե՛ծ հույսեր արթնացան, երբ Ամերիկայի անկախության դաստիարակի ժամանակ հակամարտող կողմերն սկսեցին դեռադանել դաստիարակները սովորաբային իրավունքի նորմերը: Սակայն դրանք կարճ ճեղքին, քանի որ անկախության համար մղվող այլ շարժումներ ճեռվեցին ամենավերջին դաժանությամբ՝ Հունաստանում, Լեհաստանում, Լատինական Ամերիկայում:

Չնայած Ամերիկայի ֆաղափացիական դաստիարակի սարսափներին, օրենքն այստեղ, այնուամենայնիվ, դաստիարակում էր Աբրահամ Լինկոլնի և նրա իրավախորհրդատուի՝ Ֆրենսիս Լիքերի շնորհիվ, որը ներքին ընդհարումներին կլիրեց իր հայքնի «Հրահանգներ ԱՄՆ դասային գործերին» գրքի մի ամբողջ բաժին: Լիքերն այստեղ հանգում էր այն մե՛քին, որ հակամարտող կողմերը դաստիարակում են դրանուլանել դաստիարակի օրենքները:

Սակայն հե՛սագա դաստիարակների ժամանակ քիչ չեն դաժանություններ և

արյունահեղության դեղերը: Օրինակ, 1871 թ. Փարիզի Կոմունայից հետո 25000 մարդ սոյանվեց առանց դաս ու դասաստակի:

Հենց այդ ժամանակ ԿեՄԿ-ն ակտիվ գործունեություն ծավալեց ավելի մարդասիրական գաղափարների կենսագործման ուղղությամբ: Սակայն նա այս ճանապարհին ոչե՛ս է հաղթահարե՛ր հսկայական. առաջին հաջափից՝ գրեթե անհաղթահարելի խոչընդոտներ. նվաճել երկու սրբազան միջնաբերդեր՝ ազգային ինքնիշխանության և դեմոկրատիայի: Այնուհետև Լ. որ որևէ կառավարության համար չկա ավելի սարսափելի թեմամի. Բան նրանի. ովքեր ուժի միջոցով ուզում են ստղակել գոյություն ունեցող վարչակարգը: Կառավարությունը նրանց համարում է հանցագործ և չի ցանկանում. որ դրսից որևէ մեկը միջամտի և կարծիք հայտնի առաստաբարությունը ճնշելու համար իր օգտագործած միջոցների օրինակաբանության վերաբերյալ: Ուստի զարմանալի չէ. որ այս նրբին դորսում մարդասիրական ջանքերը մեծադեմ բախվել են դեմոկրատիայի ուժեղ դիմադրությանը և ենթարկվել երկու մեղադրանքի՝ միջամտության դեմոկրատիայի և ներքին գործերի և նյութական ու բարոյական օգնության օգնություն ավագակներին:

Իտալիայի երկրորդ կադիստական դասերագծի ընթացքում 1872-1876 թթ. ԿեՄԿ-ն վերջապես անցավ Ռուբիկոնը և առաջին անգամ օգնության եկավ Բաղաճախական դասերագծի գոհերին: Մարդասիրական շարժման նշանակալի դեմեղից մեկի՝ իտալական Կարմիր խաչի նախագահ. դոկտոր Լաևոյայի միջնորդությամբ նա հասավ այն բանին. որ իշխանությունները բանակին հրահանգեցին հարգանքով վերաբերվել վերաբերների. բուժամենակագծի և գերիների նկատմամբ:

Քիչ անց, բուրերի դեմ Հեղեկովիցայի 1874 թ. առաստաբարության ժամանակ ԿեՄԿ-ն որոշեց ձեռնարկել օգնության ուղղակի գործողություններ և իր դասվիրակին գործողեց դեղերի վայր՝ ընդգծելով. որ Կարմիր խաչի շարժաչիրիները «բացառապես մարդասիրական են և կառ չունեն Բաղաճախանության հետ»:

Բաղաճախական դասերագծների հնարավոր կանոնակարգման հարցը կենտրոնվեց Կարմիր խաչի 1912 թ. համաժողովի ընթացքում: Ամերիկայի դասվիրակ Քյարկը հանդես եկավ նման ընդհարումներին Կարմիր խաչի միջամտության օգտին: Նա երկրորդ բուն արձագանք առաջացրեց: Մասնավորապես. Ռուսաստանի դասվիրակը հայտարարեց. «...Կարմիր խաչի ընկերություններն իրավունք չունեն հարգանքով վերաբերվել խոտարար կամ հեղափոխական խմբերի նկատմամբ. որով իմ երկրի օրենքներով հանցագործ են համարվում»: Ինչպես տեսնում ենք. դեռ շատ հեռու էին Կարմիր խաչի ոգուց: Այդ հարցի կադակցությամբ այդպես էլ որոշում չկայացվեց:

Այս անհաջողությունը Կարմիր խաչին չխանգարեց գործել 1917-1919 թթ. Արևելյան Եվրոպան համակամ հեղափոխական դեղերի ընթացքում: 1918 թ.

օգոստոսի 7-ին Լենինը մի հրամանագիր ստորագրեց. որով ճանաչում էր ժողովրդական կոնվենցիան: Սակայն դա չի նշանակում. թե այն դատարանակց օգտագրված գործողությունների ժամանակ: Հունգարիայում Բեյա Կոնր ԿեՄԿ-ին հնարավորություն սվեց այցելել և օգնություն ցուցաբերել կադակներին:

Կարմիր խաչի 1921 թ. համաժողովը տղի ունեցավ ավելի նոյաստավոր օրնորսում. և այս անգամ ընդունվեց. որ Բաղաճախական դասերագծների գոհերը բարոյական իրավունք ունեն արժանանալու մարդասիրական վերաբերմունքի և օգնության:

1936 թ. սկսվեց Բաղաճախական դասերագծն Իտալիայում. որը երեք տարի շարունակ արյունով ներկեց երկիրը: ԿեՄԿ-ն իր գործունեությամբ կարողացավ փոքր-ինչ մեղմել մարդկանց առաջադիմությունը: Նա դատարանացրեց. որ համադասաստան վերաբերմունքը դրսևորվի հիվանդանոցների նկատմամբ. նա դասվիրակներն այցելեցին 40000 ռազմագերու և մասնակցեցին դասակարգների փոխանակությանը: Հարազատները հնարավորություն ունեցան ԿեՄԿ-ի ժողով գործակալության միջոցով նամակներ ստանալ գերիներից :

Երկրորդ աշխարհամարտից հետո դարձավ. որ ասիանաբար նվազելու են միջազգային դասերագծները. մինչդեռ գոյություն ունեցող վարչակարգերը ստղակելու նոյաստակով ներքին ընդհարումներն անելու են: Եվ այսպես. ԿեՄԿ-ն եկավ այն մտքին. որ անհրաժեշտ է գործող իրավունքի մեջ ներմուծել մի նոր՝ ժողովրդական կոնվենցիաների ընդհանուր 3 հոդվածը. որի իմաստը. ոչ ավել. ոչ ոչակա՝ ազգային երկուրրը միջազգային իրավունքին ենթարկելն է:

Այս խնդիրը լուծվեց 1949 թ. Գիվանագիտական համաժողովում. երկարատև և կրհաս կենտրոններից հետո: Լուծումը միանգամայն նոր էր. համարձակ և դարադրաբար: Այն նշանավորում էր ժամանակակից իրավունքի զարգացման վճռական մի փուլ. որը վորժում էր սահմանափակել դեմոկրատիայի ինքնիշխանությունը՝ հոգուս անհասի:

Հեղինակները ձգտել էին առանձնացնել. մի կողմից. կոնվենցիաների հիմնարար սկզբունքները՝ բացարձակ արժեք ունեցող մարդասիրական կանոնները. որով ոչե՛ս է անվերադարձի դատարանակց քոլոր հանգամանակներում և մյուս կողմից՝ մնացած դրոյքները. որով կողմերը ոչե՛ս է ջանան կիրառել իրավունքի կամ մասնակիորեն. հասուկ համաձայնագրերի միջոցով:

Քանի որ այդ սկզբունքները հասակ ստեղծակամ չէին. համաժողովն րեդուկցիոն անձի նկատմամբ հարգանքի մասին մի ընդհանուր ձեղակերպում. որ դարձնակում էր 3 հոդվածը. և որը ԿեՄԿ-ն ադարդյուն առաջարկում էր ընդունել որդես կոնվենցիաների ներածություն: Այս հոդվածում բվարկվում էին այն գործողությունները. որով արգելվում են բոլոր հանգամանակներում. այդ բվում կյանքի. ֆիզիկական անձեղնակալություն դեմ ոսնձգությունները. ան-

ծի արժանադասվուրբյան ոսնահարունը, դասանդ վերցնելը և այն դասավճիռներին ի կատար ածունը, որոնք չեն կայացվել օրինական դասարանի կողմից:

Սակայն 3 հոդվածը չէր աղյահովում այն երաւխիւհները, որոնք սուի նրանք, ովքեր զեննը ձեռնիւն հանդես էին եկել կառավարության դէմ, չլրացվեն ազգային օրենսդրութլանը: Ռազմագերիների և բռնված աղլսամբների իրավունքներին հավատարեցման վճռական քայլը դեռ չէր արվել:

Հոդված 3-ը նեում էր նաև, որ նրա «դրույթների կիրառունը չի կարող եուսավել ընդհարման մեջ զսնվող կողմերին իրավական կարգավիճակը»։ ինչոքես նաև, «Ռեւէ անկողմնակալ մարդասիրական կազմակերպություն, ինչոքես, օրինակ, Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեն, կարող է իր ծառայություններն առաջարկել ընդհարման մեջ զսնվող կողմերին»։ «Պատվիրակներինց մեկին խուսերով, այս ամենն, ըստ էութլան, 3 հոդվածը վերաձում է մի յուրօրինակ «մինի կոնվենցիայի»:

Այսոլիսով, 3 հոդվածը նեանակալի քայլ է ժնկյան իրավունքին ունիվերսալացման ճանադարին: Այն արդեն անգնահատելի ծառայություններ է մատուցել՝ գործնականում կիրառվելով ոլեսութլան բարի կամքին համադրասալսան, քանզի հարկ է նեւել, որ որու ոլեսություններ դարգադես ժխտում են ներքին բախման գոյությունը:

Սակայն 3 հոդվածը միայն առաջին քայլն էր: Այն այնքան բերի էր, որ հեսագա մեակումը և զարգացումը դարգադես անհրաձեսություն էին: Այդ դասճառով ԿԽՄԿ-ն որուեց 1974 թ. Դիվանագիտական համաժողովին ներկայացվելիք լրացուցիչ արձանագրություններից մեկն անբողջութլանը նվիրել միջազգային բնույթ չկող ընդհարումներին: Խոսքն, ըստ էութլան, 1 արձանագրութլան դարգեցված սարբերակի մասին է, որ հարմարեցվել է ներքին ընդհարումների առանձնահատուկ դրայմաններին:

Այսոլիսի մանրամասն արձանագրութլան ընդունման գինը եղավ նրա կիրառման ոլորտի ներդացումը՝ 3 հոդվածում նեւլածի համեմատ: Այստեղ խոսքն այն զինված ընդհարումների մասին է, որոնք տեղի են ունենում կառավարական գորբերի և դասալիսանատու հրամանատարութլանը գործող հակակառավարական զինված ուձերի կամ կազմակերպված այլ զինված խմբերի միջև, որոնք ազգային սարածի մի մասին վրա իրականացնում են այնոլիսի վերահսկողութլան, ինչը նրանց թույլ է սալիս անընդհատ և համաձայնեցված ռազմական գործողություններ անցկացնել և կիրառել արձանագրությունը: Լրացուցիչ գգուսավորութլան հանդես բերելով՝ հեղինակները հատուկ նեւել են այն բախումները, որոնք դուրս են մնում սույն սահմանումից: Դրանք են՝ ներքին կարգուկանոնի խախտման, լարվածութլան դեղբերը, անկարգությունները, բռնութլան առանձին գործողությունները:

Այսոլիսով, 11 արձանագրությունը կիրառվում է մեծ լարվածութլան ընդհարումների ժամանակ, սակայն՝ ոչ անողայնան քաղաքացիական դասերազմներ

լի՝ այս տերմինի աննեախիս իմաստով, քանի որ այստեղ չի դրահանջվում ոչ ոլեսերազմական իրավիճակի ճանաչում, ոչ էլ կառավարութլան նմանվող կառույցների առկայութլան աղլսամբ ուձերի մոտ: Այնուամենայնիվ, ինչոքես հատուկ նեւլում է արձանագրությունում, 1949 թ. 3 հոդվածը մնում է ուձի մեջ, ենեսարբար ԿԽՄԿ-ն կարող է այն ամեն անգամ վկայակոչել այն ընդհարումների առնչութլանը, որոնց վրա 11 արձանագրությունը չի սարածվում:

11 արձանագրութլան վերջնական սարբերակն ընդունելիս իրադարձություններն անակնկալ և անհաճո ընթացք սացան: Երրորդ աեխարիի որու երկրների կսրուկ հակազդեցութլան արդյունքում, վերջին դահին նախազձից հանվեց դրույթների գրեթե կեսը, և այս երջադարձն առանձնադես հակազդեցութլան շառաջարեց մյուս դասվիրակների երջանում:

11 արձանագրությունը, որ բաղկացած է 27 հոդվածից, խիստ սուձեց այդ հաղձեղ ու չնսածված անդամահատմից: Սակայն նույնիսկ այդ տեւով այն նեանակալից ստաջընթաց քայլ է մարդասիրական իրավունքի մեջ: Նրա ամենեկալուր դրույթները հիմնական երաւխիւհներ են աղյահովում բոլոր այն մարդկանց համար, ովքեր չեն մասնակցում ռազմական գործողություններին, մասնավորադես՝ կանանց և երեխաներին, և մարդասիրական վարվելակերոլ են երաւխալորում ազասարկված անձանց հանդեղ: Զրեական հեսադնդուն ուղեկցվում է անհրաձես իրավական երաւխիւհներով, սակայն կառավարութլան դեմ զենք բարձրացրած մարդիկ, այնուամենայնիվ, հեսադնդման ենթակա են:

Մինչ արձանագրութլան ընդունումը՝ ոչինչ չէր դրասարում չաագայի իրավունքը կիրառել ներքին ընդհարումների ժամանակ, մի բան, որ բնակչութլանը դնում էր կառավարութլան կամայականությունների սղառնալիքի սակ, մասնավորադես՝ երբ խոսքը վերաբերում էր զենքի կիրառմանը և օդային ռմբակոծումներին: 11 արձանագրությունը, վերցնելով նախորդ արձանագրութլան մի քալ սկզբունքներ, կարողացավ լրացնել այդ բացը: Նրանում նեւլում է, որ քաղաքացիական բնակչությունը, ինչոքես նաև այն ամենն, ինչ անհրաձես է նրա գոյասնման համար, չոլեք է դառնան հարձակումների առարկա: Արգելվում էին նաև բնակչութլանն ահաբեկեկոլ նդասակ հեսադնդող գործողությունները: Ելլս մի հեսարբեր բան, նախորդի նման՝ 11 արձանագրությունը ևս դասեղլանում է վսանգալոր ուձեր դարունակող կառույցներն ու կայանները:

Ինչոքես տեսնել, 1949 թ. կոնվենցիաների ընդհանուր 3 հոդվածը, ինչոքես և 11 արձանագրությունը, զուտ իրավաբանական իմաստով հաս, *stricto jure*, կիրառվում են միջազգային բնույթ չկող ընդհարումների նկատմանը, այսինքն դրանք չեն վերաբերում սովորական ներքին անկարգություններին կամ քաղաքական լարված իրավիճակներին: Նման իրավիճակներում ԿԽՄԿ-ն փորձում է օգնել տուձածներին՝ այցելեկով քաղաքանարկյալներին ամենուր, որտեղ նրանք թույլ են սալիս:

Իրավաբանական տեսակետներից մեկն իրավիճակներում սնծանց դաստիարակությունն ավելի շուտ վերաբերում է մարդու իրավունքների, քան Ժնկյան իրավունքի ոլորտին, ուստի մենք չենք անդադրաբանա այդ հարցին:

6. ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԻՐԱՎՈՒՆԷՐ

ԻՆչոյան նեւը ենք, դաստիարակի կամ Հասագայի իրավունքի սահմանում է դաստիարակող կողմերի իրավունքներն ու դաստիարակողները ռազմական գործողություններ վարելու ընթացքում՝ սահմանափակելով թեմայում վնաս պատճառող միջոցների և մեթոդների նրանց ընտրությունը: Նրա կիրառման ուրիշ շուտ ավելի լայն է, քան Ժնկյան իրավունքինը, թեև այն նույնպես ունի, ճիշտ է, նվազ որոշակի, բայց մարդասիրական բնույթ, քանզի նրա հիմնական խնդիրն է նվազեցնել դաստիարակի դաստիարակողները և ավելորդ դատարարություններ, որոնք չեն բխում դաստիարակի նպատակից, այն է՝ ճշեղ թեմայում դիմադրությունը: Իրավունքի այս եղանակը ոլորտներ համեմատելիս ասում են, թե Հասագայի իրավունքն, ի տարբերություն Ժնկյան իրավունքի, ավելի շուտ հենվում է բանականության, քան զգացմունքների, փոխադաստիարակության, քան բարեգործության վրա:

Այստեղ մենք կանգ կառնենք դաստիարակի իրավունքի երկու կողմերի վրա, որոնք մեզ հետաքրքրում են իրենց արտահայտված մարդասիրական բնույթի տեսակետից, իսկապ ընկալության դաստիարակությունը դաստիարակի արժեքներից և որոշ գիտնականների օգտագործման արգելիչ կամ սահմանափակումները:

Եթե ոչ մարդասիրական իրավունքը 1864 թ. Ժնկյան կայացրած վերջնական սկզբնական թիվերի արգելիչ է, ապա դաստիարակի իրավունքի առաջին գլուխը գրվել է Սանկտ Պետերբուրգում, 1868 թ.: Նոր տիպի փամփուռների գոտից սահմանափակումը /խոսքը վառարկող լցված փամփուռի մասին է, որը դաստիարակի հարվածի ժամանակ/ Ալեքսանդր II ցարը, որն արդեն դրսևորել էր իր մարդասիրական համոզմունքները՝ վերացնելով ճորտատիրությունը, մի խուրդատողով հրավիրեց իր մայրաքաղաքում, որի նպատակն էր «հետադարձին չափ մեղմել դաստիարակի դաստիարակող ստատիստները»: Այն ամփոփվեց 1868 թ. դեկտեմբերի II-ի Սանկտ Պետերբուրգի հռչակագրով, որին մինչ օրս էլ անդամակցում են սասնյոթ երկրներ: Այն արգելում էր ոչ միայն դաստիարակի գնդակները, այլև, Եվեյցարական դաստիարակության առաջարկով, բոլոր «մինչև 400 գրամ կշռող կամ դաստիարակի կամ դաստիարակի նյութով լցված կամ երկիզվող արկերը»: Ի դեպ, նեւնք, որ Երկրորդ համաշխարհային դաստիարակի ժամանակ երկիզվող արկերի օգտագործման արգելիչ չդաժողանվեց: Սակայն Սանկտ Պետերբուրգի հռչակագրի առնվածմաստով արժեքն այն է, որ նա իր նախարա-

նում միանգամից և գարնանալի ճգնաժամը ձևակերպել է դաստիարակի իրավունքի հիմնական սկզբունքը: Ահա թե ինչ է այնտեղ առկա.

«Հասագի արժեքով, ...որ դաստիարակի... միակ օրինական նպատակը դեմ է լինի թեմայում ռազմական ուժի բուլաղումը.

Որ այդ նպատակին հասնելու համար բավական է Եստից հանել հնարավորին չափ մեծ բովով մարդկանց.

Որ այնտիպի զենքերի օգտագործումը, որոնք մեծացնում են Եստից դուրս և կամ մարդկանց զուր ստատիստները կամ նրանց մահն անխուսափելի դարձնում, չի կարող համարվել նեւում նպատակին համապատասխանող.

Որ նման զենքի օգտագործումը հակասում է մարդասիրության օրենքներին...»:

Նեւնք, որ հռչակագրին արտացոլում է նաև այն ստատիստները ստատիստների դաստիարակությունը՝ հետագայում հանդիպելու և անմատչելի այլ զենքերի արգելման հասցը բնառելու վերաբերյալ: Հիշենք այս հանգամանքը:

Յրենսիս Լիբերի և Բլունզլիի աշխատանքները հասարակական կարծիքը նախադաստիարակել էին այն մեթոդ, որ դաստիարակի կանոնակարգման հարցն անհրաժեշտ և հնարավոր է: Այդ ձգտումն իր արտահայտությունը գտավ ռուսական ցարի նախաձեռնությամբ դաստիարակի իրավունքի կողմից կայացրած նվիրված համաժողովում, որը տեղի ունեցավ 1874 թ. Բրյուսելում:

Համաժողովում ամենալայն բնառվածն առարկա դարձավ մարտիկների բնառումն հարցը՝ այն անձանց, ովքեր իրավունք ունեն մասնակցելու ռազմական գործողություններին: Եվ հենց Բրյուսելում մեակվեցին այն հռչակագրեր չորս դաստիարակները, որոնք հետագայում բառ առ բառ տեղ գտան դաստիարակի օրենքների և սովորույթների մասին Հասագայի կանոնակարգում: Ռեպրոդուկտներին նվիրված մասում սովորում էր, որ «բայց և անդաստիարակ» փաղափներն ու բնակավայրերը չդեմք է հարձակման ենթարկվեն, դրույթ, որ դրեց Հասագայի փաստաթղթերի հիմքում:

Բրյուսելի հռչակագիրը երբեք ուժի մեջ չմտավ, քանի որ ոչ ոք այն չվավերացրեց: Այնուամենայնիվ, այն կարևոր փուլ նեանավորեց: 1880 թ. Միջազգային իրավունքի ինստիտուտն ընդունեց «Օբստրուկի ձեռնարկը», որի խմբագիրը Կարմիր խաչի հիմնադիրներից Գուստավ Մուսսինեն էր: Ձեռնարկը հստակ ձևակերպում էր դաստիարակի իրավունքի սկզբունքները, այստեղ նաև հաճախաբար կարգված ձևով ներկայացվում էին մարդասիրական խղիւղները և ռազմական անհրաժեշտությունը:

1898 թվականին Նիդրլանդ II ցարը հրավիրեց առաջին «խաղաղության համաժողովը», որը տեղի ունեցավ Հասագայում: Այն նպատակ ուներ սահմանափակել դաստիարակի դաստիարակող չարիքները և արգելել զենքի նոր տեսակները: Դա մեծ հույսեր էր արթնացրել, սակայն 1899 թ. մայիսի 18-ին գումարված համաժողովի մասնակցից 26 երկրների ներկայացուցիչներն արագ հրաժարվեցին

ա/ Խաղաղ բնակչության դաժադանությունը նազմական գործողություններից

5

զենք-զինամթերքի սահմանափակման, դայթուցիկ կյուրերի և սուզանավերի արգելման գաղափարից: Այնուամենայնիվ, համաժողովն անարդյունք չավարտվեց, քանի որ որոշում կայացվեց արգելել «օդադարիկներից արկերի նետումը»: Խեղդող գազերի օգտագործումը /որոնք այդ ժամանակ դեռևս գիտական ֆանաստիկայի ոլորտից էին/, ինչդեռ նաև արդեն գոյություն ունեցող և ահավոր վերեր առաջացնող «մարդու մարմնում հեճուքային բացազատող և սպիակացող» կամ, այսուհետ կոչված, «դում-դում» զենակների օգտագործումը:

Սակայն համաժողովի գլխավոր խնդիրը եղավ «Ցամաքային դաժադանների օրենքների և սովորույթների մասին կանոնակարգի» ընդունումը, որը հիմնվում էր Բրյուսելի հռչակագրի և Օֆսթորդի ձեռնարկի վրա: Մենք դրան կանոնադաշտում 1907 թ. վերանայված փաստաթղթերի առնչությամբ:

Բացի 1864 թ. Ժնևի կոնվենցիայի դրույթները ծովային դաժադանների նկատմամբ կիրառող կոնվենցիայից, 1899 թ. ընդունվեց նաև ընդհարումների խաղաղ կարգավորման մասին կոնվենցիան:

Համաժողովի մասնակիցները կոչ էին անում խաղաղության մի նոր համաժողով գումարել՝ սկսած աշխատանքներն ավարտին հասցնելու նպատակով: Այն տեղի ունեցավ 1907 թ., դարձյալ Հաագայում, այս անգամ՝ Միացյալ Նահանգների նախագահի նախաձեռնությամբ:

Համաժողովի ընթացքում վերանայվեցին կանոնակարգը և երկու կոնվենցիաները, հասկալիքներ ընդհարումների խաղաղ կարգավորման մասին կոնվենցիան, որին հավելվեց ընդհարումները կանխարգելելու նպատակով արգելադրված ընթացակարգի մի նախագիծ: Նախորդ երեք հռչակագրերից երկուսը՝ դաժադանակների «դում-դում» փամփուռներին և օդադարիկներից նետված արկերին վերաբերող հռչակագրերը:

Նոր կոնվենցիաներից մեկը նվիրված էր նազմական գործողությունների սկզբին վերաբերող ընթացակարգին, իսկ երկրորդը՝ չեզոք տեղությունների իրավունքներին ու դաժադանություններին: Մնացած յոթ կոնվենցիաները վերաբերում էին ծովային դաժադանին, որն էլ հասնողաբար է 1907 թ. համաժողովի գլխավոր նպատակը:

Հասագայի կանոնակարգը XX դարի ամբողջ ընթացքում շատ դաժադաններ է կանոնակարգել, իսկ նրա դրույթներից շատերն առ այսօր ուժի մեջ են: Այն մի կողմից սահմանում է դաժադանող կողմերի իրավունքներն ու դաժադանությունները նազմական գործողությունների ընթացքում, մասնավորապես՝ մարտիկների վարձագրի, մյուս կողմից՝ սահմանափակում ավերող վնասներ հասցնող միջոցների ու մեթոդների ընտրությունը: Սակայն կանոնակարգի մի շարք կետեր լրացվեցին կամ փոխարինվեցին Ժնևյան կոնվենցիաների, իսկ վերջերս՝ նաև լրացուցիչ արձանագրությունների դրույթներով:

Իսկ այժմ, ինչդեռ և նեղ էինք, անդադարում դաժադանի իրավունքի երկու կարևոր ոլորտներ:

Երկար ժամանակ դաժադանակ, մինչև որ կհաստատվեին մարտիկների և նազմական գործողություններին չմասնակցող անձանց սարանջատման սկզբունքը: Դառն է արտոնակ այն կարծիքն էր իբրևում, որ դաժադան ընթացում է ոչ միայն դաժադանությունների և նրանց բանակների, այլև ժողովուրդների միջև: Հետևապես, քաղաքացիական բնակչությունը հայտնվում էր հատկապես իբրևանության ներքո, որը, եթե նույնիսկ խնայում էր այդ մարդկանց կյանքը, նրանց դաժադանում էր հարկադիր աշխատանքի, քաղաքում ունեցվածքն ու ոսնահարում նրանց սարական իրավունքները: Դեռևս Երեսնամյա դաժադանի ժամանակ Գոթհոսն ընդունում էր իրերի այս վիճակը:

Այն միջոց, որ ժողովուրդը չդեռ է ներգրավվի դաժադանում, առաջին անգամ հայտնվեց XVI դարում, սակայն արձանագրվեց միայն XVIII-ում: Դժբախտաբար, դաժադանները միջոցների շեղակի զարգացումը XX դ., կատարածի ճակ չընկելով սկզբունքը, այնուամենայնիվ, վստահեց դրա իրագործումը: Հորիզոնում հայտնվեց համընդհանուր դաժադանի սղառնակիքը:

Առաջին համաշխարհային դաժադանում արդեն ի հայտ եկան Հաագայի կանոնակարգի ակնհայտ թերությունները: Եվ սա զարմանալի չէ, քանի որ նրա նորմերը, նույնիսկ՝ վերանայված տեքստով, ընդունվել էին 1907 թ., մինչդեռ առաջին օդային ռմբակոծությունները տեղի ունեցան 1911-1912 թթ. իսլավա-թուրքական դաժադանի ժամանակ: Մի նոր աղետ ևս ի հայտ եկավ՝ ի դեմս թունավոր գազերի կիրառման: Այդ մասին, սակայն, կխոսենք քիչ ուշ:

Եթե դաժադանից հետո հնարավոր եղավ արգելել բիմիական և կենսաբանական զենքերը, մի բան, որ արագույնով 1925 թ. Ժնևի արձանագրության մեջ, օդային դաժադանի կանոնակարգման ուղղությամբ ոչ մի ընդհանուր համաձայնություն չկայացավ: Ոչ ոք նաև անհրաժեշտ չհամարեց խաղաղության երրորդ համաժողովը հրավիրել: Առավելագույնը, որ հնարավոր եղավ անել, իրավաբանների մի համոզմանով ստեղծում էր, որն իր նիստերը գումարեց Հաագայում, 1922-1923 թթ. և մտակեց օդային թիրախների ցանկը ներառող օդային դաժադանի մի հիմնալի օրենսգրքի: Սակայն դա այդուհետ էլ մնաց նախագծի վիճակում: ԿՆՄԿ-ն նույնդեռ ջանք չէր խնայում, սակայն առարկություն: 1940 թ. մարտին նա դաժադանող կողմերին առաջարկեց համաձայնագիր կնքել, որով հռչակվի քաղաքացիական բնակչության անձեռնմխելիությունը, և հայտարարվի, որ միայն նազմական օբյեկտները կարող են հարձակման ենթարկվել, սակայն՝ դարձյալ աղարայուն:

Ավիացիայի ավերիչ գործողությունները 1939-45 թթ. աննախադեռ էին: 1940 թվականից սկսած՝ օդային դաժադանը սարսափելի չափեր ընդունեց՝ ոչնչացնելով մեկուկես միլիոն քաղաքացիական անձ, որոնցից 600000-ը՝

Քերճանիայում և 360000-ը՝ Ճադոնիայում, չհաշված բազմաթիվ վիրավորներին, որոնցից շատերն ամբողջ կյանքում հաճախում դարձան: Աշխարհն անգոր հեկտոմ էր դաստիարակել միջոցների անբարեխառնումները, որը դաստիարակող դարձնում էր ավելի ու ավելի «համընդհանուր» սովորական գեներացիոն հասնելով ասոմային ռումբի և կիրառելով այնուհետև միջանկյալ տեսակներ, ինչպիսիք են «գորգածն ռեբախարումները», ՖԱՈՒ-2 հրթիռները և նախաձեռն: Պատերազմի ավարտից հետո էլ միջուկային իրազեկումն էր ստանալիս հայտնաբերվածությունները, և այսօր արդեն մեկ ջերմամիջուկային ռումբը բավական է մի մեծ հաղաթ աշխարհի երեսից ջնջելու համար:

Սակայն առավել մտահոգիչն այն էր, որ եթե ավերված հաղաթները վերականգնվում էին, առաջ ոչինչ չէր արվում վերականգնելու համար 1907 թ. կանոնները, որ բաղվել էին նույն ավերակների սակ. բացառությամբ մի կոնվենցիայի, որ կնքվեց 1954 թ. Հասպայում. ՅԱԷՆԵՍԿՕ-ի հովանու ներքո, և որը վերաբերում էր արվեստի գրուպործողների և մեակուրային արժեքների դաստիարակումը:

Այդ ժամանակ ԿԽՄԿ-ն հաղաթային բնակչությանը ոչնչացումից դաստիարակելու ևս մի փորձ արեց, թեև դա նշանակում էր դուրս գալ ժնկյան կոնվենցիաների ավանդական օրջանակներից: Այդ բարդ աշխատանքը նա սկսեց մի դարձ հավաստումից՝ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ բնակելի կենտրոնների զանգվածային ռեբակոնստրուկցիաները ռազմավարական առումով արդարացիված չէին:

Փորձագետների հետ խորհրդակցելով՝ ԿԽՄԿ-ն դաստիարակեց մի «կանոնների նախագիծ», որը ներկայացվեց 1957 թ. Կարմիր խաչի XIX միջազգային համաժողովին: Յապոնի արև. մեծ տնտեսությունները ոչ մի մտադրություն չունեին բնորոնել այդ կանոնները՝ ցանկանալով ազատ գալ իրենց միջուկային ոլորտում:

Սակայն այս անհաջողությունը բնաբախի շարեց ԿԽՄԿ-ին: Սահմանվելով 1965 թ. Կարմիր խաչի XX միջազգային համաժողովի, ինչպես նաև 1968 թ. ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի հավանությունը՝ նա նախադաստիարակեց մի շարք դրոյթներ, որոնք որոշ փոփոխություններով տեղ գտան ժնկյան կոնվենցիաների յուրացիչ արձանագրություններում: Դա կարելի է համարել 1974-1977 թթ. Դիվանագիտական համաժողովի մեծ նվաճումը:

Այս սղավորիչ փաստաթղթի բազմաթիվ դրոյթներից առանձնացնենք վարդուց սղավաթ՝ հաղաթային բնակչության և հաղաթային օբյեկտների սահմանումը, ի հակադրություն գիտնականների և ռազմական օբյեկտների, որոնք կարող են հարձակման ենթարկվել: Հաստի նվաճում էր հաղաթային բնակչության անձեռնմխելիությունը՝ ընդգծելով, որ վերջինս չի կարող հարձակման ենթարկվել, և որ արգելվում են, այդպես կոչված, «սահաթկող ռեբակոնստրուկցիաները»: Ինչպես նաև ոչ ընտրական կամ փոխանցման նպատակով ռեբակոնստրուկցիաները:

Հաստի հողված էր նվիրված դաստիարակի ժամանակ դաստիարակի հուշարձանների, դաստիարակի վայրերի և արվեստի սեղծագործությունների դաստիարակումը: Մեկ այլ հողվածով արգելվում էր, որպես դաստիարակելու մեթոդ, բնակչությանը սովի մասնելը: Ուստի արգելվում են հարձակումները գյուղատնտեսական ցանխատարածությունների, անասունների, խմելու ջրի ամբարների և հաղաթային բնակչության կենսագործունեության համար անհրաժեշտ այլ օբյեկտների վրա: Հաստի դրոյթ էր նվիրված նաև ընտանի միջապայի դաստիարակումը, որն իսկապես նորանորություն էր: Մեկ այլ հողվածով արգելվում էր հարձակումն այնուհետև կատարելի վրա, որոնք վստահալի ուժեր են դարձնակում, և որոնց ազատելը վիթխարի վստահ կարող է հանդիսանալ հաղաթային բնակչության համար: Այդպիսի կատարելից են՝ ամբարակները, դաստիարակները և անտնակայանները, եթե միայն դրանք չեն օգտագործվում «ռազմական գործողություններին ուղղակի, մեսական և զգալի աջակցություն ցուցաբերելու նպատակով»:

Ավերակներն արանց այն նախագրուտական միջոցները, որ յուրաքանչյուր հարձակումից առաջ անհրաժեշտ է ձեռք առնել՝ բնակչությանը վնաս չդատարելու համար, մասնախրադես, ռազմական օբյեկտների ճանաչումը նախահան նրանց վրա հարձակվելը, շրջապատված վայրերի և աղտոտվակալանցված գոտիների դաստիարակումը, որոնց կարգավիճակը ոչեք է սահմանվի կողմերի միջև համաձայնության միջոցով, և կոնցենսանց այս նոր հասկարգի ենեմը:

Քաղաքային բնակչության հանդեպ փոխանցումների խողատ արգելումը դարձավ մեծ նվաճում, որ ձեռք բերվեց թեմ քննարկումներից հետո: Որոշ դաստիարակներ կարծում էին, թե այդպես կարելի է շատ հեռուն գնալ և լուրջ խնդիրներ սեղծել որևէ երկրի համար, որը դաստիարակում է միջոցների մեջ հաճախ իսրակոնստրուկցիոն շնորհ և գուցե նաև արձանագրությունը խախտող բեճամոց, որ այդ կողմը կարող է հողուս իրեն օրջել դաստիարակի ընթացիչ սղառնալիքի՝ սակ դնելով նույնիսկ մյուս կողմի գոյաստման հարցը: Նրանք առաջարկում էին փոխանցումների հնարավորությունը թույլ սալ բացառիկ դեղեկում, խիստ կանոնակարգելով դրանք: Սակայն ի վերջո ընդունվեց լիակատար արգելման սարքակը: Համաժողովի դաստիարակները իրավացիորեն չցանկացան մարդասիրական իրավունքի մեջ սղառնցներ թողնել՝ նեղելով, թե որոշ դեղեկում կարելի է ռեբակոնստրուկցիոն խողաթ բնակիչներին:

բ/ Որոշ գիտնականների արգելումը կամ դրանց օգտագործման սահմանափակումը

5

Այստեղ ղեք է խոսենք «դաժան» գեների և զանգվածային ոչնչացման գեների մասին: Այս առումով մեզ հետաքրքրում է ոչ միայն խողաթ բնակչու-

թյան դաստիարակության հարցը, այլև որոշ գիտնականների արգելումը նույնիսկ զինված ուժերի հանդեմ՝ նկատի ունենալով դրանց միջոցով չափազանց մեծ առաքյալներն զանազանելու:

Հնում արդեն փորձեր արվում էին արգելելու որոշ սիրտի զենքեր, ինչպես, ասենք, թույլը, բունավորված կամ բոցավառվող նետերը, ասամնավոր զենքերը և այլն: Արդարացի դաստիարակման հասկացության հետ միասին հռոմեացիները Երջանառության մեջ դրեցին նաև արգելված զենքերի գաղափարը, և նրանք «կեղտոտ դաստիարակում» /*aus. bellum nefarium*/ էին անվանում «կույր» դաստիարակումը, որը ոչ օրենք էր հաշվի առնում, ոչ էլ խնայում կանանց, ծեղերին ու երեխաներին:

Միջնադարում եկեղեցին երկչոս փորձեր արեց որոշ զենքեր, օրինակ՝ արքայազան արգելելու ուղղությամբ: Սակայն այս փորձերը ձախողվում էին՝ բավական «արդարացի դաստիարակում» սխրահոշակ տեսությանը:

Այս մտեցումը շարունակվեց նոր ժամանակներում: XVIII դարում Վաստելի հայտարարեց, որ դաստիարակող կողմերը միջոցների անսահմանափակ ընտրության իրավունք չունեն, և որ յուրաքանչյուր պետությունը պետք է հրաժարվել ավելորդ առաքյալներ զանազանելուց: Սակայն այսօր էլ դեռ դառնալից է այն կարծիքը, որ արդարացի դաստիարակումն ամեն ինչ թույլատրելի է անհրաժեշտության դեպքում /զերմ. *Kriegsrajon*/ կամ որդես փոխճնշման միջոց:

Սանկտ Պետերբուրգի 1868 թ. և Հաագայի 1899 թ. և 1907 թ. համաժողովներում արգելվեցին մի քանի գիտնականներ /դոկտորներ/ արկեր, թույլ. «դուրդուր» փամփուռներ, խեղդող գազեր, և այլն: Չեխոսլովակիայում նաև չափազանց կարեւոր ընդհանուր սկզբունքներ, որոնք առ այսօր դաստիարակում են իրենց այժմեականությունը: Արգելվում է ավելորդ վնաս հասցնող կամ դաստիարակման նպատակներից չբխող զենքերի օգտագործումը: Այդ մասին ավելի մանրամասն կխոսենք մարդասիրական իրավունքի սկզբունքների բաժնում:

Առաջին համաշխարհային դաստիարակումը նոր արդեքեր, որ հայտնի է գազային դաստիարակում անվանումով: Իրականում խոսքը ոչ թե գազերի, այլ հեղուկի փոխարինված մասնիկների մասին էր: Իդր ֆազիսի մոտ 1915 թ. հայտնված առաջին բունավոր ամոլի գոլը դարձավ 15000 մարդ, որոնցից 5000-ը գոհվեց: Պատերազմի վերջում գործաբաններն արձարում էին նույնքան գազային արկեր, որքան սովորական:

Պատերազմից հետո այս սղառնալիքի դեմ ուղղված շարժումը դասակարգվեց Ազգերի լիգայի հովանու ներքո 1925 թ. Ժնևյան արձանագրության ստորագրմամբ, որն այսօր էլ միավորում է 85 դեմոկրատիաների: Այս հակիրճ փաստաթուղթը, որ գործում է փոխադարձության սկզբունքով, արգելում է դաստիարակման ժամանակ խեղդող, թունավոր կամ այլ նման գազերի օգտագործումը: Մա մեծ հայտնություն էր, քանի որ արձանագրությունը հազվադեպ է լուսխոսվել, համեմատյան դեպք՝ լայն մասշտաբներով:

Սակայն, ի սարբերություն ընդունված դիվանագիտական դրակսիկայի, 1925 թ. համաժողովը լիազոր ներկայացուցիչներն իրենց հայացքներն ուղղելով արդարացի՝ արգելեցին նաև մանրէաբանական դաստիարակումը, նեանակալից ֆայլ, եթե հաշվի առնենք, որ արգելվում էր այդ ժամանակ դեռևս գոյություն չունեցող զենք: Նման դաստիարակում, սակայն, հիվանդ երևակայության արգասիք չէր, քանի որ գլխավոր ցարքներն արդեն ձեռնամուխ էին եղել և այժմ էլ շարունակում են այդ ուղղությամբ հետազոտությունները, ինչպես նաև զենքի արձարությունն ու դաստիարակումը, մի բան, որ չի կարող չանհամարձակվել:

Ի՞նչ է մանրէաբանական զենքը: Գոյություն ունեցող 160 վարակիչ հիվանդություններից ընտրվում է որևէ մեկի մանրէ, սեղանցիկային միջոցով բարձրացվում են նրա վարակիչ հասկությունները, այնուհետև ձեռնամուխ լինում դրա զանգվածային արձարությանը՝ թեմամու սարածումն արածելու և համաճարակ առաջացնելու նպատակով: Տեսականորեն, բոսոլիզմի սոփսիմի կես կկողմանը բավական է երկրագնդի ողջ բնակչությունը ոչնչացնելու համար: Սակայն նման զենքի օգտագործումը կասկածելի է, քանի որ դեռ ցուց գործոններ ուսումնասիրված չեն, աղաքցուցված չէ նաև մանրէաբանական զենքի ռազմավարական արժեքը:

Կարելի է ասել, որ այսօր հիմնական և մանրէաբանական դաստիարակումն արգելված է օրենքով՝ Ժնևյան արձանագրությամբ, ինչպես նաև ընդհանուր սկզբունքներով և միջազգային-իրավական սովորություններով: Պատերազմելու այս եղևու բարբարոսական ձևերի դասադարձումն, այստիսով, համընդհանուր բնույթ է կրում:

Երկրորդ համաշխարհային դաստիարակման ավարտին միջազգային հանրությունը դրվեց մեկ այլ, ավելի կործանարար զենքի՝ ատոմային ռումբի սեղծման փաստի առջև: Այն երկու ռումբերը, որ նետվեցին 1945 թ. օգոստոսի 6-ին և 9-ին Հիրոսիմա և Նագասակի ֆաղախների վրա, սղանեցին ավելի քան 120000 մարդ, և առնվազն 100000 մարդ էլ հաճանդան դարձավ: Այդ օրից ի վեր այդ սոսկայի զենքի սղառնալիքը կախված է մարդկության գլխին: Իսկ այսօր արդեն գիտությունը սեղծել է ջերմամիջուկային ռումբեր, որոնք հազարանգամ գերազանցում են իրենց մախորդներին, և որոնցից մեկը բավական կլինի մի մեծ ֆաղախ ոչնչացնելու համար: Մա արդեն վսանգի սակ է դնում ոչ թե որոշ թվով մարդկանց կյանքը, այլ ողջ մարդկության գոյությունը:

Արդյո՞ր օրինակա՞ն է միջուկային էներգիայի օգտագործումը ռազմական նպատակներով: Այս հարցը բուռն քննարկումների տեղի է սվել: Այն տեղ չի գտել մարդասիրական իրավունքի կոնվենցիաների մեջ, քանի որ դրանք ավելի վաղ են սեղծվել, քան միջուկային զենքը: Առ այսօր հնարավոր չի եղել հարցը կանոնակարգել ընդհանուր մի դայանաագի Երջանակներում: Նեխեք սակայն, որ ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան իր 1961 թ. բանաձևով խստորեն դասադարձար-

սել է միջուկային զենքի օգտագործումը՝ դա համարելով ՄԱԿ-ի Կանոնադրության և մարդասիրության սկզբունքների ոտնահարում: Ինչ վերաբերում է 1977 թ. Ժնևյան կոնվենցիաների լրացուցիչ արձանագրությանը, հարցն այստեղ ուղղակիորեն չի արժանավել, ուստի իրավական վիճակն այս առումով էադուս չի փոխվել:

Այս հարցին առնչվող մեկ դեռի կա դասական ոլրակային: Շիտոկայի գործի կատակցությունը Ճապոնիայի դասարաններից մեկը վճիռ է կայացրել, ըստ որի անօրինական է ճանաչվել Հիտոսիմայի և Նագասակիի ռմբակոծումը: Դասավորման ուղեկցող հետախուզական հիմնավորումների մեջ նշվում է, որ զենքի նոր լինելու հանգամանքը բավական չէ՝ այն օրինական դարձնելու համար, որ Հասագայի իրավունքի նորմերը նմանության սկզբունքով սարսածվում են նաև օդային ռմբակոծությունների վրա, որ վերահիշյալ երկու քաղաքները դաշտայնությամբ չէին և հետևաբար՝ ռազմական քիմիա չէին հանդիսանում և վերջապես՝ որ այդ ռմբակոծությունների հետևանքներն ավելի սարսափելի են, քան էթնիկական և մանրէաբանական զենքի: ընդ:

Կամոններն այստեղ բաժանվում են: Հարցին նվիրված համադասասխան իրավական փաստաթղթերի բացակայության դասճառով սփռված են դիմել իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներին: Այստեղ հարկ է արքերել ռազմավարական զենքը /գերհզոր ռումբեր/ և մարտավարական զենքը /օր.՝ քնդանոթի արկ/: Ինչ վերաբերում է ասոնային ռումբին, ադա այն սովորական զենքերից արքերվում է ոչ միայն իր հզոր կորճանիչ ուժով, այլև բնույթով, քանի որ նրա առաջացրած հետևանքները ոչ միայն մեխանիկական են, այլև ջերմային, ռադիոակտիվ և անգամ՝ գենետիկական, մի բնագավառ, որ դեռ լավ չի ուսումնասիրված: Նրա դասճառամ սովերածություններն, անհարակույս, մեծադեպ գերազանցում են դասերազմի հետադնույթ սոդասակների քոջանակները, քանի որ ասոնային ռումբը մեծ արաճքի վրա ոչնչացնում է ամեն բան, իսկ դասճառամ ճառադյաններն անասելի են, որովհետև նրանք, ովքեր տեղումտեղը չեն սոդանվել, դանդաղ մահվան են դասադարսվում սասցամ ահաճոր այրվաճքներից:

Մարսավարական միջուկային զենքերի դարսազայում դասկերը քիչ այլ է, եթե հաջողի արսադրել «մաճոր» մարսավարական զենքեր, դրանք ճոգրիս ուղղադել ռազմական օքյեկսների վրա, և եթե դրանք սահմանափակ հետևանքներ ունենան ճարսածության և ժամանակի մեջ, ադա գոյություն ունեցող իրավունքի դայանսներում դժվար է ասել, թե որ օրենքի համաճայն կարելի է արգելել դրանց օգտագործումը, միակ առարկությունը կարող է լինել թեևս «էսկադրային» վսանգը, որ դարունակում են այդ զենքերը:

Ավարտելով այս թեման՝ ասենք, որ հրասադ անհրաճեոսություն է միջուկային էներգիան ռազմական նոդասակներով օգտագործելու վերաբերյալ ամբողջական և ճոգրիս կանոններ ունենալը: Իսկ քանի դեռ նման կանոններ չկան,

չնոսանանք, որ մարդասիրական իրավունքի ընդհանուր սկզբունքները լիովին կիրառելի են այս սրդի դասերազմի նկասմամբ, եթե հանկարճ իր արարի անհաճիվ հետևանքների մասին գաղափար չունեցող որևէ անվորճ արկաճախնդիր իր վրա վերցնի նման դասերազմ սանճագերճելու ահավոր դասասխանասվությունը:

Բացի այսոդես կոչված ԱՄՔ զենքերից /ասոնային, մանրէաբանական, քիմիական/, գոյություն ունեն «սովորական» անվանումը կրող բազմաթիվ զենքեր, որոնք նույնդես կարող են ունենալ ոչ ընհրդական և սարսափելի հետևանքներ: Նոենք դրանց թվում հրկիզող զենքերը, որոնցից՝ նադայնը և հրանեքը, քեկորային զենքերը, այդ թվում՝ գնդիկավոր ռումբերը, սկզբնական մեծ արագությամբ արկերը, որոնք նույնդիսի հետևանքներ են ունենում, ինչ «դումդում» վրամվոճոսները, վերջադես, այսոդես կոչված, նենգ զենքերը, այդ թվում՝ դանդաղ գորճորության ռումբերը, որոնք վսանգի սակ են դոնում օգնության գորճորությունները, ինչդես նաև սովորական սկանները և սկան-ճուղակները:

1974 թ. Դիվանագիսական համաճորդվը նախադասրաստելիս ԿեՄԿ-ն նախազճերում չէր ընդգրկել որևէ զենքի արգելման կամ սահմանափակման վերաբերյալ նոսքեր, քանի որ խնդիրը նրքին էր և ուներ քաղաքական ու ռազմական ենթաստեքստեր: Մակայն մի քանի կառավարություններ, Շվեդիայի գլխավորությամբ, դասհանջեցին, որ համաճորդվն անդրադասնան նաև այդ հարցին: Իր կողմից՝ ԿեՄԿ-ն հրավիրեց կառավարական վորճագեսների երկու համաճորդվ՝ 1974 թ. Լոյցերնում և 1976 թ. Լոգանդում :

Դիվանագիսական համաճորդվն այս հարցով որևէ որոճում չկայարքեց, սակայն առաջարկեց հասուկ այս խնդրին նվիրված ճորդվ գումարել: Այն տեղի ունեցավ 1979-1980 թթ., ՄԱԿ-ի հովանոմ ներքո և ավարսվեց 1980 թ. հոկտեմբերի 10-ի՝ «Չափազանց մեծ վնասավաճքներ դասճառող կամ ոչ ընհրդական գորճորություն ունեցող սովորական զենքի որոճ տեսակների կիրառումն արգելելու կամ սահմանափակելու մասին» կոնվենցիայի ընդունմամբ: Դիճես է, նոր կոնվենցիայի կիրառման ոլրոքը համեմասարար նեղ է, այնուամենայնիվ, սա մեծ և գրեթե անակնկալ նվաճում էր:

Կոնվենցիան դարունակում է ընթացակարգի կանոններ և իրավունքի ընդհանուր սկզբունքների հակիրճ նկարագրություն: Հիմնական դրույթները գեսեղված են երեք հավելվաճքներում, որոնցից առնվազն երկուսը դեքս է վավերացվեն դեսությունների կողմից, եթե նրանք ուզում են կոնվենցիայի մասանակից լինել:

Ի արճանագրությունն արգելում է այն արկերի կիրառումը, որոնց քեկորները հնարավոր չէ ռենսգենի օգնությամբ հայճնարքերել մարդու օրգանիզմում: Դա էիմնականում վերաբերում է քեկորային դլասսիկ ռումբերին:

Ու արճանագրությունը դասադարսում է սկանները, սկան-ճուղակները և

խաղաղ բնակչության դեմ կիրառվող կամ ոչ ընտրողական ձևով կիրառվող այլ զենքեր, որոնք կարող են դասահական գոհեր առաջացնել խաղաղ բնակչության Երջանում և չափազանց մեծ կորուստներ դասճառել՝ ենթադրվող կոնկրետ և ուղղակի առավելության համեմատ: Դա հիմնականում վերաբերում է ռազմական գոտիներից դուրս սեղադրված ականներին: Բոլոր հանգամանքներում արգելվում է ին մաս ավելորդ վնասվածքներ ու սառադամներ դասճառող ական-ծուղակները, մասնավորապես նրանք, որ սեղադրված են արսափուս անվնաս առարկաների, օրինակ՝ մանկական խաղալիքների մեջ, ստորակալիկա, որ, ցավոք, կիրառվում է: Արճանագրությունը դասահանջում է ականների սեղադրման դրանների կազմում և դրանց հրադարսկում ռազմական գործողությունների ավարտից հետո:

III արճանագրությունը մեծ առաջընթաց քայլ նշանակուրեց՝ սահմանափակելով հրկիզող զենքերի օգտագործումը: Բոլոր հանգամանքներում արգելվում է այս զենքի օգտագործումը խաղաղ բնակչության դեմ, և այդ արգելիչ սահմանվում է նույնիսկ այն ռազմական օբյեկտների վրա, որոնք սեղակայված են խաղաղ բնակչության կուսակման վայրերում, ինչպես նաև անճառների և այլ սիոլի բուսական ծածկույթների վրա, բացի այն դեպքերից, երբ դրանք օգտագործվում են գործերի կամ ռազմական օբյեկտների բողարկման համար:

Վերջապես, համաժողովը բանաճև ընդունեց հրաճգային զենքերի մասին՝ կառավարություններին կոչ անելով շարունակել այս զենքերի ազդեցության վերաբերյալ ուսումնասիրությունները և մախազգուշական միջոցներ ճեռնարկել դրանց հեճազա կասարելագործման հարցում:

Մրանք են այն փաստաթղթերը, որ վերջին ճարիներին ընդունվել են մարդասիրական իրավունքի բնագավառում: Մրանք, անուուս, կարևոր ուղեճիշեր են հանուն մարդկության մղվող դայքարի ճանադարիին: Կարելի է համարճակորեն ասել, որ դրանք վճռորոշ դեր են կասարում մարդկության գոյաճևման հարցում: Մաղքենք ուրեճն, որ այդ փաստաթղթերի արագ փալերացումը դեճուրյունների կողմից համընդհանուր բնույթ հաղորդի դրանց:

III

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԿԶՐՈՒՆՔՆԵՐԸ

Միջազգային կոնվենցիաները բաղկացած են բազմաթիվ կանոններից, որոնք հստակ կերպով սահմանում են դեճուրյունների դասակարանությունները: Մակայն այս դուրյունների էճևում կան մի շարք սկզբունքներ, որոնց վրա հենվում են այդ փաստաթղթերը: Երբեճն այդ սկզբունքներն ուղղակի շարադրված են կոնվենցիաներում, երբեճն «ճեճանելի են» ճողերի արանքում, երբեճն էլ դրանք լիում են սովորուքային իրավունքից:

Մեզ հայճնի է Հաազայի կանոնակարգի ներսծությունում ճեղ զճած հաչակավոր «Մարճենի վերադարհումը», որճեղ, մասնավորադեճ, խոսվում է «միջազգային իրավունքի սկզբունքների» մասին: 1949 թ. Ժնևյան կոնվենցիաների շաճ հողվածներ ևս վկայակոչում են այդ սկզբունքները, որոնք նույնիսկ կարևոր են մարդասիրական իրավունքի, որքան իրավական ցանկացած բնագավառի համար: Դրանք կարճես կենդանի մարմնի կմախիլը լիմեն, այն ուղղորդող գիճը, որին դեճ է հեճել չնախաճեճված իրավիճակներում: Դրանց միջոցով կարելի է հեճությամբ գաղափար կսզմել ամբողջի մասին, ուճի դրանց մասին գիճելիքներն ու ճեղեկասվությունն անհրաճեճ և ճարաճել:

Իրավունքի բնարկվելիք ողորճում ներկայացված են մարդասիրական իրավունքի այն նվազագույն սկզբունքները, որոնք գործում են ցանկացած ժամանակ, ցանկացած ճեղում և հանգամանքներում, նույնիսկ կոնվենցիաներին չմիացած դեճուրյունների նկասմամբ, քանի որ դրանք արճացողում են ժողովուրդների սովորուքները՝ մի փաստ, որի մասին կխոսենք ստորև՝ մարդասիրական իրավունքի համընդհանուր բնույթի կադակցությամբ:

Սկզբունքները բնավ չեն հավակնում իրենցով փոխարիճել կոնվենցիաներում ճևակերդված կանոնները: Հենց այդ կանոններին են դիմում իրավաբանները, երբ խոսք է լինում կոնվենցիայի կիրառման մասին:

Յավոք, մենք աղում ենք այնուիսի ժամանակներում, երբ միջազգային համաժողովներում ժողկում են ճևակարանությունն ու դասարկախոսությունը, Լանի որ դիվանագեճները հայճնաբերել են, թե ինչդիսի օգուսներ կարելի է քալկ բարդ, մանվաճադաճ, երկար ու մուուոս խոսքերից, ճիււս այնուդեճ, ինչպես գիճվորավանքներ են մարճի դաւււր դաճում ժխաճաճկույթով: Մա դյուրիճ միչոց է բողարկելու համար կարևոր հարցերը, սակայն վճանգ կա, որ այսուդեճ ճևր կարող է գերիշխել օրենքի ոգու վրա: Ուճի այսօր ավելի, քան անցյալում.

անհրաժեշտ է բառերի անորոշ գանգվածի միջոց դուրս բերել տարզ, հստակ և հակիրճ ձևակերպումներ:

Առաջին անգամ մարդասիրական իրավունքի սկզբունքները ձևակերպվել են 1966 թ.¹: Դրանք հենվում էին, մասնավորապես, 1949 թ. Ժնևյան կոնվենցիաների վրա: Այստեղ հարկ ենք համարում վերանայել այդ ձևակերպումը՝ 1977 թ. բացառիչ արձանագրությունների, ինչպես նաև 1980 թ. հոկտեմբերի 10-ի՝ սովորական զենքի որոշ սեռակաների կիրառումն արգելելու կամ սահմանափակելու մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի լույսի ներքո: Սա է ներկա ուսումնասիրության նպատակը:

ՆԵՐԱՃՈՒԹՅՈՒՆ

«Կոնվենցիաների կողմից չնախատեսված դեպքերում քնակչությունը և պատերազմող կողմերը զսնվում են միջազգային իրավունքի սկզբունքների պաշտպանության և գործողության ներքո, որոնք քիտում են ֆաղափակիրը ազգերի միջև հաստատված սովորույթներից, մարդասիրական օրենքներից և հասարակական գիտակցության պահանջներից»:

Այս դրույթը, որի համար դարձական ենք Ֆրեդերիկ դը Մարտենսի հանճարին, ձևակերպվել է 1899 թ.: Քանի որ այն մտել է արձանագրությունների և 1980 թ. կոնվենցիայի մեջ, կարծում ենք՝ ճիշտ կլինի այն ներառել մարդասիրական իրավունքի սկզբունքների մասին գլխի ներածական մասում:

Մարդասիրական իրավունքի կիրառումը չի շոշափում ընդհարման մեջ զսնվող կողմերի իրավական կարգավիճակը:

Այս ձևակերպումը 1949 թ. ի վեր տեղ է գտել միջազգային բնույթ չկրող ընդհարումների մասին Ժնևյան կոնվենցիաների ընդհանուր 3 հոդվածում և գործով աղագուցել իր կարևորությունը: Այն դարձել է յուրօրինակ «աղախովիչ փական»՝ ֆաղափական բնույթի մտավախությունները ցրելու նպատակով: Այսպիսով, իջխանության դեկլին մոտ կանգնած անձինք կարող են հանգիստ լինել, որ մարդասիրական իրավունքի նորմերին ենթարկվելը չի նշանակում ղեկավարության կողմից իր հակառակորդի՝ որդես տասերազմող տերության ճանաչում, իսկ այս վերջինս էլ չի կարող 3 հոդվածի դրույթները մարդասիրական նպատակներից զատ՝ այլ նպատակներով օգտագործել²:

Jean Pictet. *Les Principes du droit international humanitaire*. Genève, 1966.
¹ Ճեմարտության դեմ չմեղադրելու համար ասենք սակայն, որ երբ որևէ կառավարություն ընդունում է 3 հոդվածի կիրառումը, դրանով իսկ նա ընդունում է, որ իր օսեմանների ներսում «զինված ընդհարում» կա և, հետևաբար, «ընդհարման երկրորդ կողմ», որը

Հայտնի է, որ հետագայում I արձանագրությունն ուժեղացրեց իրականավոր տերություններ նշանակելու միջոցառումները, քանի որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո տասերազմող կողմերը քիչ էին դիմում այս կարևոր ինստիտուցիան, ընդ որում՝ հաճախ ֆաղափական միջառումներով, որովհետև չէին ցանկանում դաժնորեն ճանաչել հակառակորդին:

Այդ իսկ դասճանաչող արձանագրությունը նույն է. «Կոնվենցիաների և սույն արձանագրության կիրառման նպատակով իրականավոր տերությունների նշանակումը և ճանաչումը չեն արնչվում ընդհարման մեջ զսնվող կողմերի... իրավական կարգավիճակին» /5 հոդվ., կ. 5/:

Արձանագրությունը նույնիսկ ավելի հեռուն է գնում, ավելի ընդհանուր ձևով սահմանելով. «Կոնվենցիաների և սույն արձանագրության կիրառումը, ինչպես նաև այդ փաստաթղթերով նախատեսված համաձայնագրերի կնքումը չեն շոշափում ընդհարման մեջ զսնվող կողմերի իրավական կարգավիճակը» /4 հոդվ.:/: Այս դրույթն այսպիսով սկզբունքի արժեք է ստացել:

Ա. - Հիմնարար սկզբունքներ

Ինչպես յուրաքանչյուր դիսցիպլին, մարդասիրական իրավունքը ևս ունի հիմնարար սկզբունքներ, որոնցից բխում են մյուս բոլոր հասկացությունները:

Չհավակնելով, որ ինքն ի վիճակի է մեկընդմիջ վերջ դնել տասերազմության, մարդասիրական իրավունքը նախ ձեռնառնուխ եղավ մեղմել տասերազմի ծայրահեղ դաժանությունները: Եվ հետո, տասերազմող կողմերի փոխադարձ Եսահագրքվածությունը ևս նրանց մղում էր դաժանել որոշակի «խաղի կանոններ»: Ահա այսպես ծագեցին տասերազմի իրավունքը և մարդասիրական իրավունքը:

Մեր ժամանակը, սակայն, բնութագրվում է ֆաղափական զաղախաբախությունների զարգացմամբ, որոնք ձգտում են ամեն ինչ ենթարկել իրենց նոդասակներին, հարկ եղած դեպքում՝ անգամ ուժի միջոցով: Մյուս կողմից, ի հայտ են գալիս ավելի ու ավելի մեծ թվով Եարժումներ, որոնք փորձում են դարձյալ ուժի միջոցով տաղալել գոյություն ունեցող վարչակարգերը:

Այսպիսով, մենք կամաց-կամաց գալիս ենք այն համոզման, թե միջազգային իրավունքի մի մասը, որ կարելի է անվանել «մարդկային իրավունք», և որն ընդգրկում է միաժամանակ զինված ընդհարումների իրավունքը և մարդու իրավունքները, կոչված է յուրաքանչյուր մարդու համար տաղախովել գոնե նվազագույն երաժխտներ և մարդասիրություն՝ լինի խաղաղ ժամանակ, թե տասերազմի:

դառնում է մարդասիրական իրավունքի Երչանակներում իրավունքի սուբյեկտ: Դա ոչ մի դեպքում չդիժե է խոչընդոտ հանդիսանա իրավաժի տախոյանման համար:

Մարդկային իրավունքի սկզբունքը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ.

Ռազմական անհրաժեշտությունը և հասարակական կարգուկանոնի պահպանումը մշտապես հարիւր են մարդու նկատմամբ հարգանքին:

Մարդկայնության և անհրաժեշտության միջև ծեսական հակասության դասական օրինակը Կրեոնի և Անտիգոնեի միջև հակամարտությունն է: Պեսոպյան շահերից ելնելով՝ Կրեոնի դարձն էր տալիս հակամարտությանը: Պեսոպյան շահերից ելնելով՝ Անտիգոնեն ենթարկվում է ավելի կարևոր, չգրված օրենքի, որը նախատեսված էր սալիս է անհասի շահերին:

Այսօրվա լեզվով արտահայտվելով՝ ռազմական գործողություններ վարելիս և հասարակական կարգուկանոնն զրկելիս երբևէ չի կարելի անհասի մարդասիրական իրավունքի անփոփոխ նորմերը:

Վերը նշված սկզբունքից ծագում է **մարդասիրական իրավունքի սկզբունքը** /կամ զինված ընդհարումների սկզբունքը/.

Ընդհարման մեջ զենվոր կողմերն իրենց հակառակորդին չպետք է պատճառեն պատերազմի նպատակին անհամարժեք վնասներ. Բանի որ պատերազմի նպատակը սուկ թշնամու ռազմական հզորության ոչնչացումը կամ բուլքացումն է:

Պատերազմը հակասում է հասարակության բնականոն վիճակին, այդ վիճակը խաղաղությունն է: Այն միայն անհրաժեշտությունից է ծագում և չոչիտի դառնու ինձնատեսակ:

Պատերազմը վերջին, ծայրահեղ միջոցն է, որով մի ղեկավար իր կամքն է րեկարդում մեկ այլ ղեկավարին: Այդ նորաստեղծ համար ղեկավարությունը դիմում է անհրաժեշտ ուժի: Ուստի ցանկացած բռնություն, որ անհրաժեշտ չէ նորաստեղծ համար, ավելորդ է: Այստեղ համառելը և՛ դաժան է, և՛ անհեթիք:

Իր նորաստեղծ համար, այն է՝ բռնամուտ հաղթելու համար, ընդհարման մեջ մտած ղեկավարները փորձում է իր համար նվազագույն կորուստներով ոչնչացնել կամ թողնել բռնամուտ ռազմական հզորությունը, որը բաղկացած է երկու սարից՝ մարդկային դասերն և նյութական միջոցներ:

Մարդկային դասերն, այսինքն՝ այն մարդկանց, որոնք անմիջական մասնակցություն ունեն ռազմական գործողություններին, կարելի է բուլքացնել երեք կերպ՝ սղանելով, վիրավորելով կամ գերի վերցնելով: Սակայն այս երեք միջոցները ռազմական արդյունավետության ճեղքվածքներից համարվում են, քանի որ դրանք շարժում դուրս են բերում բռնամուտ գործում ուժերը:

Մարդասիրական ճեղքվածքներից, սակայն, մոտեցումն այլ է, և այս երեք միջոցը բնավ էլ համարվում չեն, քանի որ բռնամուտ գերի վերցնելը նախընտրելի է նրան վիրավորելու համեմատ, իսկ վիրավորելը՝ սղանելու: Խաղաղ բնակչությանը դեմ է, ենարավորին չափ խնայել, նրանց դասճանաչված վերերը դեմ

է լինեն ինչպես կարելի է թեթև, որդեսզի վիրավորին հնարավոր լինի վիրահատել, բուժել՝ որքան կարելի է էր ջալ դասճանաչելով: Գերության դասճանաչները դեմ է լինեն ենարավորին չափ սանելի:

Ինչո՞րտ ցույց է սալիս յրակցիկան, զորահրամանատարները դա չալ են հասկանում, չէ՞ որ ոչ ոք մասնցից չի դասճանաչում հրաժարվել զինվորի և հայնունաստի իրենց դասճանաչությունների կասարումից: Նրանք իրենց առջև դրված խնդրին կարող են հասնել նաև նվազ ճառադասններ դասճանաչելով:

Երակարածզել բռնամուտ ճառադասնները, երբ նա շարժից հանվել է, նրան համարդասախասն խնամք ցույց չսալ կամ նրա հետ անմարդկային վարվել անխնաս է, նույնիսկ անենախրատեսական ճեղքվածքներից:

Վերը նշված սկզբունքից բխում է **ժնկյան իրավունքի սկզբունքը**, որը կարելի է ձևակերպել այսպես.

Այն անչին, որոնք շարժից հանվել են կամ նրանք, ովքեր ուղղակիորեն չեն մասնակցում ռազմական գործողություններին, ունեն հարգանքի, պաշտպանության և մարդկային վերաբերմունքի արժանանալու իրավունք:

Ուժի՝ աբխարհում հայտնի անենախախտու ցուցադրմանը՝ դասերազմին, Կարմիր խաչը հակադրել է բառերից կազմված փիրուն մի դասնե՞ր՝ մարդասիրական իրավունքը:

Ժնկյան իրավունքի սկզբունքը դասերազմի գոհերի նկատմամբ նախաստեղծում է երեք դասականություն՝ հարգանք, դասճանաչություն և մարդկային վերաբերմունք, որոնք մոտ են իրար և փոխաբացում են միմյանց: Վասնզափոր է մասնամասն աստեղծել, թե ինչ ասել է մարդկային վերաբերմունք, քանի որ այդ աստեղծումը երբեք չի հասնի սրիկաների երակայության ետևից: Այն հասկանալու համար բավական է ունենալ ուղղակիություն և ազնվություն: Աստեղծ միայն, որ դա այն նվազագույնն է, որ դեմ է սրվի մարդուն, որդեսզի նա կարողանա սանելի գոյություն ունենալ:

Մարդասիրական իրավունքի սկզբունքից է բխում նաև **դասերազմի իրավունքի սկզբունքը /Յաագայի իրավունք/.**

Ընդհարման մեջ զենվոր կողմերի՝ պատերազմելու միջոցների ու միջոցների ընտրության իրավունքն անաստեղծապիսկ չէ:

Նասագայի կանոնակարգի 22 հոդվածում կարդում ենք. «Թեբռամուն վնասելու՝ դասերազմող կողմերի իրավունքն անաստեղծապիսկ չէ»: Այս դրույթն սլնդղես, ինչո՞րտ վերը մեջբերեցինք, լիովին արտացոլվել է Լարճանագրության միջ:

Բ. - Բնդիանուր սկզբունքներ

Ինչդեռ արդեն նեղ ենք, հիմնարար սկզբունքներից ծագում են այլ սկզբունքներ, նախ և առաջ՝ Ժնկյան իրավունքի և մարդու իրավունքների համար բնդիանուր սկզբունքներ:

Առաջինն այս ցանկում **անձեռնմխելիության սկզբունքն է.**
Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի իր կյանքի հանդեպ հարգանքի. ֆիզիկական և բարոյական անձեռնմխելիության, այն ամենի նկատմամբ հարգանքի. որ կազմում է նրա անհասակաճանության անբաժանելի մասը:
Այս անվիճելի սրույթն ամենից լավ բացատրվում է նրա կիրառման սկզբունքներով.

1. Մարտի դաճում ընկածն անձեռնմխելի է: Գերի հանձնվող բռնամու կյանքը ղեժ է խնայել:

Այս սկզբունքն, անեուես, վերաբերում է մարտիկներին և հանդիսանում է Ժնկյան կոնվենցիաների անկյունաքարը: Կարելի է սղանել միայն այն զինվորին, որն ինքն էլ ի վիճակի է սղանել:

Երաժարանության թեզը, որը «բացահայտեց գերի հանձնվելու մտադրություն և դրսևորում», կամ որը շարժից դուրս է եկել՝ այսինքն՝ «զսնվում է գիտակցությունը կորցրած վիճակում կամ որևէ ձևով շարժից դուրս է եկել վերավորվելու կամ հիվանդության հետևանքով, և այդ դասճառով ընդունակ չէ դաճողանվելու» /41 հոդվ./: Մեկ այլ կանոն վերցված է մինչ այդ գործող սովորույթային իրավունքից. «Աղետի ենթարկվող թռչող աղարատից անկարգելով թռչող ոչ մի անձ հարձակման չի ենթարկվի իր վայրէջքի ընթացքում» /42 հոդվ./: Վերջապես, գրության հասկացությունը հետևյալ կերպ է ձևակերտված. «Արգելվում է ոչ մեկին կենդանի չորոնելու հրաման տալը, որանով հակառակորդին սղանալը և դրա հիման վրա ռազմական գործողություններ վարելը» /40 հոդվ./:

2. Ոչ ոք չի ենթարկվի ֆիզիկական կամ հոգեկան խոցանգումների, մարմնական դաժանների կամ դաժան ու նվաստացուցիչ վերաբերմունքի:

Դասադարձելի գործելակերպերի մեջ ամենից վստահավորը և արգահասանքի արժանին խոցանգումն է, որ կիրառվում է սեղևկություններ կորզելու նպատակով: Մարդու համար այն դաժանում է անասելի տառադանքների արդյունք: Բացի այդ, խոցանգումը նվաստացնում է մարդու արժանապատվությունը՝ նրան մղելով կամքին հակառակ գործողությունների կամ հայտարարությունների՝ սխիդելով դավաճանել ընկերներին, հարազաններին, իջեցնելու նրան բարբարոս ժամանակների սերուկի կամ նույնիսկ, կարելի է ասել, անսերունդի:

ունի, ստորակարգ էակի աստիճանի: Մակայն ավելի, քան զոհին, այն նվաստացնում է խոցանգողին՝ դահեճին և նման հրամաններ արձակողին:

XVIII դարի վերջից, երբ Եվրոպայում վերացան բննչական խոցանգումները, հույս ծագեց, որ նման գործողություններին խոչընդոտ վերջ կհասնի, բանի որ դրանք արժանանում էին բոլոր մեծ մտածողների դասադարճմանը: Մակայն այդդեռ չեղավ: Ոչ միայն խոցանգումները չվերացան, այլև մեծ ակամասխա ենք լինում դրանց վերականգնմանը և նոր թափով տարածմանը, ճիշտ է, ինչ թե շատ բախված ձևով: Խոցանգումները լայնորեն կիրառվում են շատ երկրներում և հաճախ այնդիսի կասարելագործված միջոցներով, որ նույնիսկ երբ չեն թողնում: Ամենավասն այն է, որ ոմանք դա համարում են օրինական և անհրաժեշտ միջոց դեպքայան անվտանգության համար:

Խոցանգումներն արդեն արգելված են օրենքով՝ թե՛ շատ երկրների ներքին օրենսդրությամբ և թե՛ միջազգային օրենքներով, հասկադեա՝ Ժնկյան կոնվենցիաներով և մարդու իրավունքների օրենսդրությամբ: Լ արձանագրությունն իր շատ կարևոր 75 հոդվածով, որ վերաբերված է «Հիմնական երաժխիները», սուղելում է «բոլոր տեսակի խոցանգումները՝ ֆիզիկական թե՛ հոգեկան, մարմնական դաժանները և խեղդումները, ռսնձգությունը մարդկային արժանադարճությունը նկատմամբ, մասնավորապես, նվաստացուցիչ և վիրավորական վերաբերմունքը, դրոնկության հարկադրելը կամ ցանկացած ձևի անդարկեւտ օտձգությունը»:

Այսինքն, հարկ չկա նոր արգելներ սահմանել, դարգադեա ղեժ է կիրառել նրան օրենքները: Դեա համար անհրաժեշտ է ուժեղացնել վերահսկողությունը միջոցները, ինչդեա նաև տույժերի համակարգը: Հաճախ խոցանգումների մասին վերադաս մարմինները տեղյակ չեն լինում: Ուստի ղեկավարությունը չպիտի է աչք փակի իր ենթակաների գործողությունների հանդեպ:

Այս նպատակին է ուղղված Ըվեդիայի ներկայացրած կոնվենցիայի նախադիժը, որն այժմ ուսումնասիրվում է ՄԱԿ-ի կողմից:

Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի օրենքի առաջ իր իրավունքների ճանաչման:

Մասնական չէ դաճողանել անձի ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիությունը: Հարկավոր է նաև նրան հարգել որդեա իրավունքի սուրբեկ և երաժխողունք նրա բարբարոսական իրավունքների կասարումը, մասնավորապես՝ դրանում հայցով հանդես գալու և դայմանագրեր կնեղելու իրավունքները, հակառակ դեղդում նա չի կարող լիարժեք կյանք վարել: Մարդու իրավունքների սուր անվերադարձ ճանաչումն արձանագրված է Մարդու իրավունքների հանդեպ հոշակագրում: Ժնկյան կոնվենցիաներն այս առումով վերադարձնում են անում, բարբարոսական իրավունքների իրականացումը կարող է ղեկավարել այն չափով, որչափ դա դյախանցում են գերության դայ-...

4. Յուրաքանչյուր ով իրավունք ունի իր դասվի, ընթացող իրավունքների, համոզմունքների և սովորույթների նկատմամբ հարգանքի:

Մարդիկ հասկառու գոյություն են այն ստեղծի հանդեպ, ինչ առնչվում է իրենց դասվին կամ ինքնասիրությանը, և շատերի համար այդ բարոյական արժեքներն ավելի բարձր են, քան սեփական կյանքը:

Հարկ չկա այստեղ խոսել ընթացող կառույցի կարևորության մասին: Սա շատ լավ գիտեն նաև որոշ ստեղծիներ, որոնք Եստիկոնի ընթացող կառույցը՝ ստիպում են իրենց զոհի կատարել ֆայլեր, որոնք դեմ են վերջինիս համոզմունքներին: Մարդուն ստիպում է վկայակոչելով նրա համար ստեղծարարական գին էականին, քերես ստեղծաստր և փոքրոգի արարել է:

Փիլիսոփայական, ֆաղափական կամ կրոնական համոզմունքները մարդու անհասկանալիության հիմնական բաղադրարարներն են: Չբխի մարդուն դրանցից, և նա կդադարի լիարժեք լինել: Նույնը վերաբերում է նաև սովորույթներին, շատ հեռավորաց ժողովուրդներ, որոնց ուժով պարտադրվել է մեկ այլ, ստեղծարարական ֆաղափարություն, և որոնք ստիպված են եղել հեռանալ իրենց նախնիների սովորույթներից, հարազատ արժանանալից, որոնցից սնունդ էր առնում նրանց ստեղծարարը եռանդը, կամաց-կամաց մարել են:

«Այն սովորում է արձանագրության 75 հոդվածը սահմանում է, որ անդամ երկրները «դեմ է հարգանքով վերաբերվեն ... բոլոր անձանց անհասկանալիության, դասվի, համոզմունքների և կրոնական ժեսերի նկատմամբ»:

5. Յուրաքանչյուր ով, ով առաջարկում է, կդասարարվի և կսահմանվի իր վիճակին համադասարարական խնամք:

Այս սահմանափակումը ստեղծվեց 1864 թ. Ժնևյան կոնվենցիան, որն իր այժմեականությունն աղագուցում է առ այսօր:

Մտեղծված լինելով դասարարական ժամանակ, զինվորականների համար՝ այն առավել ևս կարևորվում է խաղաղ դասարարական, ֆաղափարական բնակչության համար: Այս վերջին դեպքում այն սահմանում է ավելի դրական աստիճան, այն է առողջության դասարարական և հիվանդությունների կանխարգելում:

6. Յուրաքանչյուր ով իրավունք ունի սեղեկություններ սահմանել իր ընթացողի անդամների մասին, ինչպես նաև՝ սահմանել օգնության ծանրոցներ:

Ոչինչ այնպես չի մատուցում մարդու հոգին, որքան հարազատներից յուր չունենալը: Եթե ինչ-ինչ համոզմունքների բեռնով կամ դասարարական դասարարական ընթացողի անդամները բաժանվում են իրարից, նրանք դեմ է գոնե հնարավորություն ունենան նամակներ փոխանակելով:

Հենց այս դասարարական կեՄԿ-ն կոնվենցիաների կողմից իրեն սրված լիարարությունների հիման վրա Ժնևում ստեղծել է Որոնումների կենտրոնական գործակալությունը:

1 արձանագրության մեջ ընդունվում է «ընթացողների՝ իրենց հարազատների օտարազգի մասին խնամարտ իրավունքը»: Նշվում են նաև անհայտ կրթած կրթ մասնագետ անձանց որոնելու կոնկրետ միջոցառումներ /հոդվ. 32-34/: 11 սահմանագրության համաձայն, կարգավորված անձանց բոլոր կրթի նամակագրություն ունենալ իրենց հարազատների հետ /հոդվ. 5/:

1 արձանագրության մեջ կան դրույթներ, որոնք նվիրված են միջազգային օգնության գործողություններին և օգնության ծանրոցների սեղանադրմանը: Ես փում է, որ օգնության գործողություններին մասնակցող անձանակազմն օգնվում է դասարարականից /հոդվ. 96-71/:

7. Ոչ ոք չի կարող անօրինական ձևով զրկվել սեփականությունից:

Առանց չափազանցելու նյութական արժեքների դերը, կարող ենք ասել, որ ժամանակակից հասարակության մեջ սեփականությունն անբաժանելի է կյանքից:

Բացի առաջին ընդհանուր՝ անձեռնմխելիության սկզբունքից, կա նաև երկրորդ՝ **խսրականության անբույլարելիությունը**, որի մասին շատ կարևոր կխոսենք: Այն սահմանում է.

Մարդկանց հետ կվարվին առանց ռասայի, սեռի, ազգության, լեզվի, սոցիալական ծագման, ունեցվածքի, ֆաղափարական, փիլիսոփայական կամ կրոնական համոզմունքների և ցանկացած այլ համասնական շախտիչների պատճառներով որևէ աննպաստ արքերակցում:

Նման ձևակերպումների կարելի է հանդիպել 1977 թ. արձանագրություններին մի շարք դրույթներում, մասնավորապես 1 արձանագրության նախարարում և 10. 75 հոդվածներում, ինչպես նաև 11 արձանագրության 2 հոդվածում:

Հարկ է նշել, որ այս սկզբունքը չի կարող մեկնաբանվել բացարձակ խնամարարով, քանի որ լինում են, այսպես կոչված, «նպաստավոր» արքերակցումներ, որոնք և՛ օրինական են, և՛ անհրաժեշտ: Մարդասիրական իրավունքի մեջ օրինական են այն արքերակցումները, որոնք հիմնվում են առաջարկի, ծանր վիճակի կամ բնական խոցելիության աստիճանի վրա: Օրինակ, կանայք դեմ է արձանանան իրենց սեռին դասարարող հարգանքի: Արձանագրությունները մի շարք դրույթներ են նախատեսում կամանց և երկխոսների հասակ դասարարության վերաբերյալ: Ինչ վերաբերում է վիրավորներին և հիվանդներին, ասվում է. «Բացի բժշկական նկատարումներից, նրանց միջև ոչ մի արքերակցում չի կատարվում» /1 արձանագր. հոդվ. 10/:

Այդ դասարարական ճիշտ կլինի խսրականության անբույլարելիության մասին մեծ սկզբունքը լրացնել կիրառման սկզբունքով՝ հետևյալ ձևակերպմամբ. *Ի շահ անչանց, նրանց նկատմամբ վերաբերումներն այնուամենայնիվ կլինի արքերակցված, հարքեցներու համար այն անհավասարություններ, որոնք թխում են նրանց անհասկանալի վիճակից, կարքիներից և կրած սուտալանքներից:*

Երրորդ ընդհանուր սկզբունքը **անվասանության սկզբունքն է**, որի հաճախումն է

Յուրաքանչյուր ու անհատական անվասանության իրավունք ունի:

Այս սկզբունքը սահմանվում է հետևյալ կիրառման սկզբունքներով.

1. Այն ու պատասխանատվության չի ենթարկվի այն արարքի համար, որ ինքնը չի կատարել:

2. Արգելվում են փոխճնշումները, կոլեկտիվ պատիժները, պատանդ վերցրնելը, սեղսահանությունները:

Երկրորդ սկզբունքն անմիջականորեն բխում է առաջինից:

Ժնկյան կոնվենցիաներն արգելել էին փոխճնշումները՝ հովանավորվող անձանց նկատմամբ. սակայն դրանք այնուամենայնիվ շարունակում էին կիրառվել ռազմական գործողությունների ժամանակ, քանի որ որոշ ոչնչություններ կարծում են, թե դա միակ միջոցն է՝ ստիպելու համար հակառակորդին հարգել իր դատարարությունները: Միևնույն փոխճնշումները հակառակ են իրավունքի ընդհանուր սկզբունքին, որի համաձայն՝ անմեղը չդժեժ է դատարարի մեղավորի փոխարեն: Բացի այդ, փոխճնշումները սովորաբար մեծ առաքաղանքներ են առաջացնում և համարյա երբեք չեն հասնում իրենց նպատակին:

1977 թ. արձանագրությունը կարևոր քայլ կատարեց՝ արգելելով խաղաղ բնակչության դեմ փոխճնշումները, նույնիսկ՝ օդային ռմբակոծությունների տեսքով: Ինչպես արդեն նշել ենք, այս հարցը բուռն քննարկումների արժանացավ Դիվանագիտական համաժողովի ընթացքում, և ի վերջո ընդունվեց բացարձակ արգելման սարքերակը: Ինչպիսի՞ իրավական վիճակ կունենա դատարարի այն կողմը, որն այնուամենայնիվ կդիմի փոխճնշումների: Կհամարվի, որ, ինչպես իր հակառակորդը, նա նույնպես խախտել է օրենքը, և երկու կողմն էլ հավասարադեմ մեղավոր կճանաչվեն:

Հիմնական երաշխիքների մասին 1 արձանագրության ծավալում 75 հոդվածում հաստատվում է դատանդ վերցնելու և կոլեկտիվ պատիժների արգելումը:

3. Յուրաքանչյուր ու սովորական դատական երաշխիքների իրավունք ունի:

75 հոդվածն իրենից ներկայացնում է դատական երաշխիքների մի ամբողջ ժողովածու, որին կարելի է դիմել ցանկացած ժամանակ, քանի որ այն իսկապես լիակատար է:

4. Այն ու չի կարող հրաժարվել իր այն իրավունքներից, որոնք երաշխավորված են մարդասիրական կոնվենցիաներով:

Սա բավական արտոնական դրույթ է, քանի որ ընդհարումների գոհեղին դատարանում և հենց իրենցից: Այն, սակայն, արդարացված է, քանի որ բեժանու իշխանության ներքո գտնվող անձինք անկախ և օբյեկտիվ չեն, ուստի չեն կարող դատել իրենց իսկական շահերի մասին՝ չիմանալով բոլոր հանգամանքները: Երկրորդ համաշխարհային դատարարի ժամանակ բազմաթիվ դեպքեր

ևղան, երբ առաջին հայացքից թվում էր, թե գերեվարող կողմը հովանավորվող անձանց ավելի նպաստավոր կարգավիճակ է ստանալու, սակայն այն իրականում նրանց գրկում էր կոնվենցիաների դատարանությունից:

Գ. - Ընդհարումների գոհեղին վերաբերող սկզբունքներ /Ժնկյան իրավունք/

Այս բաժնի առաջին սկզբունքը չեզոքության սկզբունքն է. *Մարդասիրական օգնությունը երբեք չի հանդիսանում միջամտություն ընդհարմանը:*

Ժնկի առաջին կոնվենցիան արդեն 1864 թ. մի շատ կարևոր գաղափար ձևակերպեց, որը շատ ավելի հեռուն է գնում, քան սուկ՝ վերաբերող դատարանությունը: Ըստ այդ գաղափարի, նույնիսկ թե՛ անմեղ ցուցաբերած օգնություն միշտ օրինական է և երբեք չի կարող դիտարկվել որդեք թե՛ անմեղ գործողություն կամ չեզոքության խախտում: Այդ սկզբունքը մասնավորված է այն դրույթներում, որոնցով բուժանձնակազմը դրվում է ընդհարումից վեր: Այսօր կան նաև այնպիսի հստակ դրույթներ, ինչպես 1949 թ. 1 կոնվենցիայի 27 հոդվածը /դարբ. 3/, որտեղ խոսվում է չեզոք օգնության մասին և 1 արձանագրության 64 հոդվածը /դարբ. 1/՝ չեզոք դեմքությունների ֆադաբացիական դատարանության մարմինների մասին, ըստ որի «Այն մի դատարանում այդ գործունեությունը չի դիտարկվում որդեք միջամտություն ընդհարմանը»: Այս առումով ավելի կարևոր է արձանագրության 70 հոդվածը, որտեղ խոսվում է ընդհարման մեջ գտնվող կողմի ֆադաբացիական բնակչությանն ուղղված օգնության գործողությունների մասին և նշվում, որ մարդասիրական և անկողմնակալ բնույթ կրող օգնության առաջարկությունները «չեն դիտարկվում որդեք միջամտություն վիճված ընդհարմանը կամ որդեք թե՛ անմեղ գործողություններ»:

Հասկանալի է, որ չեզոքության սկզբունքը շատ կարևոր է Կարմիր խաչի համար և էադեք թե՛ անմեղ գտնում է օգնության ցուցաբերման ուղղությամբ նրա աշխատանքը:

Այժմ անցնենք կիրառման սկզբունքներին.

1. Ի պատասխան իրեն երաշխավորած անձեռնմխելիության, բուժանչնակազմը պե՛տ է չեռնակահ մնա ցանկացած բռնամական գործողությունից:

Բանակի և Կարմիր խաչի բուժանձնակազմերի, ինչպես նաև բուժիկներին վրա տարածվող անձեռնմխելիությունը ենթադրում է, որ այդ անձնակազմերի անդամները դե՛տ է հանդեք քեռն ազնվություն և ձեռնդրան մնան ընդհարմանը ցանկացած ուղղակի կամ անուղղակի միջամտությունից: Սա այս ընդհանուր սկզբունքից բխող դատարանությունն է:

Մեծ նորամուծություն արձանագրվեց 1977 թ.: Բաղաբացիական բու-

ժանճնակազմի վրա ևս նույն դայանճներով սարածվեց այն դաճադանու-
 քունը. որ մինչ այդ նախասեւած էր միայն գինվորական բուժանճնակազմի
 համար: 1949 թ. փաստաթղթերի հիման վրա միայն քաղաքացիական հիվան-
 դանոցների անճնակազմն էր օգտւում անճեռնմիտկութունից: 1977 թ. փա-
 սաթղթով, որուակի դայանճների դախողանճան դեղում, երաճաւորում էր
 նաև քաղաքացիական դաճադանութան կազմակերպութունների, այսինքն
 այն ժառայութունների անդանների դաճադանութունը, որոնք աղաեհում
 են իաղաղ բնակչութան դաճադանութունը հասկաղես օղային նմաւո-
 ժութունների ժանճնակ:

**2. Բուժանճնակազմի անդաններ, որակս բուժողներ, պաշտաւնութան
 սակ են զանվում:**

Բժիկներին և բուժանճնակազմի մյուս աճխասողներին նույնիակ ռազմի
 դաճում այսփան մեժ արտոնութուններ են սլում բնաւ էլ ոչ սակ հանուն ի-
 բեց, այլ որովհեև նրանք վիրավորների են խնամում: Այսինքն, արտոնութուն-
 ները դաժայ վիրավորներին են վերաբերում: Բժիկներն ու նրանց օգնական-
 ները դաճադանութան են արժանանում որղես բուժող, և դա թերևս աննա-
 մեժ զնաեասանքն է, որին նրանք կարող են արժանանալ:

1977 թ. I արճանագրութունն իր մի արք դրոյթներով զգալիորեն ուժեղաց-
 րել է բժեկական ժառայութան դաճադանութունը: Օրինակ, «Գրաւող սե-
 րութունը չի կարող դախանջել, որ իր գորժառայթները կասարելիս այդ անճ-
 նակազմը նախաղաճութունն սա որևէ անճի՝ բացի բժեկական բնութի նկա-
 սառումներից» /հողվ. 15. կ. 3/, կամ. «Բժեկական գորժառայթներ կասարող
 անճանց չի կարելի հարկաղրել իրականացնելու այնոյսի գորժոտութուններ
 կամ կասարելու այնոյսի աճխասանքներ, որոնք հակասում են բժեկական է-
 թիկայի նորմերին...» /հողվ. 16. կ. 2/:

**3. Ոչ ոքի չի կարելի հարկաղրել ճեղնկութուններ հաղորդել այն վիրա-
 վորների և հիվանդների վերաբերյալ, որոնք եղել են նրա խնամքի սակ, եթե
 դա կարող է վնասել վերջիններին:**

Այս է I արճանագրութան 16 հողվածի 3 կեթի եութունը, որով կարգավոր-
 վում է երկարասե քննարկումների արժանացաժ «չմասնելու» մասին հարցը:
 Նմանաեղ դրոյթ կա նաև II արճանագրութան մեջ /հողվ. 10. կ. 4/: Գժքախ-
 սարաւ, Գիվանագիտական հանճոտողվի մասնակիցները երկու հողվածում
 էլ մսցրել են ազգային օրենսղութունից թխող վերաղախումներ, որոնց դաճ-
 ճառով փաստաթղթը բաւականաչափ կորցնում է իր արղյունաւճեսութունը:
 Այնուամենայնիւ, դախղանվում է դրանց արճեք՝ սկզբունքի հաստանճն ա-
 ռումով:

**4. Ոչ ոք հեճայնդան կամ պասժի չի ենթարկվի վիրավորների կամ հի-
 վանդների նկասմամբ խնամք ցուցաբերելու համար:**

Այս սկզբունքը համարյա բառացիորեն կրկնում է 1949 թ. Ժնկյան I կոն-

վեցիայի 18 հողվածի 3 կեթը: Այս դրոյթը լումում է այն բարղ իրաւիճակնե-
 րը, որոնք ժագել են Երկրորդ հանճաճարհային դաճերազմի ժանճնակ և դրա-
 նից անմիջաղես հեճո՝ դաճերազմից Ֆիզիկաղես ու բարոյաղես աւերված
 արեկներում: Իրեք, մարղկանց սղանում էին, բանս նսեցնում կամ դասա-
 կան կարող վեճաղնղում այն բանի համար, որ նրանք օգնել էին վիրավոր
 դարեղանների կամ դարաւոյթասների, կամ որովհեև աճխասել էին գրա-
 վող սերութան առողջաղախական ժառայութուններում կամ Կարմիր խաչի
 ընկերութունում: Այս միջոցառումները հակասում են Ժնկյան կոնվենցիանե-
 րի ողուն և չեղոնութան սկզբունքին:

Ուսի այս դրոյթն անրաղնղվեց և զարգացվեց 1977 թ. արճանագրութան
 մեջ. «Ոչ մի դարազայում որևէ անճ չի կարող դաճժի ենթարկվել նրա կողմից
 այնոյսի բժեկական գորժառայթներ կասարելու համար, որոնք համասեղելի
 են բժեկական էթիկայի հեճ, անկախ այն բանից, թե ի արե ու անճի են կա-
 սարվում այդ գորժառայթները» /հողվ. 16. կ. 1/, և. «Ոչ ոք չի կարող ենթարկվել
 հալաժանքների, հեճաղնղման, դասաղարճան կամ դաճժի՝ նման մարղա-
 սիրական գորժոտութունների համար» /հողվ. 17. կ. 1/:

**Չեղոնութան սկզբունքին հեճնում է բնականոնութան սկզբունքը, այն է.
 հոյանաւորվող անչինք պեճք է կարողանան վարել հնարաւորին չափ
 բնականոն կյանք:**

Այս միսքը բխում է մարղասիրական նղումների և դաճերազմի թեկաղրած
 դայանճների միջև փոխաղիջման անհրաժեճութունից: Մրանից էլ հեճնում է
 հեճեյալ կիրառման սկզբունքը.

**Պասերազմի ժանճնակ զերի վերցնելը պասժք չէ, այլ լոկ միջոց, որով հա-
 կառակորղը զրկվում է վնաս հասցնելու հնարաւորութունից:**

Ուսի այն աննն, ինչ դուրս է այս նղասակից, աւելորղ է ու դասաղարեղի:
 Ուազմազերիները սրուկ չեն: Գերութունը խայտաղակութուն չէ, և այն
 որևէ *capitis diminutio* /լաս. քաղաքացիական իրաւունքների սահմանաւիա-
 կում/ առաչ չի բերում: Այդ դաճառող զերութան անհրաժեճութունը վերա-
 նաղոց անմիջաղես հեճո, այսինքն՝ ակեղ ռազմական գորժոտութուններն ա-
 վարեղելուն դես զերիները դեճք է ազաւ արճակվեն և հայրեհաղարճվեն:

**Երրորղ սկզբունքը պաշտաւնութան սկզբունքն է.
 Պեսութունը պարսաւոր է ապախոյիլ իր իշխանութան սակ հայեղնաժ
 անչանց պաշտաւնութունն ինչպես ազգային, այնպես էլ միջազգային
 մակարղակով:**

Այս սկզբունքը հեճեյալ կիրառման սկզբունքներից է բաղկացաժ.

**1. Ռազմազերին զանվում է ոչ թե իրեն զերի վերցրած գորեղի, այլ այն
 պեսութան իշխանութան ներքո, որին դրանք պասկանում են:**

**2. Պեսութունը պասախանասու է իր կողմից զերեղարղած անչանց
 ճակասազրի և պախալանման, իսկ զրաղյալ սարճքներում՝ հասարակա-**

կան կարգուկանոնի և կենսագործունեության ապահովման համար:

3. Ընդհարումների գոհերը պետք է ապահովվեն միջազգային պաշտպանությանը, բանի որ նրանք գրկված են բնական պաշտպանությունից:

Առաջին երկու սկզբունքներն ինքնըստինքյան հասկանալի են: Ինչ վերաբերում է երրորդին, առյա բնական դաժադանություն ասելով՝ դեք է հասկանալ այն դեքսության դաժադանությունը, որի հոդասակն է սլյալ անձը, իսկ միջազգային դաժադանությունն ադահովում է կամ հովանավոր սերության և կամ ԿԽՄԿ միջոցով, որոնք չեզոք վերահսկողություն են իրականացնում Ժնկյան կոնվենցիաների կիրառման նկասմամբ: Ռազմագերիները և քաղաքացիական ներկաված անձինք իրավունք ունեն իրենց զանգասներով դիմել վերահսկողություն իրականացնող այդ մարմիններին, որոնց դասվիրակներին թույլաքսրվում է այցելել ճամբարներ և առանց վկայի սեսակցել գերիների հես:

4. - Պաքերազմի իրավունքին վերաբերող սկզբունքներ

Այս կարևոր բնագավառը 1907 թվականից չէր կանոնակարգվել, և երբ 1966 թ. հարկ եղավ ասնմանել այս բնագավառում մարդասիրական իրավունքի սկզբունքները, միակ բանը, որ հնարավոր եղավ ձևակերդել՝ սովորության իրավունքի մի բանի անորոշ և հաճախ հնացած կանոններն էին: Սակայն 1977 թվականից մենք ունենք մի ամբողջ շարք լիարժեք կանոններ, որոնք եկան լրացնելու այդ անհանդուրժելի բացը, մասնավորադեպ՝ օդային ռմբակոծություններից քաղաքացիական բնակչության դաժադանության բնագավառում:

Այս վերջին կողիֆիկացումը հիմնականում հասասեց 1966 թ. առաջ քաշված սկզբունքները՝ միաժամանակ դրանք զարգացնելով ու լրացնելով նոր, կարևոր հասկացություններով:

Վերը շարադրված դաքերազմի իրավունքի հիմնարար սկզբունքից բխում են երեք այլ սկզբունքներ:

Առաջինն *ըս անհասների ասնմանափական* սկզբունքն է /լատ. "Ratione personae"/.

Քաղաքացիական բնակչությունը և քաղաքացիական անչինք օգսվում են ռազմական գործողությունների հեսակներով առաջացած վսանգների ընդհանուր պաշտպանությունից:

Պաքերազմի իրավունքը հենվում է մարտիկների և ոչ մարտիկների միջև հսակ սարքերակման վրա: Եթե առաջիններն իրենց բնությունը հանդիսանում են դաքերազմի օբյեկտ, առյա ոչ մարտիկները չդեք է ներառվեն ռազմական գործողությունների մեջ, առավել ևս՝ նրանք իրավունք չունեն դրանց մասնակցել: Քաղաքացիական բնակչության այս ընդհանուր անձեանմխելիությունը ցել: Քաղաքացիական բնակչության այս ընդհանուր սկզբունքներից, սակայն բխում է սովորության իրավունքից և ընդհանուր սկզբունքներից, սակայն մինչ այդ իր կոնկրետ ձևակերդումը չէր սսացել գործող իրավունքի մեջ: Այսօր այդ արդեն արվել է: Վերը նաված ձևակերդումը բառ առ բառ կրկնում է 1977

լրացուցիչ I արձանագրության 51 հոդվածի առաջին նախադասությունը:

Այս ընդհանուր սկզբունքից բխում են մի շարք այլ կիրառման սկզբունքներ. 1/ *Ընդհարման մեջ զսնվող կողմերը մշասպես պետք է սարքերակեն քաղաքացիական բնակչությունը և մարտիկներին, որպեսզի խնայեն բնակչությանը և քաղաքացիական օբյեկտները:*

Լրացուցիչ I արձանագրության մի ամբողջ կարևոր բաժին, որը վերջադեպ ադահովում է քաղաքացիական բնակչության արդյունավետ դաժադանությունը հասկադեպ օդային ռմբակոծություններից, հիմնված է հենց այդ սարքերակման վրա: Այդ հիմնական գաղափարն արսահայքված է արձանագրության 48 հոդվածում:

2/ *Ոչ քաղաքացիական բնակչությունը՝ որպես այդպիսին և ոչ էլ առանչին քաղաքացիական անչինք չեն կարող հարչակման օբյեկտ դառնալ, նույնիսկ փոխանչումների հիման վրա:*

Այս սեքսը վերցված է արձանագրության 51 հոդվածի 1 և 6 կետերից: Ամենավալիսավոր նորանոծությունը քաղաքացիական բնակչության հանդեպ փոխանչումների արգելքն է, նույնիսկ օդային ռմբակոծությունների միջոցով: Վերևում մենք անդրադարձել էինք այդ նուրք և կարևոր հարցին:

3/ *Արգելվում են բռնության գործողությունները կամ բռնության սպառնալիքները, որոնց հիմնական նպասակն է ահաքեկել քաղաքացիական բնակչությանը:*

1966 թ. հեսկյալ ձևակերդումն եր առաջարկվել, «Արգելվում են քաղաքացիական բնակչության ռմբակոծությունները, մասնավորադեպ՝ նրան ահաքեկելու նդասակով»: Նոր ձևակերդումը վերցված է արձանագրության 51 հոդվածի 2 կետից:

4/ *Ընդհարման մեջ զսնվող կողմերը կչեռնարկեն նախազգուշական թուր միջոցները՝ խնայելու համար քաղաքացիական բնակչությանը կամ առնվազն նվազագույնի հասցնելու քաղաքացիական բնակչության շրջանում պասահական կորուստները և վնասները:*

Արձանագրությունը մեկ մանրամասն գրուք /հոդվ. 57 և 58/ է նվիրում «նախազգուշական միջոցներին»: Վերը բերվածն այդ գլխի ամփոփ շարադրանքն է:

Ակնհայտ է, որ ռազմական գործողությունների և ռազմական օբյեկտների անմիջական հարևանությամբ զսնվող քաղաքացիական անձինք որոշակի վսանգի են ենքարկվում: Սակայն, ինչդեպ առում էր Վիքտորիան, եթե սդանում են անմեղ մարդկանց, թող դա միք լինի դասահարար, այլ ոչ դիսավորյալ:

5/ *Միայն զինված ուժերի կազմի մեջ մենող անչինք իրավունք ունեն հարչակվել թշնամու վրա և նրան դիմադրություն ցույց սալ:*

Սա ընդհանուր կանոնից բխող հետևությունն է, ըստ որի՝ ոչ թե հասարակ անհասները, այլ դեքսություններն են դաքերազմում իրենց քաղաքական շահելի համար: Եվ եթե հարկ է խնայել ոչ մարտիկներին, առյա՝ այն բանի համար.

որ նրանք չեն մասնակցում ռազմական գործողություններին:

Վերը նշված կանոնը, ինչպես նաև դատախազների նկատմամբ դատա-
միջոցներ կիրառելու մասին իրավունքը, գալիս են սովորաբային իրավունքից:
Այս մասին, սակայն, արձանագրության 43 հոդվածի 2 դարբերությունում
ակնարկվում է հակառակ օրինակների հիման վրա:

Սակայն վերադառնալով է արվում բացառիկ մի իրավիճակի համար, այն
դեղմում, երբ գրավյալ տարածքի բնակչությունը հախտուն կերպով գեներ է վերց-
նում նվաճողների դեմ դաշնադրու նդասակով /ֆր. levée en masse/. Ուս հա-
նարվում է մարտնչող կողմ, եթե գեները կրում է բացեիքաց և հեճնում դասերազ-
մի օրենքներին ու սովորույքներին:

Երկրորդ ընդհանուր սկզբունքը **ըստ օբյեկտների սահմանափակման**
սկզբունքն է /լատ.՝ "Ratione loci" - ըստ տեղի/.

*Հարչակոսները պետք է խասագոյնս սահմանափակվեն ռազմական օբ-
յեկտներով:*

Արձանագրությունը լիովին հաստատեց 1966 թ. առաջ քաշված սովորաբա-
յին իրավունք՝ այն համարելով ռազմական օբյեկտների մանրամասն սահ-
մանումով, ըստ որի՝ այդպիսիք են այն օբյեկտները, «որոնք իրենց բնույթով, տե-
ղադրությամբ, նշանակությամբ կամ գործածությամբ արդյունավետ են եղել և
են կատարում ռազմական գործողություններում, և որոնց լիակատար կամ մաս-
նակի ոչնչացումը, զավթումը կամ չեզոքացումը թվալով դառնում է անհրաժեշտ
մասնակցություն՝ ճակիս է բացահայտ ռազմական առավելություն» /նորվ.՝ 52, կ. 2/:

Այստեղից հեճնում է կիրառման 6 սկզբունք.

1/ *Արգելվում է հարչակվել շարժանական վայրերի վրա:*

Այս կանոնը սահմանված է Հաագայի կանոնակարգի 25 հոդվածում, որը
երկար ժամանակ դատական դատախազի իրավունքի գլխավոր պուններից
մեկն էր: Երբ բնակավայրը պիմադրություն չի ցույց տալիս բեճանում, և վեր-
ջինս կարող է այն գրավել առանց որևէ կրակոցի, բնակչության շահերից ել-
նելով՝ այդ բնակավայրը չդեճ է ենթարկվի ավելորդ վսանգների և ավերա-
ծությունների: Հին սովորույթի համաձայն՝ այն քաղաքները, որոնք որևէ ռազ-
մական վսանգ չէին ներկայացնում, «բաց քաղաք» էին հռչակվում:

Հաագայի իրավունքի այս կանոնը տեղ գտավ արձանագրության 59 հոդվա-
ծի 1 կետում, որին ավելացվեցին շրջաօդային վայրերի և աղառազմակա-
նացված գոտիների դատախազությունը կանոնակարգող մի շարք դրույքներ:

2/ *Արգելվում է որևէ բնամասկան գործողություն կատարել այն շենքերի նկատ-
մամբ, որտեղ գիտական հետազոտություններ են կատարվում կամ բարեգոր-
ծական հիմնարկներ են տեղադրված, ինչպես նաև պատմական հուշար-
ժանների, արվեստի ստեղծագործությունների կամ պաշտամունքի վայրերի
նկատմամբ, որոնք հանդիսանում են ժողովուրդների մշակութային կամ
հոգևոր ժառանգությունը:*

Այս դրույքը վերցված է Հաագայի կանոնակարգի 27 հոդվածից, քանի որ
սպոր էլ ուժի մեջ է մնում գիտական հետազոտությունների կամ բարեգործա-
կան հիմնարկներին հասկացված շենքերի դատախազության համար: Մնա-
ցած արձեմների մասին խոսվում է արձանագրության 53 հոդվածում, որն էլ, իր
հերթին, հեճնում է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի հովանու ներքո 1954 թ. մեկնաբանյին ար-
ժանների դատախազության մասին Հաագայի կոնվենցիայի վրա: Զանի որ այս
կոնվենցիան համընդհանուր չէր, 1974-77 թթ. Դիվանագիտական համաժողո-
վի որոշեց դրա հիմնական թեզերը ներառել արձանագրության մեջ:

Ինչ վերաբերում է զինվորական կամ քաղաքացիական հիվանդանոցների
դատախազությանը, աղա այդ հարցը կանոնակարգվել է 1949 թ. Ժնևյան 1 և
IV կոնվենցիաներով:

3/ *Արգելվում է այն կառույցների և կայանների վրա հարչակումը, որը կա-
րող է հանգիցնել բնակչության համար վսանգավոր ուժերի ազատման:*

Խոսքը դատախազների, ամբարտակների և ասումային էլեկտրակայանների մա-
սին է:

Այս հարցում հարկ է երախագիտությամբ նշել Դիվանագիտական համա-
ժողովի կատարած նորամուծությունը, քանի որ իրավունքը դեճ է ընդունա գի-
տական հայտնագործություններին համախալ: Այս սկզբունքը հաստատող ար-
ձանագրության 56 հոդվածը դատումնակում է նաև մանրամասն դրույքներ,
նախնավորապես՝ դատախազության որոշակի սահմանափակում այն դեղմե-
նում, երբ կառույցներն ոգսագործվում են ռազմական նդասակներով:

4/ *Քաղաքացիական բնակչությունը չպետք է ոգսագործվի ռազմական օբ-
յեկտները հարչակումից պաշտպանելու համար:*

Սա ևս նորամուծություն է: Այս իրավական նորմն առանձնահատկ է
տրամով, որ այն ոչ միայն և ոչ այնքան հակառակորդին է վերաբերում, այլև
կիմնականում դատախազող այն կողմի կատարարությանը, որի բնակչության
մասին խոսվում է: Եթե այդ կողմը դառնալից է, որ բեճանին դառնողանի
կոնվենցիայով իր բնակչության համար երախագործված դատախազությունը,
սպա իմեն իր հերթին չդեճ է ի շարս գործադրի այդ դատախազությունը և
վսանգի ենթարկի իր բնակչությանը:

Ուրեմն էլ բացառիկ լինի այս դրույքը, այնուամենայնիվ, մարդասիրական
իրավունքի մեջ կարելի է նման օրինակներ գտնել: Հօգուտ քաղաքացիական
բնակչության ընդունված այս նորմը լիովին արդարացված է, քանի որ այն ար-
տալույթում է աղի այն միտումները, որոնք մարդկանց օժտում են անհատական ի-
րավունքներով՝ նույնիսկ իրենց դեճության հեճ հարաբերություններում:

Նշենք նաև, որ վերը բերված կանոնը հանդիսանում է արձանագրության
1 հոդվածի ծավալուն 7 կետի շարքում շարադրանք:

5/ *Քաղաքացիական օբյեկտները չպետք է հարչակման կամ փոխանցումնե-
րի օբյեկտ հանդիսանան: Արգելվում է ոչնչացնել կամ դուրս տանել քաղա-*

Բացիական բնակչության գոյասնան համար անհրաժեշտ օբյեկտները:

1974 թ. Գիվանագիտական համաժողովը մեծ առաջընթաց ֆայլ կատարեց՝ դաշտայնությունը սարածելով նաև «ֆաղաֆացիական օբյեկտների» վրա, որոնք սահմանեց որդես «բուր այն օբյեկտները, որոնք չեն հանդիսանում ռազմական օբյեկտներ»: Վերը նշված սկզբունքի առաջին նախատարությունը վերցված է արձանագրության 52 հոդվածի 1 կետից: Հասկապես կարևոր է փոխանցումների մասին խոսելը:

Երկրորդ նախատարությունը վերցված է 54 հոդվածի 2 կետից: Այստեղ համաժողովը ներմուծել է նոր և հետաքրքիր մի հասկացություն՝ բնակչության գոյասնունը: Այդ մասին խոսվում է նաև 55 հոդվածի 1 կետում: Իրոք, գինված բնդիարման ժամանակ բնակչությունը կրում է զանազան զրկանքներ, սակայն դրանք երբեք չդեմք է վսանգի ակ դնեն նրա գոյասնան հարցը: 54 հոդվածի 2 կետում այս բնույթի մի բարձր օրինակներ են բերված:

6/ Թալանն արգելվում է:

Այս սկզբունքը ձևակերպել է Հասագայի կանոնակարգի 28 և 47 հոդվածներում, ինչդեռ նաև ԺՆԱԿԿԻ IV կոնվենցիայի 33 հոդվածի 2 կետում: Այն անսղակի կերպով հաստատվում է նաև արձանագրության մեջ:

Իսկ այժմ մեծ մոտենում են ռազմական գործողությունների վարման միջոցների և մեթոդների սահմանափակման սկզբունքին /լատ. «Ratione conditionis»/.

Արգելվում են պատերազմելու այն զենքերն ու մեթոդները, որոնք կարող են պատճառել ավերակ կորուստներ կամ չափազանց մեծ ճառագայտներ:

Այս սկզբունքը մի քիչ այլ բնույթի է, խոսքը ոչ միայն ռազմական գործողություններին չմասնակցող անձանց դաշտայնության մասին է, այլև մարտիկների, որոնց նույնպես դեմք է խնայել չդաշտայնելով ավերակ կորուստներ ու ճառագայտներ, քան այն, ինչ անհրաժեշտ է նրանց բարձր հանելու համար:

Այս սկզբունքը հայտնվել է դեռևս Հասագայի կանոնակարգում, որի 23 հոդվածի e կետում խոսվում է «ավերակ ճառագայտների» մասին: Նման մի դրույթ էլ կա արձանագրության 35 հոդվածի 2 կետում:

Հարցն այն է, թե ինչպես դարձել թույլատրելի սահմանը: Ո՞ր կորուստներն են «անօգուտ»: Ո՞ր ցավերը՝ «ավերակ»: Ո՞ր ճառագայտները՝ «չափազանց մեծ»: Յուրաքանչյուր զինատեսակի համար հարկավոր է հավասարակշռել մի կողմից՝ ռազմական առավելության ձեռքբերումը, մյուս կողմից՝ մարդասիրական նկատառումները: Եթե զինվորին կարելի է բարձր հանել դարձադեմ գերի վերցնելով, ապա հարկ չկա նրան վիրավորել: Իսկ եթե այդ արդյունքին կարելի է հասնել նրան վիրավորելու գնով, ապա դեմք չէ սղանել: Եթե միևնույն ռազմական առավելությանը հասնելու երկու ճանապարհ միջոց կա, ապա դեմք է

ընտրել դրանցից այն, որը նվազ վնասներ է դաշտայնում: Մի խոսքով, սվյալ կանոնի իմաստն այն զենքերի ու մեթոդների դաշտայնությունն է, որոնց առաջացրած ճառագայտները գերազանցում է որոշակի թույլատրելի սահմանը:

Հասագայի և Սանկտ Պետերբուրգի հռչակագրերով արգելվեցին որոշ անձնատեսակներ դաշտայն զինատեսակներ, այդ թվում՝ անասնաբույժական թունավոր զենքերը, դաշտայնի կամ, այսպես կոչված, «դում-դում» փամփուռները, որոնք բացառվում են մարմնում:

1980 թ. ընդունված կոնվենցիան իր I արձանագրությամբ արգելում էր այն ակերի օգտագործումը, որոնց բեկորները մարդու մարմնում չեն հայտնաբերվում ռենտգենյան ճառագայտների միջոցով: Նույն կոնվենցիայի II արձանագրությունը դաշտայնություն էր զանազան ական-ծողակների օգտագործումը, որոնց նդատեսակն է անօգուտ վնասվածքներ կամ ավերակ ճառագայտներ դաշտայնել, հասկապես նրանք, որոնք անվնաս առարկայի սեփուկ են: Իսկ անձնագլխավորը, III արձանագրությունը սահմանափակում էր հրկիզող զենքերի օգտագործումը: Արգելվում է դրանց օգտագործումն օդային հարձակումների ժամանակ, նույնիսկ ռազմական օբյեկտների նկատմամբ, եթե վերջիններս գտնվում են խիստ բնակեցված վայրերում:

Վերոնիցյալ սկզբունքից բխում է ոչ միայն չափից ավելի դաշտայն, այլև ոչ ընտրողական զինատեսակների և համընդհանուր դաշտայն մեթոդների արգելումը: Իսկ այժմ անդրադառնամք կիրառման սկզբունքներին.

1/ Արգելվում են ոչ ընտրողական բնույթի հարձակումները:

Այս արգելիքը սեղ է գեղ 1977 թ. արձանագրության 51 հոդվածի 4 կետում, որտեղ մանրամասն սահմանվում են հարձակման այդ տեսակները:

Խոսքն այն մեթոդների և զինատեսակների մասին է, որոնք իրենց անբավարար ճգարսության դաշտայն թույլ չեն արդիս հսակ արբերակել զինվորներին ֆաղաֆացիական անձանցից, կամ որոնց հետևանքները անվերահսկելի են և կարող են արածվել ժամանակի և արածության մեջ: Այս զինատեսակներից մի քանիսին, այն է՝ լողացող ականներին և, հասկապես, խեղդող զազերին ու մանրէաբանական զենքին անդրադառնել էին Հասագայի կոնվենցիաները և 1925 թ. ԺՆԱԿԿԻ արձանագրությունը:

2/ Արգելվում են այն զենքերը և մեթոդները, որոնք ֆաղաֆացիական անձանց կամ ֆաղաֆացիական օբյեկտներին կարող են պատճառել կոնկրետ և ուղղակի աննկալիղ ռազմական առավելության համեմատ չափից ավելի մեծ վնասներ:

Այս սկզբունքը, որում ընդգծվում է համամասնականության գաղափարը, սեղ է գեղ 1977 թ. արձանագրության նախագրուական միջոցներին նվիրված գլխում /հոդվ. 57, 2, a, iii/:

Սովորական զենքերի որոշ տեսակների օգտագործման արգելման կամ սահմանափակման մասին 1980 թ. կոնվենցիան նմանատիպ դրույթ է դարձնում:

¹ 1907 թվականի արբերակում օգտագործված է անգլերեն «Unnecessary suffering» - «ոչ անհրաժեշտ ճառագայտ», իսկ 1899 թ. տեղանում «superfluous injury» - «ավերակ վնաս» արտահայտությունը:

կում այնույնիսի զենքերի արգելման վերաբերյալ, որ կարող են առաջ բերել դասահական կորուստներ ֆաղաֆացիական անձանց կամ ֆաղաֆացիական օբյեկտների Երջանում, «որոնք չափից ավելի մեծ կլինեն կոնկրետ և ուղղակի ակնկալվող ռազմական առավելության համեմատ»։ Խոսքը, մասնավորապես, ռազմական գոտիներից դուրս սեղադրված վերգեցնյա ականների մասին է։

3/ *Ռազմական գործողությունների ընթացքում պիտի է հոգ սարսի շրջակա միջավայրի պահպանությանը:*

Բավական չէ դասադարձել ոչ ընտրողական գործողության զենքերը, քանի որ սովորական զենքերն էլ կարող են բնակչության վրա ունենալ նույնքան վնասգալիչ ազդեցություն: Բավական չէ նաև հասուկ արգելք դնել առանձնապես դժգոհ համայնքի զենքերի վրա: Պակաս կարևոր չէ արգելել համընդհանուր դասերազմի մեթոդները, որն էլ արվեց 1974-77 թթ. Դիվանագիտական համաժողովի ընթացքում:

Այսպես արձանագրության 55 հոդվածում Տիգ գտավ Երջակա միջավայրի դաշտայնության արդի հայեցակարգը. «Ռազմական գործողություններ վարելիս հոգ է սարվում՝ բնական միջավայրը լայնածավալ, երկարատև և լուջ վնասներից դասադարձելու համար: Այդպիսի դասադարձությունն իր մեջ ներառում է դասերազմելու այնույնիսի մեթոդների և միջոցների օգտագործման արգելում, որոնք նույնպես ունեն վնաս հասցնել կամ, կարելի է ենթադրել, որ այդույնիսի վնաս կհասցնեն բնական միջավայրին՝ դրանով իսկ վնասգեղով բնակչության առողջությունը կամ գոյատևումը»:

1980 թ. կոնվենցիան իր կողմից արգելք էր դնում անասունների և բուսածածկույթների դեմ օգտագործվող մարտական իրիվոր ձյութերի վրա:

4/ *Արգելվում է ֆաղաֆացիական բնակչության շրջանում սովն օգտագործել որպես պահերազմելու մեթոդ:*

Այս նոր և կարևոր գաղափարը, որ մեկն սեղադրել ենք կիրառման սկզբունքների մեջ, արժանացրված է 54 հոդվածի և հակիրճ կետում: Անսարակույս, սա մարդասիրական սկզբունքների նվաճումներից մեկն է:

Այս հոդվածում նաև դասադարձվող օբյեկտների մեջ ներկայում են գյուղատնտեսական Երջանները, բլուրը, անասունները:

5/ *Արգելվում են դավաճանության կամ ուխտադրության վրա հիմնված ռազմական գործողությունները:*

Դեռևս ասոլեսության դարաբաժանում դասերազմի իրավունքը կոտոր կողմերին դասադրում էր ազնվություն: Դա չի բացառում ռազմական խորամանկություններին դիմելը, սակայն արգելում է ուխտադրությունը:

Արձանագրության ծավալուն 37 հոդվածը նվիրված է ուխտադրությանը և դարձնակում է մի շարք արժեքավոր սահմանումներ: Ինչպես արդեն նշել ենք, 1980 թ. կոնվենցիան դասադարձում է ական-ծուղակների օգտագործումը, որոնք ֆողարկվում են արժանուս անվնաս իրերի Տեղի սակ:

IV

ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԲՆՈՒՅԹԸ

1. ԻՐԱՎՈՒՆԸ ԵՎ ՊԱՏԵՐԱԶՍԸ

Ուզենք թե շուգենք, դեժ է խոստովանել, որ դասերազմը մարդու անձնազոր բնազդներից մեկի դրսևորումն է, և կարելի է ասել, որ այն երկար ժամանակ ժողովուրդների միջև հարաբերությունների անձնակարևոր ձևն է եղել: Ըստ վիճակագրական տվյալների, մարդկության 5000-ամյա դասադարձ ընթացքում 14000 դասերազմ է սեղի ունեցել, որոնց հեժևանով գոհվել է 5 միլիարդ մարդ: Վերջին 3400 տարիների ընթացքում աշխարհն ընդհանուր առմամբ ընդամենը 250 տարի է աղբել խաղաղության մեջ:

Առաջին համաշխարհային դասերազմի ժամանակ գոհվեց 10 միլիոն մարդ, համամասնորեն՝ 20 գոհված զինվորին ընկնում էր մեկ ֆաղաֆացիական անձ՝ չհաճված համաճարակների հեժևանով մահացած 2) միլիոնը: Երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ գոհվածների թիվը 40 միլիոն էր՝ մոտավորապես հավասար չափով զինվորականներ և ֆաղաֆացիական անձինք: 1945-1969 թթ. աշխարհում սեղի է ունեցել 73 զինված ընդհարում: Այսօր, ըստ վերազգեսների, «սովորական» դասերազմի հեժևանով սղանվածների հարաբերակցությունը կլինեն 10 ֆաղաֆացիական անձ՝ մեկ զինվորականի դիմաց և 100 ֆաղաֆացիական անձ՝ մեկ զինվորականի դիմաց՝ միջուկային դասերազմի դեղում:

1900-1941 թթ. սեղի ունեցած 24 զինված ընդհարումներից տասնինը միջազգային բնույթ ունեին, և միայն հինգն էին մերթին ընդհարումներ: Մակայն այդ ժամանակից ի վեր իրավիճակը փոխվել է, 1945-1969 թթ. 97 ընդհարումներից միայն 15-ն էին միջազգային բնույթի, 26-ը ներին էին, իսկ 56-ը՝ խառը բնույթի կամ ազատագրական դասերազմ էին:

Այս կազմակերպված սղանդի դեմ-հանդիման արդյո՞ք Կարմիր խաչը դեժ է իրաճարկի իր սկզբունքներից: Մի՞թե նա դեժ է համակերպվի՝ Տեճնելով, թե ինչպես է երիտասարդության ժաղիկը գոհվում արյունով հեղված մարտաբասերում: Կարմիր խաչն անեցից ավելի մեծում է դասերազմը և նրա տաղաքում Տաղադարձները: Նրա իդեալները տարածվում են բոլոր մարդկանց, այդ թվում՝ նաև մարտիկների վրա: Մակայն անկարող լինելով վերջ դնել չարիքին՝ նա ձգտում է գոնե դաշտանել մարդասիրության հիմնական սկզբունքները հանուն նրանց, ովքեր ի վիճակի չեն մարտնչել կամ այլու մար-

սրնչելու ուժ չունեն: Անխոստակի աղետի ողբանուններում Կարմիր խաչը փորձում է փրկել այն, ինչ դեռ հնարավոր է փրկել և կամփուլ դաժան ու մահաբեր զենքերի կիրառումը նույնիսկ զինվորականների նկատմամբ:

ա/ Լեզ հեռաբերող **առաջին հարցը** հետևյալն է՝ հնարավոր՞ է արդյո՞ք աստիճանադիպելով լուսաբերող հեռախոսով առաջացող աղետները: Գեռես Կունսն այդ մասին ասում էր. «Պատերազմի ժամանակ միջազգային իրավունքն այն ամենանորմալ խնդիրն է, որ երբևէ կարելի է լուսաբերել: Երբ, ինչպես՞ և կարելի է օրենքներ աստիճանի մի այնպիսի իրավիճակի համար, որն ի բնե օրենք չի ընդունում»: Մի շարք այլ հեղինակներ ավելի հեռուն էին գնում դժոխքով, որ լուսաբերումն ու իրավունքն իրենց էությունը անհամատեղելի են: Նշանակալից էին դատում, լուսաբերվել՝ որդես այդպիսին, հանդիսանում է կարգուկանոնի կործանում և ուժի ձերբազատում: Այն ողբակի հակառակորդն է մեզ և սանձել ուժը: Ուստի լուսաբերվելը հանդիսանում է իրավունքի դուրս մղումն ուժի միջոցով: Օրինակ, բրիտանական ժողովարության առաջին լուսը և «Գերդոնոթ» գծաճակի սեղծող սլը Ջոն Ֆիլերն այսօր էր ասում 1907 թ., Հուլիսի համաժողովի բացման կադակցությամբ. «Լուսաբերվելը բնույթ սալ լուսաբերվելին՝ նույնն է, թե փորձել մարդկային դարձնել դժոխք»:

Այս «կամ ամեն ինչ, կամ ոչինչ» սեռությունը չափազանց վստահալի է, սակայն կարելի է հարթահարել՝ վեր հանելով վերջինիս սովետական էությունը: Երբ, եթե բնականում ծնվի բերկու համար որոշակի աստիճանի բնություն է անհրաժեշտ, ապա ինչու՞՞ գերազանցել այդ չափը, եթե նույնակին հասել ես: Եթե վիրավորվելու կամ գերվելու հետևանքով հակառակորդը վնասագերծվել է, նա այլևս չի կարող ազդեցություն ունենալ ռազմական գործողությունների ելի վրա, ուստի նրան սղանկը կամ սառաղանքներ լուսաբերելն անհրաժեշտ է և հավասարազոր է հանցագործության: Կարելի է ընդունել, որ հակառակորդներն իրենց լուսաբերումն անհրաժեշտ, բայց ոչ երբևէ ուղիս ավազակ: Իրերի սղանկի վիճակն, ի դեռ, բխում է երկու կողմի շահերից էլ:

Պատերազմն, անհույս, ուժի գործարարում է, սակայն որոշակի աստիճաններում եղող ուժի: Պատերազմի հետևանքով լուսաբերվելու միջև գոյություն ունեցող բոլոր հարաբերությունները չէ, որ խզվում են: Պատերազմը չի կարող ի չի դարձնել հաղափարության բոլոր նվաճումները և հաստատված սովորույթները: Բռնության գործողություններից վեր, այնուամենայնիվ, լուսաբերվելու են որոշակի իրավունքներ ու լուսաբերվելուներ: Հենց սրան էլ կազմում են լուսաբերվելու օրենքները, որոնք հենվում են և՛ քանակազանության, և՛ մարդասիրական մղումների վրա և լուսաբերում են բոլորի համար: Այս օրենքներն անցել են նույն ուղին, ինչ լուսաբերվելու ներքին օրենքները: Սկզբում դրանք ի հայտ են գալիս սովորույթի շեղում և լուսաբերվելու դարերի ընթացքում, այնուհետև գրի են առնվում: Վաղուց արդեն կամ, ամենավաղ, 1864 թվականից ա-

ղացուցված է, որ լուսաբերվելը և իրավունքը կարող են համաձայն գործել:

Հեռակալի Եփեսացին արդեն ասում էր, թե լուսաբերվելը մարդկանց օրենքների մայրն է, որ նա է ստեղծում աստիճաններ, սերեր ու ստիճաններ: Այսօր մենք տեսնում ենք դրա ճշմարտացիությունը: Եթե լուսաբերվում է ծնունդ սկզբի միջազգային իրավունքին, ապա վերջինս, գոյություն ունեցող սղանկով, արդեն կարողացել է մեղմել լուսաբերվելու սարսափները, իսկ մի օր անողայման կլարողանա նաև այն սանձել:

բ/ Այժմ անցնենք **երկրորդ հարցին**, արդյո՞ք ցանկալի՞ է մեղմել լուսաբերվելու դաժանությունները: Բուռ հեղինակներ դնում են, թե ամենազուգահեռ լուսաբերվելու իրավանքն ամենամարդկայինն են, քանի որ արագ են վերջանում: Ուստի ողբ չէ ջանալ լուսաբերվելու «մարդկային» բնույթ սալ: Այդպիսի ամենահայտնի մատուցելուց մեկը Կլարկիցն էր, որն անցյալ դարի սկզբին գրում էր. «Այնպիսի վստահալի գործում, ինչպիսին լուսաբերվում է, ամենակործանարարն այն սղանքներն են, որոնք բխում են բարեստությունից»:

Մեր երկրագնդին դաստիարակելու աշխատանքները հետ, որոնք մասնավորակից լուսաբերվելու մեջ ամենազուգահեռն ու երկարատևն էին, այս տեսությունն այլևս ոչ ոք չի կարող մոլորեցնել: Պարզ դարձավ, որ լուսաբերվելու կործանարար մեթոդները, ինչպիսիք են, օրինակ, մարտահրավերների միջոցով հաղափարները հողին հավասարեցնելը կամ դանդաղ մահը համակենտրոնացման ճանապարհներում, վերջ չեն դնում լուսաբերվելու, այլ, ընդհակառակը, ծնում են հուսահատ մարդկանց անբոխներ, որոնք մասնում են միայն վերջնականության մասին, նույնիսկ՝ իրենց կյանքի գնով:

Նշենք նաև, որ «լուսաբերվելու մարդկային բնույթ սալ» արտահայտությունը խորասույն է և ինչ-որ չափով՝ մեղավոր այն բերախափասության համար, որին բախվում են այս աստիճանում մղված ջանքերը: Ծովակալ Ֆիլերն՝ վերջնական արտահայտությունը հենվում է այս շփոթի վրա: Երբ, ինչպես՞ և կարելի է խոսել լուսաբերվելու ավելի մարդկային դարձնելու մասին այն դեպքում, երբ այն մեծաղետ ուղեկցվում է ամենաստիճանի դաժանությամբ: Ուստի ավելի ճիշտ կլինի խոսել «լուսաբերվելու չարիքները աստիճանադիպելու» մասին:

գ/ **Երրորդ հարցն** այսպիսին է՝ փորձելով նվազեցնել լուսաբերվելու դաստիարակության լուսաբերվելու՞՞ արդյո՞ք մենք չե՞՞ք վնասում դրա խոստով վերացմանն սղողված ջանքերին: Այսօրինակ էնազուստություն ուղղվել է նաև Կարմիր խաչի հիմնադիրներին: Այսօր էլ ամեն անգամ, երբ մարդասիրական կոնվենցիաներ են մեակվում, կարելի է լսել նույն բանը՝ ավելի լավ կլինե՞ր մասնակի, թե ինչպես անհարին դարձնել լուսաբերվելու: Ուստի կարծում էին, թե մարդասիրական իրավունքը լուսաբերվելու դաստիարակական «ճանաչում» է հարուցում և այն համարում անխոստակի, որ դրա լուսաբերվելու չարիքները մեղմելով, սղան այն նվազ աղետի են դարձնում: Պատերազմն օրենքից դուրս հայտարարելու է վեր այս փաստարկները նոր թափ են ստացել:

Այս ամենն. անուուս, անհեթեթ է: Սակայն քանի որ այսօրինակ քննադատությունը համառոտն է արտահայտվում է, հարկ է զոհն մի քանի քառուկ անդրադասելով դրան:

Նախ, կարող ենք հայտարարել, որ Կարմիր խաչի ստեղծումը և Ժենյան առաջին կոնվենցիայի ընդունումը դաստրագվին հասցրին ամենահոմոլոգոս և արդյունավետ հարվածներից մեկը: Դա բավական մանրամասն ներկայացվել է վերջ:

Մարդասիրական իրավունքի զարգացումն անսարսուրյա ենթադրում է, որ դաստրագմենը դեռևս հնարավոր են: Սակայն կա՞ որևէ մեկը, որը էլի թե աստիճանով միայն այդ հնարավորությունը: Եիտե է, միջազգային հանրությունը դաստրագել է դաստրագը, սակայն դա, ավագ, չի նշանակում, թե այն այլևս չի ծագելու: Դրանում բազմիցս համոզվել ենք: Ուրեմն, չլիտեմն մարգարեական կանխատեսումներ անել նոր դաստրագմենի հավանականության կամ անհավանականության վերաբերյալ, այլ ընդունենք, որ անվստահության և սոցալազիսման խնդիրները ծանր բեռի նման կախված են միջազգային քաղաքականության գլխին: Ռազմական տեսնական մեծադեմ կասարեկագործվում է, և ջերմամիջուկային ռուսի ստեղծումից հետո հիմա էլ խոսվում է նոր, ավելի ավերիչ գեների մասին:

Հենց որ բոլոր դեմությունները գեներ վայր դնեն և ոչնչացնեն այն՝ արգելի դնելով նոր գեների արտադրության վրա, Կարմիր խաչը կկարողանա նվիրվել բացառապես սոցիալական խնդիրների լուծմանը, և այդ ժամանակ արդեն կարելի է դաստրագ բոլոր մարդասիրական կոնվենցիաները: Սակայն քանի դեռ կառավարությունները դաշտումն են վիթխարի բանակներ, թեկուզ և դաստրագական նոյսակով, դրանով ցույց տալով, որ դաստրագն անհնարին չեն համարում, այն մարդիկ, ովքեր իրենց նվիրել են դաստրագին հետևանքով առաջացող շարիքները մեղմելու գործին, դաստրագ են նոր, դաստրագական վաստադրող ընդունել, քանի դեռ ուր չէ: Այդ ջանքերը չդեմք է կախված լինեն զվայր դասի ընդհարման հավանականության աստիճանից, այլ դեմք է հազվի առնեն հնարավորություններից վաստադրել, որքան էլ այն անհավանական լինի: Եթե նույնիսկ հավանականությունը հազարից մեկ է, մենք դեմք է դրան դաստրագ լինենք:

Անկեղծ ասած, բոլոր ուժերով դեմք է դաստրագին դեմ, խնդիր, որին իր ստեղծման օրվանից լծվել է ՄԱԿ-ը: Սակայն, սրան զուգահեռ, դեմք է ամեն ինչ անել՝ դաստրագին առաջացրած շարիքները նվազեցնելու ուղղությամբ, եթե այնուամենայնիվ այն ժազի: Զանի դեռ դաստրագին արգելումը չի գործում, անհրաժեշտ է այն կանոնակարգել: Մի՞թե սրամաքանական չէ մեղմել այն շարիքը, որ դեռ հնարավոր չի եղել վերացնել: Բոլորն ընդունում են արդյունավետ հրեց ջուկաներ ունենալու անհրաժեշտությունը, սակայն դա անսնկին չի նշանակում, թե մենք սիրում ենք հրդեհները, կամ՝ թե դրանք նույն

սում են հրդեհների թվի անին:

Մենք տեսանք, թե քաղաքացիական բնակչության դաստրագմանը մասին կոնվենցիայի բացակայությունն ինչդիպի դաստրագին հետևանքների հանգեցրեց Երկրույ համաքաղաքային դաստրագին ընդացում, երբ միլիոնավոր մարդիկ զոհվեցին: Այն տեսությունների կողմնակիցները, որ մենք չենք ընդունում, քաղաքացիական դրոշմներ ժամանելով՝ իրենց վրա ժամը դաստրագմանսկություն վերցրին 1929 թ., երբ կառավարություններին ևս դաշտեցին զինվորական անձնակազմի կարգավիճակի հետ միաժամանակ քաղաքացիական բնակչության կարգավիճակն ընդունելուց: Այսօր կզգնվի՞ մեկը, որ ասի, թե վաղ էլին՝ 1949 թ. վերջադեմ Ժենյան IV կոնվենցիան ընդունելով:

ո/ **Չորրորդ հարցը.** միչև վերջին ժամանակներս դեմություններն իրավունք ունենին դաստրագն սկսել իրենց քաղաքացիական դաստրագմանից ելնելով, և նման որոշում կայացնելը նրանց ինքնիշխան իրավունքն էր: Այս կարգավիճակը փոխվեց 1920 թ. Ազգերի լիգայի ստեղծման դաստրագի և 1928 թ. Բրիտան-Քեյլոգի դաստրագի ընդունման կաղաքացիությամբ: Նույն ոգով ընթացող ՄԱԿ-ի կանոնադրությունն արգելի դեմք դաստրագին, ինչդիպ նաև բոլորիցս ցանկացած կիրառման վրա: Սակայն ՄԱԿ-ի Անվստահության խորհուրդն իրավունք ունի հարկադրանքի միջոցներ կիրառել հարձակվող դեմության նկատմամբ: Այսօր միայն երեք տղի ընդհարման վրա արգելի չի ստրագվում, ՄԱԿ-ի՝ քաղաքացիական վերականգնմանն ուղղված գործողություններ, օրինական ինքնադաստրագման վիճակում վարվող գործողություններ և ներքին ընդհարումներ, որոնք ՄԱԿ-ի իրավասությունից դուրս են մնում:

Իհարկե, ողջունելի է դաստրագին՝ օրենքից դուրս հայտարարելը, սակայն չի կարելի մոռանալ, թե ինչ գնով է այն ձեռք բերվել: Եվ քանի որ դաստրագն օրենքից դուրս է, ոչ մի դեմություն չի ցանկանում իր վրա վերցնել դաստրագն հայտարարելու դաստրագմանսկությունը: Դաստրագմանը տղի են ունենում ասիական նման, սակայն կողմերից ոչ մեկը չի ցանկանում ընդունել, որ դաստրագն է վարում: Եվ քանի որ նրանք ժխտում են ընդհարման մեջ լինելու հանգամանքը, աղա, բնակվանաբար, հակված չեն կիրառելու զինված ընդհարմանի իրավունքը:

Դաստրագին արգելման հետևանքներից մեկն էլ արդարացի դաստրագին հին առատելի անակնկալ վերահասնությունն է, առատել, որ այնուամ չարվի էր դաստրագն անցյալում, և որը, թվում է՝ վերջնականապես անհետացել էր XIX դարում: Այսօր դաստրագն արդարացի է համարվում, եթե այն համադրաստրագում է վերը նշված երեք դեմքերին, և անարդարացի, եթե հակասում է ՄԱԿ-ի կանոնադրությանը: Մերօրյա քաղաքական գաղափարախոսությունների ջասագովները զինվել են միջնադարյան հորինվածքով:

Չլինված ընդհարումների իրավունքն, ընդհակառակը, առաջին հերթին ենթադրում է որոշակի հարգանք հակառակորդի նկատմամբ, այնուհետև, այն

Պատերազմի օրենքներն ավելի շատ արգելներ են, քան բույսվորություններ: Իսկապես, դժվար կլինի թվարկել բոլոր բույսաբույսի գործողությունները, բանի որ դրանք չափազանց շատ են և չափազանց բնօրինակ բնույթի: Այստեղից բխում է դուստրազմի իրավունքի սկզբունքը, որը ոչ մի տեղ արտահայտված չէ, բայց որը ենթադրվում է, այն ամենն, ինչ արգելված չէ, բույսաբույս է: Ուստի դժվար կլինի որևէ փաստաթղթում կարգադրել, թե բույսաբույս է ստանալ, վիրավորել կամ գերի վերցնել գինիորական հագուստով հակառակորդին, ոչնչացնել այնուհետև կառույցներ կամ օբյեկտներ, որոնք ծառայում են ազգային անվտանգության նպատակներին և այլն:

Ինչպես ասում էր Ժակ Մարտյունը, նա, ով ստանում է խաղաղ ժամանակ, դասադասվում է մահվան կամ ցնձի բանտարկության, իսկ նա, ով ստանում է դաստերազմի դաժանում, արժանանում է դարգևի՝ ծննդականի հնչյունների մերտ: Սղանելու, վիրավորելու, գերի վերցնելու, ոչնչացնելու հնարավորությունն ակնհայտ հակասության մեջ է ընդհանուր իրավունքի նորմերի հետ, որն արգելում է այս գործողությունները և դրանց համար աստիճանում խիստ դասիժներ: Այնպիսի դաստերազմի ժամանակ այս հանցագործությունները վերաժվում են օրինական արարների, որով քեռական հետապնդում չեն նախատեսում:

Նշենք, ի միջի այլոց, որ այն, ինչ արդարացի է համարվում միջազգային ընդհանուր ժամանակ, անդայնուհետ չէ, որ արդարացի լինի ֆաղափարակալան դաստերազմի կամ ներքին անկարգությունների ժամանակ: Այս դաստերազմում կառավարությունները հաճախ են դիմում քեռական իրավունքին՝ ճնշելու համար ատյասամբությունները: Իրոք, այդ արարքները լիովին բնկնում են քեռական օրենքի գործողության սակ, որը դրանց համար նախատեսում է խստագույն դասիժներ: Ամենից հաճախ ատյասամբներին մեղադրվում է բռնի ուժով իշխանությունը ստեղծելու հանցանք, այսինքն՝ յեռական դավաճանություն, հանցագործություն, որի համար նախատեսվում է առավելագույն դաստաշարի, և որի դեռոյում ավելորդ է դառնում հասուկ օրենքների դիմելը:

Ամենամեծ թվով և ամենապարզ իրավախախտումները բույս են տրվում հենց ընդհանուր ժամանակ: Եվ հենց այդ ժամանակ էլ ամենամեծ թվով հանցագործություններ անդասիժ են մնում: Ժնկյան կոնվենցիաներն իրավախախտների նկատմամբ քեռական դասիժներ են նախատեսում, սակայն դրանք դիտարկելով իրենց ամբողջ ծավալով չեն կիրառվում: Այնուամենայնիվ, սխալ կլինի կարծել, թե դասիժների անքավարար լինելը բույսացնում է օրենքի դարտադիր բնույթը: Օրենքը նրանով չէ դարտադիր, որ այն դասիժներ է նախատեսում, այլ, ընդհակառակը՝ այն դասիժներ է նախատեսում իր դարտադիր բնույթից ելնելով:

Այս հարաբերական անդաստեղծությունը մի շարք դաստաշարներ ունի: Իրանցից մեկը վերը նշված «արդարացումն» է, երբ անօրինական արարներն, այսպես ասած, կոչում են «օրինական» գործողությունների վանգվածի

մեջ: Այլ խոսքով, արգելված բնույթումը բույսաբույս է քույսաբույսի բնույթում ետևում:

Այնուհետև, ռազմական գործողությունների հետևանքով ծագած աստերազմի և մարտահեղ լարվածության մթնոլորտում կայացրած դասավորությունները հակառակորդի կողմից կարող են դիտվել որդես չափազանց անարար, նույնիսկ երբ դրանք միանգամայն օրինական են և կարող են փոխանցուցանելի դաստաշարում:

Բացի այդ, շուրաֆանչյուր գինգոր հասուկ է, նույնիսկ՝ համոզված, բանի որ Լուրդակական մեքենան չի դարարում այդ մասին կրկնել, որ իր երկիրը հայրենիք է, հետաքար, ինքը խոյս է սալու ամեն տեսակի հասուցումից:

Այլու կողմից, յեռություններն առանձնադես հակված չեն դայքարել իրենց գործերի կասարած իրավախախտումների դեմ՝ վախենալով, որ դա կրույսցնի նրանց մարտական ոգին: Նրանք նաև ցանկություն չունեն իրենց գործարարներին կամ նախարարներին տեսնել մեղադրյալի արողին: Ուստի վործում են դաստերազմական հանցագործությունները, այսինքն՝ դաստերազմի օրենքների ու սովորությունների լուրջ խախտումները ներկայացնել որդես ազնիվ մղումներով դայքանավորված չափազանց մեծ ջանասիրության դրսևորում, այլ ոչ՝ մարդկության սքազան իրավունքների ոտնստարում:

Պատերազմի ավարտից հետո հաղթանակի դարգևած բերկրանքն ամեն ինչ մոտացության է մասնում, և ոչ ոքի մեքուկ չի անցնում դաստախանասվության կոնչել հաղթանակը նվաճողներին: Այլ է դարտավածների վիճակը, այստեղ ոչինչ չի խանգարում օրենքն իր ողջ խասությունը կիրառել: Հիշենք, որ Ուիլսոնը՝ Պարսկան այսպես էր բնութագրում դաստերազմական հանցագործությունները՝ դաստավածների կողմից կասարված հանցագործություններ, որոնց համար դաստա են հաղորդները:

2. ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

9

Մարդասիրական իրավունքն իրավունքի մի բնագավառ է, որը կնկվում և կիրառվում է յեռությունների կողմից: Այլ երկրների հետ հարաբերություններում յեռությունը, որ Նիցեեն անվանում էր «սաղ իրե», ներկայացնում է իր հոյասակների բախերը՝ այսպիսով դառնալով կրկնակի ետասիրության՝ սեփական մողովրդի այսողեական առավելություններին ի սղա սղված այդ հզոր գաժիժի կողմը: Իսկ երբ թվա, թե որևէ յեռական գործիչ ուուարության է արժանագնում մեկ այլ երկրի խնդիրները, նրան անմիջադես կեռադրելն յեռական բախերը դավաճանելու մեջ: Մեանում է միջազգային ֆաղափարակալանություն և խոտոր միջկառավարական կազմակերպությունների ողբերգությունը:

Մարդասիրական իրավունքը, ինչպես ամուցն է ասում, հիմնված է մարդա-

սիրութեան վրա, իսկ մարդկային կարող է լինել միայն միս ու արյունից ստեղծված էակը: Անտրոբյունը վերացական օրգանիզմ է, որոշի նման մի բան: Հաճախ մարդասիրական կեցվածք ընդունելով, որսուս՝ մետադեպ խոսով արեսուհայեցու իր հավասարությունը արդարությանն ու ամենավեհ զգացումներին, այն իրականում իրենից ներկայացնում է կասախությանը ծառայող երեսուցանության կասախյալ նմուշ:

Այդ իսկ դասճառով միջազգային իրավունքը նախևառաջ արքեր կողմնէր, այսինքն ոչնտրոբյունների շահերի նյութական արտահայտությունն է: Մակայն ոչնտրոբյան դեկին զսնվող մարդիկ, հաճախ հասարակական կարծիքի ճնշումն սակ, որը մեր օրերում կարևոր դեր է խաղում, կարող են բարեհոգաս ազդեցություն գործել այդ իրավունքի մեակման և կիրառման վրա: Այդդիսի դեր են խաղում նաև բարեգործական կազմակերպությունները, որոնք փորձում են արդարության և զբարսության գաղափարները սարսածել աշխարհում, նույնիսկ դասերագմի հրով բռնկված Երջաններում՝ ջանալով ի շահ անհասի՝ իրավունքի մեջ ներմուծել մարդասիրության որոշ արքեր:

Այդ առաքելությունը, որին ավելի բան մեկ դար՝ իր ստեղծումից ի վեր, լծվել է նաև Կարմիր խաչը, կարող է հաջողությամբ դասակվել համբերասար, հեկտուրական աշխատանքի շնորհիվ, երբ չես փորձում միանգամից հասնել ամեն բանի: Հանի որ անիմաս է անիրատեսական, չափից դուրս հավակնոս դուրքներ առաջ բաւել, որոնք կամ դարգաղես չեն ընդունվի, կամ ընդունվելու դարագայում չեն դաշտանվի: Ուստի նուրասակին չեն հասնի:

Այնուամենայնիվ, միջոցներ կան, որոնցով հնարավոր է հաղորահարել նման վիճակը:

ա/ Նախևառաջ, մարդասիրական իրավունքի նորմերը դարսաղիր բնույթ ունեն *(jus cogens)*, և որանք չի կարելի անհետել: Այսուկես, դայմանագրերի իրավունքի մասին 1969 թ. մայիսի 25-ի Վիեննայի կոնվենցիան, իր 53 հոդվածում աահմանելով դարսաղիր նորմը՝ որդես «ոչնտրոբյունների որջ համագործակցության կողմից ընդունված և ճանաչված նորմ, որի նկրասմամբ որևէ խախտում չի թույլասրվում, և որը կարող է վուրմոխվել միայն միջազգային իրավունքի նույն բնույթի նոր նորմի ընդունմամբ», իր 60 հոդվածում նշում է, որ դարսաղիր բնույթ ունեն «մարդասիրական բնույթի դայմանագրերում մարդու դաւեղանությունն առնչվող դուրքները»: Մարդասիրական իրավունքի դասուդանումից խուսափելու համար հաճախ վկայակոչում են «ռազմական անհրաժեհությունը»: Գեներալ Էյզենհաւորը՝ դաւեակից սերոբյունների միացյալ գլխված ուժերի հրամանասարը երկուրդ համաւշարհային դասերագմի ժամանակ, Ծնույան սոների կադակցությամբ այսուխի ուրերով դիմեց գորբերին. «Նա չեմ ցանկանում, որ անվտրոբյունն ու անսարբերությունը

րաւնվեն «ռազմական անհրաժեհություն» արտահայտության հետում: Այն հաճախ օգտագործում են այնտեղ, որ ավելի ճիւղ կլիներ ասել «ռազմական հարմարություն» կամ նույնիսկ «անձնական հարմարություն»:

Հաւել է ընդգծել, որ դասերագմի իրավունքի մեջ չի կարելի զսնել որևէ դուրք, որտեղ ուղղակի կամ անուղղակի կերտով առաջնություն սրվի ռազմական անհրաժեհությանը, այսուդես դասերագմի իրավունքը չէր կարող գոյություն ունենալ: Ահուուս, կամ հողվածներ, որոնցով բացառություններ են նախաստվում «անհետագեղի ռազմական անհրաժեհության դեղում» կամ սղ վերադաւումներով՝ «հնարավորության աահմաններում» կամ «կողմերը կյանան»: Մրանք վերաբերում են այն դեղմբերին, երբ ոչնտրոբյունները չեն գանկյաղել առանց դայմանների դասաւիտանասվություն ստանձնել: Նշենք, որ նման ձեակերտումները, իրենց առածգականության դասճառով, վստնգաւոր են, բանի որ դրանք կարող են մեկնարանվել սուրյեկտիվ կերտով, նայած հրամանասարների հայացմերի: Ադագայում անհրաժեհ է խուսափել նման ձեակերտումներից:

Իրականում յուրաբանչյուր իրավունքի միջով անուղղակի ձեակ անցնում է սղն միսիը, որ ոչ ոք դարսաւոր չէ անել անհնարինը: Այս դուրքը ոչ մի տեղ չի սոսացողվում, բանի որ այն բացաւհայ արտահայեցելու դեղմում չափազանց ուժ կլիներ չարաւահումների և միտումնաւոր մկննարանությունների վստնգը: Մակայն ոչեհ է կարողանալ այդ մասին խոսել հսակ և հասկանալի բաւեւով: Այսուդես, երբ մեք ասում ենք «անհետրին», մեք նկրասի ունենք բացառութեւ նյութական անհնարիությունը: Ավելի դարգ ասամ՝ կոնվենցիան խախտող կողմը դարսաւոր է ադագուցել, որ նա այլ կերտ չէր կարող վարվել: Ակնուայ է, որ խախտմանը ոչեհ է անմիջաղես վերջ դրվի, հենց որ իրադուրյունը թեկուզ մասամբ բարեւաւվի:

Մի օրինակ բերենք: Եթե գորամիաւորումը հայնվել է լիակասար մեկուտուրման մեջ ընդարձակ մի սարածում, աշխարհագրական և բնակլիմայական անբարեհոգաս դայմաններում, գրկված կենսագործունություն հասար անհրաժեհ միջոցներից, նա, իհարկե, իր ռազմագերիների համար չի կարող ադաւողվել այն բոյուր դայմանները, որոնք նախաստված են կոնվենցիաններում, բանի որ դրանք եքթադում են բնականոն դայմաններ: Մակայն երև նա իր գերիներին համար չի կարող ադաւողվել անհրաժեհ նվագագույն դայմաններ, մասնաւորաղես՝ սննդի առումով, նա գերիներին ոչեհ է ազաս սոձակի: Մակայն այնուկես, որ վերջիններս ի վիճակի լինեն հասնելու բարեկամ գորբերի մոտ կամ երրուրդ երկրներ: Գործնականում եղել են դեղմբ, երբ ռազմագերիներին բաց են բողել կիզիլ անադրասներում կամ սաղցադաւեսելի անհուրի մեջ: Դա ավելի շուտ նման է մահադասմի: Ի՞նչ անել, երբ գործ-

Walter Schätzel, *Humanität und Völkerrecht*, 1958.

Frédéric de Mulinen, *Le droit de la guerre et les forces armées*, Revue internationale de la Croix-Rouge française 1978.

ննկանում ազատ արձակուրդը հնարավոր չէ: Այդ դեպքում բոլոր դաշարները դիտվում են հավասարադեպ կիսվեցն ռազմագերիների և նրանց գերեզմանների միջև:

Իհարկե, նման հանգամանքներում դեռությունների մոտեցումները չեն կարող միանման լինել: Երբ դեռություններից մեկը դնդում է, թե անկարող է կատարել իր բոլոր դաշարակառույցները, առաջ նրա հակառակորդը կարող է առարկել և հայտարարել, որ խոսքը ոչ թե անհնարինություն, այլ չկանեցողության կամ անփութության մասին է:

Ո՞րն է ելքը, Ժնևյան կոնվենցիաներով նախատեսված չեզոք վերահսկողության անձեղ իրականացումը: Հովանավոր սերտության կամ ԿԽՄԿ դասվորակները կկարողանան սերտում ծանոթանալ և օրյեկտիվ տասկերացում կազմել իրավիճակի մասին ու եզրակացություն անել՝ հարկավոր է արդյոք որևէ բան նախաձեռնել, թե՞ հնարավոր ամեն ինչ արվել է:

Ամփոփելով՝ ասենք, որ ռազմական անհրաժեշտության վկայակոչումը հետադարձ ևս դիտվում է բացառիկ բնույթ կրի, քանի որ իրավունքի նորմերն արդեն իսկ նշանակում են հաճախ առնելով տասերազմի իրողությունը և նրա առաջ բերած դժվարությունները: Իրավունքը սահմանել է մարդասիրության նվազագույն դասանջները, ուստի դրանք դիտվում են որպես համարված անվերադարձ:

Բ/ Կարելի է հավաստել, որ իրենց անհատական ընտրության և դաստիարակման գերագույն արժեքների, ինչպես նաև՝ դասնական խոր արժանների և աշխարհում լայն արժանան ցնորիվ Ժնևյան և Հասագայի կոնվենցիաներն այսօր ոչ այնքան դեռությունների միջև կնքվող փոխադարձ դայանաագրեր են, որքան բացարձակ և համընդհանուր դաշարակառույցներ:

Մարդասիրական իրավունքը միայն գրավոր նորմերից չլ բաղկացած, այլև սովորության կանոններից, որոնք խենց հերթին մի օր կողմնակալվելու են: Ըստ էության, ողջ իրավունքը գալիս է նախկինում գործած սովորության կանոններից, որոնք կողմնակալվելով՝ զարգացվել և լրացվել են: Այլևհետև, մարդասիրական այս նշանավոր վաստադրերն իրավաստեղծ բնույթ ունեն: Այս դրսի եզրակացություն է արել Նյուսնթերզյան դասարանը Հասագայի կանոնակարգի վերաբերյալ: Հետևաբար, նրանք դաշարային են դառնում նաև այն դեռությունների համար, որոնք դաստիարակում անդամ չեն:

Ժնևյան բոլոր կոնվենցիաներում առանձին հողված կա, որը յուրաքանչյուր դայանաագրերի սերտության իրավունք է վերադարձում չեղյալ հայտարարել կոնվենցիան, այսինքն՝ միակողմանի կերպով դուրս գալ կոնվենցիայի

անդամ դեռությունների հանրությունից՝ իր այդ մատչելիության հրատարակման դասից մեկ ատի անց: Մակայն կարելի է ասել, որ դա գուտ ձևական դուրս է, քանի որ Ժնևյան կոնվենցիայի գոյության օրվանից, այսինքն՝ արդեն մեկ դար ի վեր, որևէ դեռություն այդ ֆայլին չի դիմել: Առաջայում ևս դժվար է դասկերացնել, թե որևէ երկիր կհրաժարվի ֆաղափալրության այդքան սարական կանոններից:

Իհարկե, մարդասիրության կիմնարար սկզբունքների կողմին Ժնևյան կոնվենցիաները դարձնակում են նաև երկրորդական դուրսներ՝ երբեմն շատ մանրամասն սահմանված կիրառման կարգով: Եթե մի դաս երևակայենք, որ որևէ դեռություն կհանդգնի չեղյալ հայտարարել կոնվենցիաներից մեկը, մի բան, որ, կրկնում են, անհավանական է, դա կլինի հրաժարում այս վերջին կանոններից: Ոչ մի դեպքում դա չի կարող վերաբերել կիմնարար սկզբունքներին, քանի որ դրանք այսօր միջազգային իրավունքի բաղկացուցիչ մասն են, ժողովուրդների դաշարակառույցների կողմնակալությունը:

գ/ Ընդունված է կարծել, որ կողմերից մեկի՝ դայանաագրային դաշարակառույցների չկատարումն ի վերջո կարող է նաև մյուս կողմին ազատել դրանց դաստիարակման կամ արդարացնել դայանաագրի չեղյալ հայտարարումը, ինչպես դա տեղի է ունենում դեռության ներքին իրավունքի կիմնան վրա գործող դայանաագրերի դաշարայում: Մակայն այս կանոնը չի սարսածվում Ժնևյան կոնվենցիաների վրա, որոնք ցանկացած հանգամանքում մնում են ուժի մեջ և չեն ենթարկվում փոխադարձության դայանաին: Իսկադեպ, դժվար է դասկերացնել, որ օրինակ, դասերազմող կողմերից մեկը դիտարկելով սկսի վաս վարվել կամ սոչանել ռազմագերիներին, որովհետև այդպես է անում նրա հակառակորդը: Դա կլինի մարդասիրական իրավունքի ադադակող ոսնահարում, և դրանից կսուժեին միայն անմեղ մարդիկ: Եթե դայանաագրերի մեծ մասի նուրասակը դրանք կնեղ դեռությունների շահերի դաստիարակությունն է, առաջ մարդասիրական իրավունքն իր էությանը հետադարձում է շատ ավելի վեհ նուրասակ՝ մարդ անհասի շահերի դաստիարակությունը: Այստեղ խոսքը ոչ թե ադուսներին կամ ժառանգությունների փոխանակության, այլ օրյեկտիվ նորմերի մասին է, որոնք ի լուր աշխարհի հոչակում են այն երաշխիքները, որոնց վերաբերմամբ յուրաքանչյուր ոք ունի իրավունք: Հարցը ոչ թե առևսային շահույթի, այլ մարդկային կյանքի մասին է:

Վերջապես, եթե կողմերից մեկը չի դաստիարակում Ժնևյան կոնվենցիաներից որևէ մեկն այն դաշարակալով, թե իր հակառակորդը նման ձևով է վարվում, նա կողմի փոխճեռումների՝ հողանակորվող անձանց նկատմամբ, մինչդեռ կոնվենցիաները խասագույնս արգելում են փոխճեռումները: Այդ սկզբունքն իր կուսասումն է սուսեղ վերջերս: Դայանաագրերի իրավունքի մասին 1969 թ. մայիսի 25-ի Վիեննայի կոնվենցիան իր 60 հողվածում նախատեսում է, որ ռազմական դայանաագրի էական խախտումը կողմերից մեկի կողմից մյուս

¹ Frédéric de Mulinen, *Nécessité militaire et lieux protégés par le droit de la guerre*, dans *Revue militaire suisse de Lausanne*, n.11, novembre 1906.

² Կատարումն, անհարակոչ, նույնպիսի գնահատական կար նաև Ժնևյան և Հասագայի կոնվենցիաներին, եթե նրանք այդ դասին նույնքան մանրամասն նշանակված չի նեկն, ինչպես այսօր:

կողմերին թույլ է տալիս մասնակիորեն կամ ամբողջությամբ կասեցնել դրա կիրառումը: Էական է համարվում ռայմենագրի այնպիսի դրույթի խախտումը, որը հիմնական նշանակություն ունի դաշմանագրի խնդրի և նոյասակների իրականացման համար:

Մակայն նույն հողվածը բացառություն է նախատեսում «այն դրույթների վերաբերյալ, որոնք առնչվում են մարդասիրական բնույթի դաշմանագրերում տեղ գտած մարդու դաշտոնաբարությանը, մասնավորապես այն դրույթներին, որոնք բացառում են այդ դաշմանագրերով դաշտոնաված մարդկանց դեմ ուղղված փոխնկեռումների բոլոր ձևերը»:

դ/ Մարդասիրական իրավունքի կիրառումը չի կտրուկ կախված չինել այս կամ այն դաշմանից: Մինչդեռ կառավարությունները երբեմն իրենց կողմից սյդ նորմերի դաշտոնաձև համար հակառակորդից դաշտնաջնդում են որոշակի դաշմանների կասարում, հիմնականում՝ ռազմական կամ ֆաղափական բնույթի, որոնք ոչ մի կառույց չունեն ժնկյան կոնվենցիաների հետ և նույնիսկ երբեմն գոտ մտացածին են: Իսկ մեծ գիտեմք, որ իրավունքի իրականացման համար չկա ավելի վստահավոր բան, քան այդ իրավաբանական կոդիֆիկացիաները, որոնք այսօր մեծ տարածում են գտնում բունավորելով միջազգային հարաբերությունները:

Օրինակ, դեղեր են եղել, երբ դաշտագրող կողմը դադարեցրել է մարդավայական իրավունքի կիրառումը՝ մինչև հակառակորդի կողմից իր կամ երրուր երկրի ճանաչումը, կամ՝ մինչև թեմամի բանակի այլ դաշտանական գիծ նահանջելը և կամ ընդհարմանը հասուկ կարգավիճակ տալը՝ միջազգային, ներքին կամ ազատագրական դաշտագրմ:

ԿԽՄԿ-ն իր 1974 թ. հունվարի 21-ի կոչում մասնակցելով իր գործունեությունը հաճախ խարարող դեղերը՝ դեռությունների ուսուցումը կրավիրեց «մարդասիրական գործունեության վստահավոր ֆաղափականացման վրա, որով լիովին խեղաբյուրվում է վերջինիս իմաստը»: ԿԽՄԿ-ն նեում էր, որ «ժնկյան կոնվենցիաներից բխող դաշտավորությունները բացարձակ բնույթ ունեն, և յուրաքանչյուր դեռություն հանդիսավոր կերպով միակողմանի դաշտավորություն է ստանձնել մյուտ դեռությունների մկասմամբ նույնիսկ առանց փոխադարձության, բոլոր հանգամանքներում տառադանկու այն կանոնները և սկզբունքները, որոնք նա կենսականորեն կարևոր է համարում»:

Ժամանակն է ի յուր անեմի հայտարարել, որ մարդասիրական իրավունքն առումախի առարկա չէ: Այն մարդիկ, ովքեր այլևս ի վիճակի չեն մասնակցել մարտերին վնասվածքի կամ այլ դաշտառմերով և կամ ընդհանրապես դաշտագրմի հետ առնչություն չունեն, չդեմ է ներբազմեն որևէ ֆաղափական խաղի մեջ: Բանի որ եթե նախկինում ասում էին «դաշտագրող ֆաղափականության տարունակությունն է՝ այլ միջոցներով», առա այսօր ավելի ճիշտ կլինի ասել

«Ֆաղափականությունը դաշտագրմի տարունակությունն է՝ այլ միջոցներով»: Որ ավելի հայտնի է «առող դաշտագրմ» անունով:

Բացի այդ, նման մեկնաբանությունները վաղ թև ուե կհանգեցնեն նույնանման դաշտախան ֆայլերի, իրավունքի հեղինակության անկման և, ի վերջո, ռազմական գործողությունների վարման դաշմանների ընդհանուր ու աղեսալի վստահացման:

ե/ Եվս մի նման խեղաբյուրում թույլ տվեց Երկրող համաշխարհային դաշտագրմի վերջում: Ուտ այդ մոտեցման, նրանք, ովքեր խախտել են դաշտագրմի օրենքները, դեմ է գրկվեն այդ օրենքների դաշտոնությունից:

Ի դաշտախան այդ մոտեցման ավելի լավ է մեջբերենք ԿԽՄԿ անունից 1973 թ. Թեմանի Կարմիր խաչի միջազգային համաժողովում Պիեռ Բուտաի կի արած հայտարարությունը.

«Այդ դաշտությունը չափազանց վստահավոր է: Երե այն ընդունենք, առա ցանկացած տեռություն, որ գերի է վերցրել հակառակորդի զինվորներին, կարող է նրանց դարգաղես մեղադրել դաշտագրմի իրավունքի այս կամ այն դրույթի խախտման մեջ և իրեն ազատել կոնվենցիաներով իր վրա դրված դաշտականություններից: Երբեք չի կարելի թույլ տալ նման բան: Ժնկյան կոնվենցիաներով հովանավորությունից օգտվող անձինք, այսինքն՝ ռազմագերիները, ներկալված ֆաղափական անձինք, գրավյալ տարածքների բնակիչները մարդիկ են, որոնք հանգամանքների բեռմով հայտնվել են հակառակորդի տիրադեռության տակ: Մա անեմաձանը վիճակն է, որում մարդը կարող է հայտնվել, ծանր, քանի որ դաշտագրմի ծնած ողջ տեռությունն ուղղվում է անդաշտոնան մարդու դեմ: Այդ իսկ դաշտառով այդ մարդկանց դեմ է դաշտոնակ օրենքի միջոցով՝ ինչդեռ հարկն է կերակրել, անհրաժեշտ կացարտն տալ, հազցնել, արդար դաշեց: Բանի որ կարելի է դաշեց հանցավոր գերուն, և դա ոչ միայն նախատեսված է ժնկյան կոնվենցիաներով, այլև որոշ դեղերում ոլնդվում է: Մակայն նրանց դեմ է դաշեց՝ դաշտոնակով որոշակի նվազագույն տրաշխիֆներ, որոնք ցանկացած ֆաղափակիոր դեռություն ի վիճակի է դաշտոնակ: Նման իրավական դաշտոնությունը դեմ է, առախովի բոլոր հանգամանքներում, անկախ այն դաշտառներից, որոնք գերու երկրի իշխանություններին մղել են գեմ վերցնելու: Այդ դաշտությունները դաշտագրմ սկսելու իրավունքի ոլորտին են դաշտանում /jus. jus ad bellum/ և չդեմ է ազդեն գերու նկատմամբ վերաբերմունքի վրա: Պաշտագրմի իրավունքի և դաշտագրմ սկսելու իրավունքի տարբերակումը իմաստուն որոշում էր և իրոք ֆաղափակությունն նվաճում: Նախ հարկավոր է զիտակցել այդ տարբերակումը, այնուհետև այն խնամով դաշտոնակել»:

10 3. ԻՐԱՎՈՒՆԵՐ ԵՎ ԱՆՅԱՍՇ

Այս վերնագիրն արձարժում է մի շատ ծավալուն կիրճնահարց, որը հնարավոր չէ համակողմանորեն բնկնել դասընթացի շրջանակներում: Մարդասիրական իրավունքն ուղղակի իրավունքներ չալի՞ս է անհասներին, քե՞ միայն այն դեպքերում: Երբեք փառաբանողներն են նրանք հանդիսանում:

Մինչև վերջին շրջանը գեղեցիկորեն կարծիքն այն էր, որ միայն դեպքերումներն են հանդիսանում միջազգային իրավունքի սուբյեկտ: Այսօր մենք ակամայաբար եմք ավելի ազատական մտեցումներ, ըստ որոնց՝ միջազգային իրավունքը որոշ իրավունքներ կարող է վերադասել անհասներին: Չնայած այն բանին, որ մարդասիրական իրավունքի նորմերը միջդեպքային բնույթ ունեն, կասկած չի հարուցում այն, որ նրանց վերջնական նույնաստիճանի մարդու դաստնությունն է: Ի վերջո, դեպքերումներն ինքնին նույնաստիճանի չէ, այլ միջոց, և գոյություն ունի միայն շնորհիվ մարդկանց, որոնցից բաղկացած է:

Այս մտեցումը զարգացել է մեծ մասամբ Կարմիր խաչի շնորհիվ: 1949 թ. Ժնևյան կոնվենցիաները վճռակաճորեն ոտք դրեցին այդ ճանադարին: Կոնվենցիաների ընդհանուր 7 հոդվածը նախատեսում է, որ հովանավորող անձինք՝ «ոչ մի դեպքում չեն կարող մասնակիորեն կամ լիովին հրաժարվել ... այն իրավունքներից, որոնք նրանց համար ադախակում են սույն կոնվենցիան» կամ հասուկ համաձայնագրերը, որոնք հարկ եղած դեպքում կնքվում են հոգրոտ նրանց: Հոդված 6-ը նույն է, որ «ոչ մի հասուկ համաձայնագիր չպիտի է վնաս հասցնի հովանավորող անձանց՝ կոնվենցիայով սահմանված վիճակին, ոչ էլ սահմանափակի այդ կոնվենցիայով նրանց տրամադրված իրավունքները»: Այլ դրույթներով նույնն են այն միջոցները, որոնցով անձը կարող է հասնել իր իրավունքների դաստնությունը:

Նման զարգացում է նկատվում նաև մարդու իրավունքների բնագավառում, որն իր արտացոլումն է ստացել Եվրոդական կոնվենցիայի 26 հոդվածում, ըստ որի՝ մասնավոր անձինք իրավունք ունեն դիմել Մարդու իրավունքների հանձնաժողովին, որը դասական աշյան է հանդիսանում: Հակատուրյուն չկա՞ այս հասակ ձևակերպված փաստադրերի և դասական դրույթի նեղ ու երկակի մեկնաբանության միջև: Իհարկե ոչ: Այսօր այնքան շատ են ավանդական կանոններից բացառությունները, և դրանք այնքան էական են, որ կանոններն են դարձել անվավեր: Ինչոյնս ասել է դոկտոր Բարտոլ, մարդասիրական իրավունքի դրույթները «դայնամադրերի ոլորտից անցել են դայնամադրային իրավունքի ոլորտ»: Ել այդ փոփոխությունն անցրելի է:

Մենք արդեն խոսել ենք և կրկին ու կրկին խոսելու ենք այն դրույթների մա-

սին, որոնք հաստատում են անհասի գերակայությունը՝ դրանով իսկ շեշտակի հարված հասցնելով նախկինում անառիկ բվացող դեպքական ինքնաբերական ամբողջին: Խոսքը ցարգրիվ օրինակների մասին չէ, այլ միջազգային իրավունքի դանդաղ, բայց անշեղ զարգացման: Այն սկիզբ է առել XVIII դարի փիլիսոփաների ու մատողների երկերում, այնուհետև շարունակվել միջազգային և ներդեպքական մակարդակներով, կազմել XIX դարի ազատական մեքի բաղկացուցիչ մասը: Այսօր այն իր տրամաբանական ավարտին է հասցվում:

Քանի որ մարդասիրական իրավունքի այս զարգացումն սկսվել է դայնամադրերից, որոշ հեղինակներ խոսում են դեպքային իրավունքային կոլեկտիվ ինքնատեղանակման մասին: Ավելի լայն իմաստով, դեպքերումները համաձայնել են ենթադրվել միջազգային իրավունքին, որն անշեղորեն ընդլայնում է իր ազդեցության ոլորտը, և այդդիսով սահմանափակել իրենց ազատությունը՝ ժազող հարցերի լուծման համար վեների դիմելու, ինչդեպ նաև ազմական գործողությունները վարելու հարցում:

Ժնևյան կոնվենցիաներում կարելի է այս միտումն ադաջուցող բազում օրինակներ գտնել: Դեռևս 1864 թ. առաջին կոնվենցիան ստորագրելով և համաձայնելով մարդասիրաբար վարվել վիրավորների հետ՝ անկախ նրանց ազգությունից, դեպքերումներն ինչ-որ շափով դասասխանաստություն էին ստանձնում նաև սեփական ֆադաբացիների նկատմամբ: Դա ավելի հասակ ընդգծված է IV կոնվենցիայում, որի II մասը վերաբերում է ողջ բնակչությանը:

Պեքություններն իրենց իրաճանությունը սահմանափակեցին նաև 1929 թ., համաձայնելով միջազգային վերահսկողությանը, որ դեք է իրականացնելին հովանավոր տերությունները կամ ԿԽՄԿ-ն՝ Ժնևյան կոնվենցիաների դաճանումն ադախակելու նույնաստիճանի գործողելով իրենց չեզոք ներկայացուցիչներին: Նրանք նաև սեակեցին դաճիճների համակարգ, որ դեք է նույնսեր մարդասիրական նորմերի արդյունավեք դաճանումները: Այսուհետ կատարված իրավախախտման համար դասասխանաստություն է կրում դեպքերումը, որը դեք է միջոցներ ձեք առնի այն դադարեցնելու և մեղավորներին դասեելու համար: Բացի այդ, դեպքերումները հրաժարվեցին փոխձեքումների ավանդույթից՝ առնվազն այն անձանց հանդեղ, որոնք օգսվում են կոնվենցիաների դաստնությունից:

Վճռական ֆայլ կատարվեց 1949 թ., կոնվենցիաների ընդհանուր 3 հոդվածի ընդունմամբ: Պեքությունն այլևս լիիրավ սեր չէր իր երկրում և չէր կարող ուզածի ոյնս վարվել հաստատված կարգի դեք ադաստնաքած իր հոյասակների նկատմամբ: Նա այժմ դարտավորություններ ուներ ադաստնաք կողմի հանդեղ:

Մակայն 3 հոդվածը միայն առաջին ֆայլն էր, և դեք այնքան չուծված հարցեր էին մնում, որ անհրաճեք էր շարունակել աբխասանդը: Այդ իսկ դասճառով Ժնևյան կոնվենցիաների 1977 թ. լրացուցիչ արձանագրություններից

¹ Շատ եվրոդական կոնվենցիայի II արձանագրությամբ նախատեսված բարեփոխման, 1998 թ. նոյեմբերի I-ից եվրոդական դասաանն ու եվրոդական հանձնաժողովը միաճողվել և կազմել են մեկ ընդհանուր դասական աշյան /ՄՆԻ, քարզմ./:

ձեկն անբողոքյամբ նվիրվեց միջազգային բնույթ չկող ընդհարումներին: Դիվանագիտական համաժողովն այս առումով հետևելով ԿԽՄԿ մտակամ նախագծին՝ շարունակեց դեռևս 1949 թ. սկսած ֆայլերը՝ ներդիտական խնդիրներ միջազգային իրավունքի միջոցով կարգավորելու ուղղությամբ: Պե՛տ է խոստովանել, որ դա լավագույն լուծումը չէ. սակայն առայժմ այլ միջոց չի գտնվել: Միջազգային դրամանագիրն իր բնույթով յուրաքանչյուր դե-տայան առջև դարձավորություններ է դնում դրամանագիրը ստորագրած մյուս դետայանությունների հանդեպ: Ժնևյան կոնվենցիաների անդամ յուրաքանչյուր դետայանություն դարձավորվում է ռազմական ընդհարման դեպքում մյուս երկրների կաղաքացիների հետ՝ վարելով որդեակի մարդասիրական կամոնների համա-ձայն:

Այլ է վիճակը ներքին ընդհարման ժամանակ: Չնակաևորեն՝ յուրաքանչ-յուր անդամ դետայանություն դրամանագիրն ստորագրած մյուս դետայանությունների հանդեպ դարձավորվում է ներքին ընդհարման դեպքում մարդասիրաբար վար-վել իր սեփական քաղաքացիների հետ:

Անգե՛ն աչքով էլ երևում է, որ այլ դետայանությունների հանդեպ ստանձնած դարձավորությունը (որոնք դրանում կարող են քաղաքականապես շահագրգռ-ված չլինել) երկրորդական է, այն լոկ միջոց է, այլ ոչ նպատակ: Իրականում դետայանությունը դարձավորություն է ստանձնում իր այն քաղաքացիների խմբի նկատմամբ, որոնք իր դեմ աղտամքել են: Եվ հենց այս աղտամքներն են, որ կոչ կանեն հարգելու իրենց իրավունքները, այլ ոչ մյուս դետայանությունները, որոնց միջանդետայան, ասե՛նք, այճման էլ ցանկալի չի լինի: Բացի այդ, ինչո՞ք և մարդու իրավունքների դեպքում, գոյություն ունեն բարոյական դարձավորու-թյաններ ողջ մարդկության հանդեպ: Իրավունքների վերադառնումն անհաս-նեթին շատ ավելի մեծ տղավորություն է գործում ներքին ընդհարումների, քան միջազգայինի-դարձայանում:

Այսո՞րքանով, միջազգային իրավունքի առաքելությունն այն է, որ նա բոլոր մարդկանց և բոլոր ժամանակներում օժտում է նվազագույն իրավունքներով, որոնք կարելի է դաճեղանել նույնիսկ սեփական դետայան նկատմամբ: Կար-ժում ենք, զարգացումը կարունակի ընթանալ այս ուղղությամբ, քանի որ այն լիովին համադարձաբանում է ընկերային դաճանցներին և մարդկային է-տայանը: Սովորյան հագիվ թե այն կասարյալ հաջողությամբ թուակվի, քանի դեռ այդ իրավունքները չեն հաստատվել համադարձաբան դաճական և վե-րահակիչ մարմինների կողմից, որոնք, իրենց հեթին, հենվեն իրենց որոշումնե-րը կյանքի կոչելու ընդունակ միջազգային ուժի վրա: Այդ նպատակին հասնե-լու համար մեզ հավանաբար անհրաժեճ է կլինի համաբարձաբանին նոր կարգ, որը համեմատելի լինի ազգային դետայան ներքին կառուցվածքին: Այդ դեպ-քում հնարավոր կլինի հուսալ, որ դաճերազմն այնու վերջնականադեպ դուրս կնդվի մեր բարեթից: Այդ օրը դեռ հեռու է, սակայն անցել են նաև այն ժամա-

նակները, երբ դետայանություններն իրենց «հաճույթի» համար կարող էին անդա-սիժ ոճնահարել իրենց հողատակների սարձական իրավունքները, չնայած, որ-քան էլ ցավալի է, դետայանությունները դեռևս հավակնում են այս բնագավառում քաղաքական ինքնիշխանության: Որդես անիմիտում՝ մեջքերենք դրո՞քեա՞ր Մեթիան Գլասերի խոսքը. «Ժամանակն է, որդեսզի դետայան ինքնիշխա-նության գաղափարը վախարհնվի իրավունքի ինքնիշխանությամբ»: Ի՞նչ, իս-կական սիրակալը հենց օրենքն է, քանի որ դետայանին ինքն էլ ենթարկվում է օրենքին: Չի կարելի այլևս ոլնել, թե դետայան ինքնիշխանության սկզբուն-քը վեր է կանգնած մարդու սրբազան իրավունքներից:

Գրականության համառոտ ցանկ

I. Պատմություն

- J.-Henry Dunant. *A memory of Solferino*. American Red Cross, Washington, 1959.
- G. Moynier et L. Appia. *La guerre et la charité*. Genève, 1867.
- E. Gürtl. *Zur Geschichte der internationalen und freiwilligen Krankenpflege im Kriege*. Leipzig, 1873.
- Henri Coursier. *Etudes sur la formation du droit humanitaire*. Genève, 1952.
- Pierre Boissier. *Histoire du Comité international de la Croix-Rouge*, I. Paris, 1963.
- André Durand. *Histoire du Comité international de la Croix-Rouge*, II. Genève, 1978.
- G.I.A.D. Draper. *The Interaction of Christianity and Chivalry in the Historical Development of the Law of War*, in *International Review of Red Cross*, Jan. 1965.
- Goetz Fehr. *Geschichte der Menschlichkeit*, 1968.
- Ian Harding. *The Origins and Effectiveness of the Geneva Conventions*, 1969 /unpublished/.
- Jean Graven. *Le difficile progrès du règne de la justice et de la paix internationale par le droit*, 1970.
- Frédéric Siordet. *Inter arma caritas*. Genève, 1947.

II. Մարդասիրական իրավունքի սկզբունքներ

- Max Huber. *La pensée et l'action de la Croix-Rouge*. Genève, 1954.
- Jean-G. Lossier. *Les civilisations et le service du prochain*. Paris, 1958.
- Jean Pictet. *The Principles of International Humanitarian Law*. Geneva, 1966.
- Marcel-A. Boisard. *L'humanitarisme de l'Islam*. Paris, 1979.

III. Ժնևյան կոնվենցիաները

- G. Moynier. *Etude sur la Convention de Genève*. Paris, 1870.
- M.-C. Lüder. *La Convention de Genève, au point de vue historique, critique et dogmatique*. Erlangen, 1867.
- R.-M. Frick-Cramer. *Le CICR et les Conventions internationales pour les prisonniers de guerre et les civils*. Genève, 1943.
- Auguste-Raynald Werner. *La Croix-Rouge et les Conventions de Genève*. Genève, 1943.
- Jean Pictet. *La Croix-Rouge et les Conventions de Genève. Recueil des cours de l'Académie de Droit international de La Haye*, Paris, 1950.
- R.-J. Wilhelm. *Le caractère des droits accordés à l'individu dans les Conventions de Genève*. Genève, 1950.
- Claude Pilloud. *La question des otages et les Conventions de Genève*. Genève, 1950.
- Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949*. Berne, 1950 and 1951
- The Geneva Conventions of 1949*. Commentary published under the general editorship of J. Pictet. 4 vols., Geneva, 1958.
- Report of the ICRC on its Activities during the Second World War*. 3 vols., Geneva, 1948.
- Franz Scheidl. *Die Kriegsgefangenschaft, von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*. Berlin, 1954.
- J.-P. Maunoir. *La répression des crimes de guerre devant les tribunaux français et alliés*. Genève, 1956.
- Claude Pilloud. *Reservations to the 1949 Geneva Conventions*. Geneva, 1958 and 1965.
- Henri Coursier. *Course of Five Lessons on the Geneva Conventions*. Geneva, 1962.
- Jean Siotis. *Le droit de la guerre et les conflits d'un caractère non international*. Paris, 1958.
- Jacques Moreillon. *Le CICR et la protection des détenus politiques*. Genève, 1973.
- Jean Pictet. *Humanitarian Law and the Protection of War Victims*. Leiden, 1973.

- Dietrich Schindler. *Die Anwendung der Genfer Rotkreuzabkommen seit 1949*. A.S.D.I., 1975.
- Bibliography of International Humanitarian Law*. International Committee of the Red Cross and Henry Dunant Institute. Geneva, 1980.

IV. Պատերազմի իրավունքը

- Paul Fauchille. *Traité de droit international public*. Paris, 1921.
- La protection des populations civiles contre les bombardements. Consultations*. Genève, 1930.
- Quincy Wright. *A study of War*. London, 1942.
- D. Schindler and J. Toman. *The Laws of Armed Conflicts*. Geneva, 1981.
- L. Oppenheim /Ed. Lauterpacht/. *International Law*. London, 1948.
- Paul Guggenheim. *Traité de droit international public*. Genève, 1954.
- Draft Rules for the Limitation of the Dangers incurred by the Civilian Population in the Time of War*. ICRC, Geneva, 1958.
- Jean Pictet. *La restauration nécessaire des lois et coutumes applicables en cas de conflit*. Genève, 1969.
- Frits Kalshoven. *Belligerent Reprisals*. Leiden, 1971.
- Frits Kalshoven. *The Laws of Warfare*. Leiden and Geneva, 1973.
- Michel Veuthey. *Guérilla et droit humanitaire*. Genève, 1976.
- Yves Sandoz. *Des armes interdites en droit de la guerre*. Genève, 1975.
- Frédéric de Mulinen. *Pour un enseignement efficace du droit de la guerre. Revue militaire suisse*. Lausanne, № 3, mars 1976.
- Frédéric de Mulinen. *A propos de la Conférence de Lucerne et Lugano sur l'emploi de certaines armes conventionnelles. Annales d'études internationales*. Genève, 8, 1977.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ	3
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	5
ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԱՐԵՐԻ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ	9
1. Հին աշխարհ	10
2. Միջին դարեր	17
3. Նոր ժամանակներ	23
4. Կարմիր խաչի ձևավորումը	30
II ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԿՈՆՎԵՆՅԱՆՆԵՐԻ ՄՇԱԿՈՒՄԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ	33
1. Մարտի դաժնում վերավորված զինվորների դրաստյանության մասին Ժնևի կոնվենցիան	33
2. Շովային կոնվենցիան	38
3. Ռազմագերիների կարգավիճակը	40
4. Զարգացիական բնակչության դրաստյանությունը կամայականություններից	45
5. Ներքին զինված ընդհարումները	50
6. Պաստրազմի իրավունքը	56
III ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԿԶՐՈՒՆՔՆԵՐԸ	67
Ներածություն	68
Ա. - Հիմնարար սկզբունքներ	69
Բ. - Ընդհանուր սկզբունքներ	71
Գ. - Ընդհարումների զոհերին վերաբերող սկզբունքներ	77
Դ. - Պաստրազմի իրավունքին վերաբերող սկզբունքներ	80
IV ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԲՆՈՒՅԾԸ	87
1. Իրավունքը և պաստրազմը	87
2. Իրավունքը և դիտությունը	95
3. Իրավունքը և անհասը	107
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ՑԱՆԿ	107